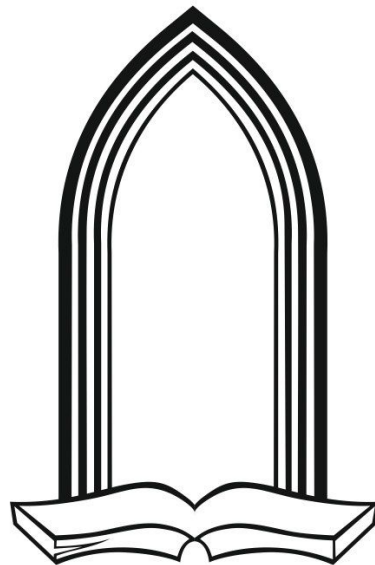

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Центр медієвістичних студій

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

8'2016

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Інституту історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. В. Кугутяк (Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – доктор історичних наук, професор М. М. Волощук (Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент С. П. Боян-Гладка (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Л. В. Бурачок (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент М. Д. Вітенко (м. Івано-Франківськ)
доктор історичних наук, професор О. С. Жерноклеєв (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук (PhD) В. М. Нагірний (м. Краків, Польща)
доктор історичних наук, професор І. Я. Райківський (м. Івано-Франківськ)
доцент М. В. Сигидин (Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент Л. В. Щербін (м. Івано-Франківськ)
аспірант I курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Андрій Носенко
студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Іван Глинчак
студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Андрій Петраш
студент III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Володимир Сухоручко
студентка II курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Ірина Сапіга

Філологічна редакція

співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Інституту історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Галина Пославська

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Тел.: +30342-59-61-03

Студентські історичні зошити 2016. Вип. 8.

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням історії, археології та етнології. Авторський колектив складають студенти українських університетів. Видання адресоване широкому колові читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

***СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ***

© ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016
© Інститут історії, політології і міжнародних відносин, 2016
© Центр медієвістичних студій, 2016
© Лілея НВ, 2016

UA ISSN 2412–9054

Переднє слово

Шановний Читачу, перед Тобою восьмий випуск «*Студентських історичних зошитів*», як завжди спрямований акумулювати на своїх шпальтах наукові статті кращих українських та зарубіжних студентів і випускників вищих навчальних закладів. Цього разу маємо змогу ознайомитися з 14-ма публікаціями молодих авторів зі Львова, Івано-Франківська та Ужгорода, об'єднаними в чотири рубрики, окремі з яких стали для нашого часопису вже традиційними.

«*Історія, археологія та етнологія українських земель*» знайомить Читача з чотирма роботами, присвяченими народній магії в традиційній культурі бойків, варязьким старожитностям у басейнах Західного Бугу і Дністра, історичному минулому села Великі Геївці, а також українському представництву в Палаті послів австрійського парламенту 1861–1873 років. У рубриці «*Studia Mediaevalia*» маємо статті про місіонерську діяльність святого Колумбана та його учнів у Центральній Європі першої половини VII ст., карбування монет Багратидською Вірменією, військово-політичні наслідки нормандського завоювання Англії 1066–1072 рр., сторінки біографії рязанського князя Ростислава Ярославовича, а також перегляд сучасних міфів про хрестові походи та діяльність інквізиції доби Середньовіччя. Рубрика під назвою «*Miscellanea*» традиційно містить різні за хронологією та тематикою публікації, як-от цього разу присвячені гонкам на колісницях у стародавньому Римі, місце і ролі жінки під час окупації в роки Другої світової війни, а також взаємовідносинам П'ятої Французької республіки з країнами «соціалістичного блоку» (1958–1981 рр.) в контексті міжнародних відносин періоду «холодної війни». Остання рубрика «*Інтерв'ю з істориком*» восьмого випуску «*Студентських історичних зошитів*» пропонує Читачеві ознайомитися зі сторінками студентського й особистого життя деяких викладачів Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Редколегія вирішила ввести ці матеріали на шпальти часопису з огляду на високий відсоток авторів саме з Івано-Франківська. Безумовно, їм, як молодим вченим, буде цікаво пізнати особистий досвід старших колег, своїх наставників і вчителів, котрі допомагали їм при підготовці власних матеріалів. Останнє інтерв'ю записане з російським лектором-гостем Олександром Мусінім (Санкт-Петербург), запрошеним до нашого університету в рамках роботи Центру медієвістичних студій.

Щиро сподіваємося, що праця докладена авторами та редакційною колегією до підготовки цього випуску, знайде належний інтерес серед студентського і викладацького колективу українських та зарубіжних вузів.

Редколегія

ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Ірина Голинська (Івано-Франківськ)

УДК 133.4:57.9 (477.86/87)

ББК 63.3 (5 Укр)

НАРОДНА МАГІЯ В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ БОЙКІВ

Стаття присвячена особливостям народної магії бойків. На основі опрацювання різнопланових джерел подано класифікацію магічних дій, описано любовну і господарську магію, а також її значення у родинній обрядовості, метеорології, лікуванні хвороб тощо.

Ключові слова: *магія, бойки, господарська і любовна магія, відьма вчена і родима, метеорологія.*

Магія як сукупність прийомів і обрядів, що здійснюються з метою вплинути надприродним шляхом на явища природи, тварин або людину, здавна була поширена у бойків. Це пов'язано з місцем розселення бойків, віддаленістю від великих центрів культурного розвитку, особливістю клімату тощо. Саме тому певні магічні обрядодії є актуальними на території Бойківщини і сьогодні, проте переважно у формі пасивної магії. Натомість активні магічні дії зустрічаються вкрай рідко.

Народна магія бойків, насамперед знання та навички дівчат, жінок, які практикували заняття ворожінням, є невід'ємною складовою духовної культури. Одним із перших у вітчизняній етнографії звернувся до цієї проблематики І. Вагилевич¹. Саме він спробував охарактеризувати магічну діяльність карпатських знахарів-заклиначів. Інший краєзнавець – М. Зубрицький² у своїх дослідженнях про бойків навів деякі відомості про магічну практику місцевих знахарів та ворожок.

Слід зазначити, що монографічних досліджень і великої кількості наукових публікацій з даної тематики не існує досі. Тематики магії у традиційній культурі бойків неодноразово торкаються хіба сучасні етнографи. Великого значення для даного дослідження мала стаття Н. Громової³ про сучасні магічні обрядодії на Бойківщині, приурочені циклу Різдвяних свят. Дівочі ворожіння у весняно-літній обрядовості бойків

¹ Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині : пер. з чеської Р. Кирчіва / І. Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 12. – С. 117–132.

² Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят. Записані у Мшанці, Старосамбірського повіту і по сусідніх селах : у 8 т. / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнографії. – Львів, 1990. – Т. 3. – С. 34–60.

³ Громова Н. Сучасні магічні обрядодії на Бойківщині, приурочені до Різдвяного циклу свят / Н. Громова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія Історія. – 2006. – Вип. 82–84. – С. 19–20.

висвітлила С. Боян⁴. Цінну інформацію про використання магії у народній медицині можемо відстежити у праці Я. Пузича⁵, який детально проаналізував магичні властивості різних трав у період великих свят.

Магія є одним із видів первісних світоглядних уявлень (поряд із фетишизмом, анімізмом і тотемізмом). Проте, на відміну від інших, вона передбачає не пасивне очікування своєї майбутньої долі, а активне її творення за допомогою певних символічних дій.

За різними ознаками П. Богатырєв подає таку класифікацію магичних дій:

- за принципом дії: контактна (через дотик до предмета, наділеного певною силою, ця сила передається тому, хто до нього торкається), гомеопатична (дії у приворотах; як це зілля сохне, так нехай і серце такого-то парубка палає від любові до такої-то дівчини), апотропеїчна (обереги від хвороб, зурочень тощо);
- позитивна (потрібно щось робити для досягнення результату) та негативна (накладення табу, щоб не сталося біди);
- залежно від кількості виконавців – колективні чи індивідуальні магичні дії⁶.

Більшість обрядів проводилося колективно. Як правило, відбувалися вони в такій послідовності:

- обряди з предметами домашнього та господарського вжитку;
- обряди з ритуальними стравами;
- обряди, пов'язані з водою;
- ворожіння за рослинами;
- обряди імітації сівби, молотьби.

Щодо індивідуальних ворожінь, то вони зазвичай проводилися після завершення колективних ворожінь або дівчатами, які не брали участі в попередніх.

З-поміж індивідуальних ворожінь можна виокремити:

- обряди викликання пророчого сну;
- тлумачення образу нареченого за його збереженням⁷.
- Залежно від можливостей людини, яка виконує магичну дію, вплинути на реальний хід подій: *прикмети* (людина лише спостерігає за явищами, що відбуваються, і трактує своє майбутнє; наприклад, чорний кіт перебіг дорогу – на біду), *ворожіння* як виконання певних маніпуляцій з метою дізнатися свою долю, проте без реальної можливості вплинути на неї; наприклад ворожіння на картах чи за кавовою гущею) та *власне магичні дії* (виконання певних дій задля досягнення результату; наприклад, любовні приворожування)⁸.

⁴ Боян С. П. Дівоча ворожба у весняно-літній обрядовості бойків / С. Боян // Гілея. Науковий вісник. – К., 2010. – Вип. 36. – С. 124–132.

⁵ Пузич Я. Народна медицина Бойківщини / Я. Пузич // Літопис Бойківщини. – 2013. – С. 86–100.

⁶ Богатырєв П. Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С. 186.

⁷ Боян С. П. Дівоча ворожба... – С. 126.

⁸ Богатырєв П. Г. Указ. соч. – С. 187.

• Магічні дії зі словесними формулами або без них: «Відуни завжди вміють складати слова в магічні формули, які неодмінно справдяться. Взагалі ж буває й певний час, коли кожне слово, голосно сказане, конче сповниться [...]»⁹.

Великі релігійні свята у народній уяві фігурують як сакральний час, тому магічні дії в ці дні набувають особливого сенсу і мають значно більше шансів справдитися, аніж такі ж дії, але виконані в будні.

Календарні свята, до яких приурочувалися більшість ворожильних обрядів, припадали переважно на зимовий та літній період. Це час зимового та літнього сонцестояння, тобто перехідний, чи переломний періоди. Найсприятливішими для ворожінь календарних свят річного циклу вважалися свята Катерини, Андрія, Різдва, Водохреща, Великдень, Юрія, Трійця, Івана Купала, Спаса, Маковія, Покрови.

Зокрема, на Бойківщині чимало ворожильних обрядів приурочено до Великодня. На прикладі любовної магії бачимо що ритуали тривали в декілька етапів: дівчина, яка бажала того року вийти заміж, після освячення паски намагалася вийти з церковного подвір'я першою і поверталася додому мовчки, ні з ким не розмовляючи. Вдома їй потрібно було з'їсти скибочку своєї паски та впродовж наступних двох днів ще два шматочки від інших освячених пасок. Вірили, якщо це вдасться, то на протязі року та дівчина неодмінно вийде заміж¹⁰.

Любовна магія здійснювалася й іншими способами. Так, для того, щоб втримати біля себе коханого хлопця, дівчата йшли на різноманітні, часом надзвичайні, вчинки. Наприклад, жителька с. Спас – Марія розповідала про те, що люди вірили, коли дівчина прив'яже до себе хлопця шнурком із повішенника, то хлопець ніколи її не залишить¹¹.

Під час святкових і водночас найцінніших для магії днів бойки не тільки ворожили на свою долю, але й передбачали атмосферні явища, використовували господарську магію тощо.

Господарська магія – це дії, спрямовані на те, щоб примножити худобу, забезпечити її здоров'я: зв'язування ложок та обв'язування ланцюгом столу на Святий вечір (щоб худоба трималася купки); відро води під стіл – щоб були великі надої молока; кричання голосами тварин (передусім курей, корів) – щоб тварини і птиця були голосистими, а отже – здоровими і добре плодилися; обряди із самою худобою (нагодувати, оберегти тощо); забиття свиней напередодні Різдва.

Господарська магія включала також дії, спрямовані на досягнення хорошого врожаю в полі та саду: обв'язування дерев соломною та «лякання» їх сокирою; «пошук» грибів; сіяння маку чи жита; обкурювання родини ладаном чи ялівцем (щоб увесь рік були ситі)¹².

⁹ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Історико-релігійна монографія. – К.: АТ «Обереги», 1994. – С. 189.

¹⁰ Боян С. П. Дівоча ворожба... – С. 128.

¹¹ Науковий етнографічний архів Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1. Рукописні матеріали, оп. 15, спр. 2. Записи від старожительки с. Спас Рожнятівського району Івано-Франківської області Гурин Марії Яківни, 1932 р. н., освіта початкова, записано Вагилевич В. 02.07.2013, арк. 1

¹² Громова Н. Назв. праця. – С. 20.

У бойків здавна і досі поширений культ предків як різновид господарської магії (у Святвечір додатковий посуд для предків на столі, залишання їжі на ніч, кликання морозу і предків до вечері тощо). Повсюди на Бойківщині поширене ворожіння за димом святвечірньої свічки: якщо він ішов догори або в середину хати – це віщувало добро, а коли до низу й до дверей – означало смерть когось із родини¹³.

Магія завжди використовувалася на Бойківщині і в родинному побуті. Зокрема, ціла низка магичних обрядодій пов'язана з народженням дитини: допологові, власне пологові та післяпологові магичні дії. Жінці, яка чекала дитину, радили уникати зустрічей із каліками, хворими людьми й загалом поганих вражень, щоб не передалося немовляті. Вона не повинна була дивитися на вогонь і померлого, бити тварин, гніватися тощо. Вважалося, що поведінка матері впливає на формування характеру і зовнішності дитини. А всім, хто відмовить вагітній жінці, не щаститиме, миші погризуть одяг. Пологи також супроводжувалися чималою кількістю магичних дій: розв'язування вузлів, відмикання замків, розплітання кіс, відсікання пуповини хлопчиків на сокирі, а дівчинці на веретені – щоб прищепити їм навички до основних видів сільськогосподарської праці. Важливим ритуалом після народження дитини була перша купіль. Вона супроводжувалася певними діями і словесними формулами, в яких зберігся відгомін давніх вірувань у магичну силу води, слова й першого стикання дитини з різними життєво-необхідними предметами.

Вірування в магичну силу води простежується і в народних очисних обрядах жінки-породіллі та повивальної бабки. Вважалося, що жінка після пологів «нечиста» й може зашкодити людям, що стикаються з нею, негативно вплинути на врожай, сімейний достаток тощо, тому після хрещення дитини бабка проводила обряд «очищення породіллі та себе». У колиску дитині клали гострі металеві предмети (ніж, ножиці, голку), вірячи в їх магичну силу¹⁴.

Використання магії прослідковуються в метеорології бойків. Це можуть бути як раціональні знання (передбачення погоди) так і ірраціональні (магічно-обрядові дії впливу на погоду). До першої групи належать спостереження за тваринами, рослинами, птахами тощо. Наприклад: ластівки літають низько над землею – на дощ, дим стовпом – на гарну погоду або мороз, яка погода на Благовіщення – така на Великдень, по Петру і по теплу.

Нерідко на Бойківщині застосовували магичні дії, спрямовані на усунення несприятливих явищ погоди. Зокрема, вода слугувала магичним засобом викликати дощ, вогонь же навпаки мав його зупинити¹⁵. Саме тому під час сильної грози і до сьогодні запалюють свічку, а особливе значення для бойків має стрітенська свічка (освячена в церкві на Стрітєння, 15 лютого). За свідченнями респондентів, деяким ворожбитам, а

¹³ Коломийчук О. Поминальні мотиви в ритуально-обрядовій структурі Святого вечора на Бойківщині (кін XIX – початок XX ст.) / О. Коломийчук // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 23–24. – С. 344.

¹⁴ Мельникович М. Бойківська родинна звичаєвість та обрядовість першої половини XX ст. / М. Мельникович // Галичина. – Івано-Франківськ, 2007. – № 12–13. – С. 448.

¹⁵ Боян С. П. Метеорологічні знання в народному календарі бойків / С. Боян // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2012. – Ч. 22–23. – С. 133.

саме, як стверджує етнограф М. Зубрицький, «градівникам», «хмарникам», було під силу зупиняти або відвертати стихію¹⁶.

Старожителька с. Небилів розповідала: «За допомогою простої магії з водов у нашому селі були такі люди, що викликали дощ навіть посеред файної спекотної днини. Ну то було певно що не дуже добре, бо тоти люди йшли проти волі Бога а значит грішили, бо, як кажут, лиш сам Бог у нашому розпорідку, але то їх таке. З другої сторони, то деколи було й добре, бо як було посушливе літо, то вже добре, йшов дощ»¹⁷.

Відомий цілий комплекс ритуальних дій, спрямованих на викликання дощу. Наприклад, «жертвоприношення» воді: насипання в криницю маку-самосійки (чим більше маку сипали, тим ряснішого дощу очікували); рвання трави і перекидання її через голову (бойки вірили, що трава була наділена магичною силою, яка впливала на атмосферні явища)¹⁸.

Більшість бойків вважали, що доля людини вже написана від її народження. Це залежить від багатьох факторів, зокрема велике значення має фаза місяця в час народження людини: «Як людина, народжена в молодик, мала всьо життї зберігати молоджавість, свіже лице, а народжена на ущербі все життї має похмуре лице і буркотливу вдачу»¹⁹.

Невід'ємним є значення магії в лікуванні хвороб. Цілителі і ворожбити найчастіше для лікування використовували воду, землю, вогонь і мінерали. Вживання води в лікувальній магії базувалося на реальній основі. Раз вода має властивість змивати бруд, то, за законом імітативної магії, вона з таким же успіхом може очистити людину від хвороби, тому за аналогією в ній шукали засіб зцілення буквально від усіх недуг. Наприклад, після зливання вроків залишки води з вугіллям пускали за водою, щоб забрала хворобу. Бойки вважали, що найбільшу силу має освячена вода, тому саме її використовували для різних магичних дій.

Значне місце в лікувальній магії посідав вогонь. На дії вогню ґрунтувався один із методів лікування лишаїв, пропасниці та підкурювання. Чільне значення в доланні різних недуг своєю магичною дією відіграє земля. Зокрема, у дитинстві мені доводилося бачити коли «враженого» блискавкою закопували в землю, яка допомогла зцілитися неприємній людині. Здавна і до сьогодні людська пам'ять береже віру в магичну дію каменю, виходячи з його властивостей. Бойки вірили в силу каменю як оберега від усього поганого.

¹⁶ Зубрицький М. Назв. праця. – С. 36.

¹⁷ Науковий етнографічний архів Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1. Рукописні матеріали, оп. 15, спр. 1. Записи від старожительки с. Небилів Рожнятівського району Івано-Франківської області Рошко Ольги Пилипівни, 1920 р. н., освіта початкова, записано Вагилевич В. 08.10.2013, арк. 2.

¹⁸ Боян С. П. Метеорологічні знання... – С. 135.

¹⁹ Науковий етнографічний архів Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, ф. 1. Рукописні матеріали, оп. 15, спр. 7. Записи від старожительки с. Ясень Рожнятівського району Івано-Франківської області Драч Юлії Юліанівни, 1935 р. н., записано 29.07.2013, арк. 1.

І навіть лікування рослинами-травами не відбувалося без магії. Бойки вірили, що трави, зібрані в час великих свят (наприклад, на Івана Купала), мають особливу магичну силу, і лише вони здатні вилікувати від недуг²⁰.

Щастя, здоров'я, господарські успіхи, повсякденна праця в уявленнях горян були залежними від різних сил, духів чи зв'язаних з ними людей, утаємничених у сили природи, здатних впливати на них, допомагати, сприяти або шкодити, – чарівників, знахарів, ворожбитів, відьом та ін.²¹. Н. Левкович називає таких людей «непростими», наділеними народною демонологічною традицією надприродною силою – людьми, які своїми знаннями та вміннями вирізнялися з-поміж оточення, тобто були не простими для інших²².

Як зазначає Л. Василечко, в найдавніші часи вважали, що в кожному селі є одна або кілька відьом. Були вони родимі або навчені. Подейкували, що зазвичай родима відьма, яка більше допомагала, аніж шкодила, – зливала віск, лікувала худобу, зналася на всякому зіллу. Бо нема такої рослини, аби на щось не допомагала. Навіть звичайне листя кукурудзи, цвіт бульби, кульбаба чи стручкові квасолі мають лік на недуги. А «жілива» (кропива) помічна від тридцяти хвороб²³. Н. Зубрицький розповів про різницю між відьмами: «Учена відьма набирає відомостей або від іншої ученої, або від родимої відьми. Родима відьма може пошкодити, але потрафить кожної хвили направити шкоду і відробити зроблене; вчена відьма робить шкоду і не відкликне її [...]»²⁴.

Проте відаючі могли не лише вилікувати, а й наслати хворобу. Тому, згідно з міфологічними уявленнями бойків, існував чіткий поділ знахарів на тих, що «можуть поробити», і тих, які «можуть відробити»: «Коли захворіла, то звернулась до знахаря. То ї чарівниця врекла – в животі завелись черваки». Аналогічну інформацію вдалося зафіксувати в селі Грабовець на Сколівщині: «Як якась ворожіля погостила 'го горівков, то прийшов домі і почав блювати чимось червоним. Звернулися до ворожки, а та 'му нарадила напитися росолу з кадовбу із зеленої капусти – то почав блювати ящірками і 'му легше стало»²⁵.

Серед різноманітної палітри міфологічного світу бойків особливе місце займають так звані «відуни» – реальні люди, які володіють народною магією та надприродною силою. Назви «непростий», «відаючий», «знаючий» мають досить чітку та зрозумілу етимологію: такі люди своїми знаннями та вміннями вирізнялися з-поміж оточення, тобто були непростими і незрозумілими для інших²⁶.

²⁰ Пузич Я. Назв. праця. – С. 89–90.

²¹ Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / [упоряд. Ю. Г. Гошко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 209.

²² Левкович Н. «Знаючі» («непрості») люди в демонологічних уявленнях бойків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://vk.com/doc94293007_437375315?hash=2afc8054dcfdfladea&dl=5a92d6991edaс80e01

²³ Василечко Л. Дещо про повір'я та уявлення / Л. Василечко // Шуткова неділя. Народні звичаї, обряди і повір'я. – Львів : Тиса, 2012. – С. 180.

²⁴ Гнатюк В. Знадоби до української демонології / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. 34. – С. 14.

²⁵ Левкович Н. Відуни у міфологічних уявленнях бойків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ridnavira.org/index.php/vidunstvo-znakharstvo/641-viduny-u-boykiv>

²⁶ Левкович Н. Назв. праця.

Отже, народна магія в традиційній культурі бойків мала особливе значення. Більшою чи меншою мірою використовувало магію майже все населення. Залежно від поставлених цілей, ми можемо поділити магичні дії на чимало видів. Найпоширенішою серед бойків була господарська і любовна магія, якою послуговувалися переважно господарі і молоді дівчата відповідно. Майже всі дії під час свят можна розцінювати як магичні, оскільки за допомогою символічних, ірраціональних дій бойківчани прагнуть (як у давні часи, так і в наші дні) забезпечити собі щасливе майбутнє на весь рік – здоров'я, кохання, приплід худоби, високі врожаї тощо.

The article analyzes the specialities of folk magic of the Boykes. On the basis of different sources the classification of magical acts is given, described magic love and house hold and its meaning in the family ritual, meteorology, treatment of diseases and so on.

Key words: *magic, Boyko, household and love magic, taught witch and innate witch, meteorology.*

Михайло Климович (Івано-Франківськ)

**УДК 902:94(477)
ББК 63.4**

ВАРЯГИ В БАСЕЙНІ ЗАХІДНОГО БУГУ І ДНІСТРА

У статті шляхом опрацювання археологічного матеріалу підтверджується наявність скандинавського населення на території городищ, розташованих у басейні Західного Бугу і Дністра. Автор намагався визначити шляхи його проникнення в даний регіон і характер відносин з місцевим населенням у VIII–XI ст.

Ключові слова: *варяги, Пліснеськ, Галич, археологія, курганні могильники.*

Присутність варягів у басейні Західного Бугу і Дністра – питання малодосліджене. З однієї сторони, це зумовлено відсутністю писемних відомостей, з іншої – слабким розвитком української археології, яка виступає єдиним постачальником артефактів. Серед дослідників, які торкалися цього питання, – Я. Пастернак, М. Филипчук, Л. Войтович, Б. Томенчук та інші.

Слов'яни називали вихідців зі Скандинавії варягами, у європейських джерелах їх згадують як норманів, самі ж вони називали себе вікінгами¹. Протягом VIII–XI ст., під час так званої «епохи вікінгів», варяги були не тільки розбійниками, військовими найманцями, але також мореплавцями і купцями. Торгуючи з представниками різних етносів, вони часто осідали на вигідних для торгівлі місцях, прикладом яких може бути поселення в Старій Ладозі² і низка інших. Проживання варягів на слов'янських

¹ Гуревич А. Я. Избранные труды. Древние германцы. Викинги / А. Гуревич. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2007. – С. 82.

² Войтович Л. Загадки вікінгів: Ладога і Пліснеськ. Продовження дискусії на межі XX–XXI століть / Л. Войтович // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : Збірник наукових праць. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – Вип. 20. – С. 142–155.

поселеннях підтверджує також літописна пам'ятка XII ст. «*Літопись временних літ*» в уривку, де йдеться про руйнування двору варяга Тура в Києві³. Маючи сина і власний двір, ця людина мала жити вже осіло.

Вихідці зі Скандинавії проникали на землі Західного Бугу і Дністра двома шляхами: як купці – через річкові шляхи, а також як дружинники київського князя. Джерело першої половини IX ст. «*Опис градів і областей на північ від Дунаю*» (так званий «*Баварський географ*») вказує на існування Одерсько-Віслянського річкового шляху, який проходив з Балтійського до Чорного моря через річки Одра, Нотець, Вісла, Західний Буг, Серет, Дністер, що були складовою Бурштинового шляху. Важливими городищами на шляху були Пліснеськ (Б. Томенчук називає це городище воротами в Галичину) і Галич⁴.

Зараз Пліснеськ – це хутір на південь від села Підгірці Бродівського району Львівської області. Весь археологічний комплекс датується VII – другою половиною XIII ст.⁵ і розділяється на давньослов'янський і руський періоди. Пліснеськ згадується в писемних джерелах двічі: під 1188 р.⁶ і під 1232 р.⁷.

Розташування городища у верхів'ях Західного Бугу, Стиру і Серету надавало йому вигідного стратегічного положення на одному з тогочасних торговельних шляхів. Це дає змогу припустити, що через Пліснеське городище проходили представники скандинавського етносу, які відігравали помітну роль у торговельних процесах Європи та Близького Сходу. Інтегрованість Пліснеська до системи торговельних шляхів підтверджує скарб арабських дирхемів із села Йосипівка, розташованого неподалік городища. Найстарша монета датується 708–709 рр., наймолодша – 811–812 рр. Увесь скарб поділяється на дві групи: дирхеми, карбовані династією Омейядів і Аббасидів, що відрізняються оздобленням і орнаментом⁸. Невідомо, як саме куфічні монети потрапили сюди. Цілком вірогідно, це пов'язано з варягами, чие перебування фіксується тут археологічними артефактами Пліснеського городища. Разом зі скарбом було виявлено два ланцюжки і металевий предмет особливої форми – суштуга⁹.

Український дослідник Ю. Гудима наводить цитату М. Грушевського про суштуги: «Такі коробочки [...] часто знаходять у жінок в могилах скандинавських; у фінських народів досі існували жіночі нагрудні бляхи з ланцюжками, т. зв. суштуги; з літопису, з оповідання про пімсту Ольги знаємо, що суштуги носили і в нас»¹⁰.

Наявність суштуг у скандинавських жінок підтверджується і повідомленням арабського мандрівника Ібн-Фадлана: «А що стосується жінки з їхнього числа (русів),

³ Літопис руський / [пер. з давньоруської Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К. : Дніпро, 1989. – С. 49.

⁴ Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи та гради в геополітиці середньовічної Європи / Б. Томенчук // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – 2009. – № 1. – С. 54–65.

⁵ Кучера М. П. Древній Пліснеськ // АП УРСР. – 1962. – Т. 12. – С. 3.

⁶ Літопис руський. – С. 347.

⁷ Там само. – С. 390.

⁸ Гудима Ю. Про нову групу монет з Йосипівського скарбу / Ю. Гудима // Вісник Інституту археології. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2 – С. 164–166.

⁹ Там само. – С. 166.

¹⁰ Там само. – С. 167.

то на грудях її прикріплене кільце чи то з заліза, чи срібла, міді чи золота, в залежності від багатства її чоловіка. І біля кожного кільця коробка, до якої прикріплено ніж»¹¹.

Отже, це дає підстави вважати, що Йосипівський скарб пов'язаний зі скандинавами, які проходили торговельним шляхом неподалік Пліснеська.

Що стосується самого Пліснеського городища, то наявність скандинавського населення в ньому підтверджується археологічними даними, зокрема на основі реконструкції поховального обряду – досить консервативного для кожного етносу чи кількох етносів.

На Галичині, зокрема на Прикарпатті, пануючим поховальним обрядом фактично до середини XII ст. була кремація на стороні, з ямним, рідше урновим похованням¹². З останньої чверті I тис. на Галичині, Волині і в лісостеповій зоні Правобережжя відомий кремаційний тип поховань з курганным насипом. На території Пліснеського городища кремаційний ямний могильник розташований у західній частині дитинця¹³, а курганный – в урочищі Поруби (Погреби)¹⁴.

Цікавими є припущення чернівецького дослідника Б. Тимощука, який пов'язував курганні поховання з тиверцями, а ґрунтові – з хорватами. Іншої думки дотримується Б. Томенчук, який зазначає, що курганні насипи слід пов'язувати з варязькими військовими дружинами, які осіли на Прикарпатті¹⁵. Вони, за його словами, не характерні для слов'янського населення попередніх століть. Вірогідно, що їх слід асоціювати з варягами, як пропонує автор, оскільки схожі явища зустрічаються і на Правобережжі, і на Чернігівщині, що пов'язано з так званою «дружинною культурою» поховання. А поширення такого типу поховання серед місцевого населення було, вірогідно, наслідком слов'яно-варязьких взаємовпливів останньої чверті I тис.

Дослідження пліснеського курганного некрополя розпочалося ще в XIX ст. польськими археологами, зокрема Т. Заменським, проте характер розкопок мав грабницький характер: знахідки розійшлися по польських приватних колекціях. На сучасному етапі дослідженням Пліснеська займається М. Филипчук. Нові відкриття на городищі слід пов'язувати саме з діяльністю цього археолога.

Отже, знаючи характер поховального обряду місцевого слов'янського населення, можна на його тлі простежити наявність на зазначеному городищі поховань інших етнічних груп, зокрема скандинавської. Варязький обряд відрізнявся характером поховання: тілопокладення – часто парне (дружина чи рабіння), а також багатим супровідним інвентарем із характерними для скандинавів речами.

Так Т. Заменський у 1889 р. розкопав шість курганних насипів. Я. Пастернак, описуючи їх, припускав, що вони належали варязьким воїнам: «Це були парні поховання варязьких дружинників у дерев'яних коморах під могильними насипами. В

¹¹ Крачковский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. / А. Крачковский. – Х. : Изд. Харьковского Государственного университета, 1956. – С. 141.

¹² Томенчук Б. П. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація / Б. Томенчук. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – С. 76.

¹³ Филипчук М. Могильники пліснеського археологічного комплексу IX–XIII ст. як джерело до вивчення етнокультурних взаємовпливів на мікрорегіональному рівні / М. Филипчук, Н. Шуй // Вісник Інституту археології. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Вип. 1. – С. 72–75.

¹⁴ Див. рис. 1.

¹⁵ Филипчук М. Могильники... – С. 75.

одному з них, біля монастиря оо. Василіан, обидва кістяки, чоловічий та жіночий, мали в роті золоті бляшки, які первісно були, мабуть, покладені на закриті вуста покійників. Крізь закриті золотом вуста – вірили тоді – душа не може повернутися в тіло і зробити його живим мерцем-упирем. На грудях в обох кістяків лежали срібні хрестики, отже, були це вже християни. Біля них виявлено різні особисті прикраси та залишки двох дерев'яних відер, колись, мабуть, з харчами»¹⁶.

Однозначно стверджувати, що померлі були християнами тільки через наявність хрестиків не можна, бо їх могли використовувати як прикраси: відомо, що варяги охрещувалися заради якоїсь матеріальної вигоди, а потім поверталися до своєї віри¹⁷. Слід звернути увагу і на супровідний інвентар, який не характерний християнським похованням. Проте орієнтація схід – захід може свідчити про християнські впливи¹⁸.

Серед поховань цього курганного могильника два парні поховання можна характеризувати як дуже заможні. У першому було виявлено меч, інкрустований золотом, сріблом та міддю, і фрагмент кольчуги. На жіночому кістяку знайдено коштовне намисто та браслет. В іншому парному похованні виявлено меч, оздоблений сріблом та черню, бойову сокиру – типу I за А. Кірпічниковим, срібний браслет та два срібні й один золотий перстень. На жіночому – срібні скроневі кільця, хрестик і срібний браслет. Три наступні поховання не відзначаються яскравими знахідками, проте в шостому похованні, в археологічному шарі, який датується X ст., знайдено наконечники стріл¹⁹ ланцетоподібної форми. Аналогічні наконечники виявлено в Бірці і Старій Ладозі, що датуються VIII ст.²⁰.

В. Зоценко відносить меч з першого поховання до типу V за класифікацією Я. Петерсона²¹. Руків'я цього меча за стилістикою цілковито відповідне «*Jellinge gruppens*» та «*Urnes*» Північної Європи X – початку XI ст., в основному третьої чверті X ст. Декор меча з Плісеська близький до зразків типів T2 з поховання початку XI ст. у Польщі. Наконечник піхов цього меча виготовлений на Наддніпрянщині в X–XI ст. місцевими майстрами. Про скандинавську присутність на городищі також свідчить прясельце з рунічним написом XII ст. Це свідчить про збереження своїх традицій варягами, які оселилися тут наприкінці X ст.²².

Супровідний інвентар даного курганного могильника дозволяє відносити його до варязького і датувати кінцем X – початком XI ст. Це підтверджується фактом проживання на Плісеському городищі варязького населення, яке, як уже згадувалося, потрапляло сюди двома шляхами: як купці і як дружинники київського князя. Про їхню роль як «людей меча» може свідчити наявність курганних насипів з типово варязьким інвентарем. Можна стверджувати, що Плісеське городище було знищене наприкінці

¹⁶ Пастернак Я. Археологія України: первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами / Я. Пастернак. – Торонто, 1961. – С. 659.

¹⁷ Андрощук Ф. О. Нормани і слов'яни у Подесенні / Ф. Андрощук. – К., 1999. – С. 12.

¹⁸ Арбман Х. Викинги / Х. Арбман ; [пер. с англ. Н. В. Ероминой]. – СПб. : Евразия, 2006. – С. 57.

¹⁹ Кучера М. П. Назв. праця. – С. 54.

²⁰ Войтович Л. Назв. праця. – С. 184.

²¹ Див. рис. 2.

²² Зоценко В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stezhky.io.ua/s100160/zocenko_v_m_skandinavski_artefakti_pivdenno-zahidnoe_rusi

X ст. внаслідок походу Володимира Святославовича на хорватів 992–993 рр.²³. Поховані тут варяги могли бути залишені для управління здобутими землями після підпорядкування цих земель Києву або загинули в бою.

Ще одним важливим городищем, яке свідчить про перебування варягів у басейні Західного Бугу і Дністра, є Галич, на території якого в урочищі Качків у південній частині Крилоського городища розташований курган під назвою «Галичина Могила», відомий з літопису²⁴.

Дослідженням кургану займалися Т. Земенцький, Й. Пеленський, Я. Пастернак, В. Баран, Б. Томенчук. Проте зусилля польських археологів не увінчалися успіхом. Я. Пастернак вважав Галичину Могилою місцем інтронізації галицьких князів, але виявити археологічних решток, які б підтвердили, що це справді могила під час археологічних розвідок 1934 р. йому не вдалося. Ішлося тільки про символічне значення місцевості.

Грунтовні дослідження кургану провели В. Баран і Б. Томенчук. Їм вдалося виявити на глибині 1,8–2 м від сучасної поверхні сліди давнього поховання. Орієнтація поховання – північ – південь. Його типовою ознакою є наявність поховального човна – характерна риса одного з різновидів скандинавських поховань, а саме тілопокладень у човні. Найвідоміші поховання такого типу знайдено в Норвегії, зокрема в Гокстеді й Осебергу²⁵.

Човен з Галичиної Могили розмірами 3,5 на 2,4 метри свідчить лише про його сакральне призначення, оскільки така величина не дозволяла б використовувати його як річковий транспорт.

У носовій частині човна знайдено речі, які могли належати знатному воїнові. Серед них: щит круглої форми, вірогідно з позолотою. Неподалік від нього три бойові сокири і ніж скрамасак²⁶. Описуючи бойові сокири, Б. Томенчук класифікує їх так: «одна велика бойова сокира плоскообушна. В верхній і нижній частинах обуха є щекавиці. Лезо пряме, на кінці розширене, витягнуте донизу. Загальна довжина сокири 21 см, ширина леза – 5,5 см, довжина леза – 15,5 см. Діаметр отвору – 3 см. Сокира належить до типу “VIII” за О. Кірпи́чниковим і до типу “К” за Петерсоном. Друга сокира також плоскообушна з вирізним обухом. Лезо відтягнуте донизу, з “борідкою”. Загальна довжина сокири 19,5 см, ширина леза – 9 см. Сокира належить до типу “IV” за О. Кірпи́чниковим. Третя сокира була знайдена в носовій частині човна в положенні держакон догори, ніби вбита в борт. Сокира плоскообушна, з двома парами щекавиць. Тильна сторона обуха по низу має виступ для скріплення з рукояткою. Лезо ледь вигнуте, на кінці розширене і витягнуте донизу. Загальна довжина сокири 16 см, довжина леза – 12 см, а ширина леза – 5,5 см. Сокира належить до типу “III” за Кірпи́чниковим і до типу “O” за Петерсоном»²⁷. Також у човні було знайдено тесло і кріплення для стерна.

²³ Филипчук М. Структура пліснеського археологічного комплексу в слов'янській та давньоруській час / М. Филипчук // Вісник Інституту археології. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 4. – С. 7.

²⁴ Літопис руський. – С. 371.

²⁵ Симпсон Ж. Викинги. Быт, религия, культура / Ж. Симпсон. – М. : Центрполиграф, 2005. – С. 411–412.

²⁶ Див. рис. 3.

²⁷ Томенчук Б. П. Назв. праця. – С. 17–18.

Весь човен був укритий тканиною, сліди якої археологи знайшли у вигляді відбитків на залізних предметах. Жаклін Сімпсон вказувала на поховання в Норвегії з такими ж ознаками «[...] також зустрічаються багаті поховання в кораблях, де тіло лежить на кормовій частині судна в конструкції, що нагадує намет»²⁸. Можна припустити, що і в нашому, і в норвезькому випадку йдеться про використання якоїсь тканини, що або покривала лише ту частину, де лежало тіло, або увесь корабель, як у Галичиній Могилі. Вірогідно цією тканиною могло бути вітрило, але достатніх підстав для такого припущення немає.

Найважливішою ознакою Галичиної Могилі є відсутність будь-яких решток поховання, тому даний курган являється кенотафом, тобто символічним похованням без людських решток. Курган, як припускає Б. Томенчук, міг бути насипаний на честь засновника Галича.

Галичина Могила за супровідним інвентарем датується серединою X ст. Суто символічне значення кургану підтверджує відсутність культурного шару X–XI ст. Можливо, що курган використовувався також для вічевих зібрань. Аналогічні поховання знаходять в Упланді у Швеції, а на території Східної Європи – це Аскольдова Могила, Могила Віщого Олега, Чорна Могила в Чернігові, Могила Крака в Польщі та ін.

Отже, характерні ознаки цього кургану дозволяють впевнено його відносити до варязьких, з ознаками «дружинної культури», поховань. Як вважає Б. Томенчук: «Поховання в Галичиній Могилі, яке, очевидно, належало хорватському князю – засновникові міста-столиці, також відносилось до поховань “дружинної культури”, яка від середини X ст. набула загальноєвропейського характеру. Як свідчать історичні джерела, хорватські князі не раз брали участь у воєнних походах (спускаючись у човнах по Дністру до Чорного моря) перших києво-руських князів на Константинополь: за Олега (907 р.), Ігоря (934–944 рр.) та Святослава (970 р.), коли саме і формувалась ця своєрідна “дружинна культура”»²⁹.

Отже, наведені археологічні дані підтверджують факт перебування скандинавського населення на території басейну Західного Бугу і Дністра. Визначають шляхи їхнього проникнення в цей регіон як купців і як з військових найманців. А також підтверджують, що не тільки Новгородщина, Київщина і Чернігівщина, а й Прикарпаття були включені до земель, охоплених так званою «епохою вікінгів».

The fact of Scandinavian population existence on the territory of the settlements, situated in the basin of the Western Bug and the Dniester is approved in the article using archaeological material. The author also tries to identify the ways of its incursion in this region and the relationship with the local population in the VIII–XI centuries.

Key words: *Vikings, Plisnesk, Halych, archaeology, burial mounds.*

²⁸ Сімпсон Ж. Указ. соч. – С. 412.

²⁹ Томенчук Б. П. Назв. праця. – С. 21.

Рис. 1

Джерело: Филипчук М. А. Структура пліснеського археологічного комплексу в слов'янській та давньоруській час / М. Филипчук // Вісник Інституту археології. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 4. – С. 16.

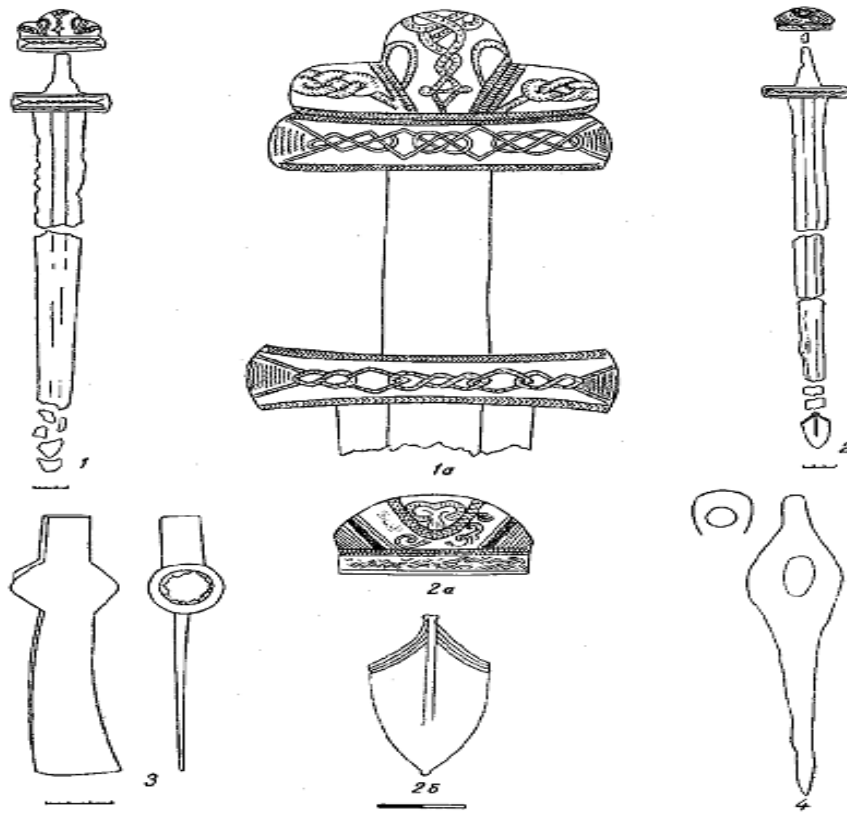

Рис. 2

Джерело: Кучера М. П. Древній Пліснеськ / М. Кучера // АП УРСР. – 1962. – Т. 12. – С. 40, рис. 3.

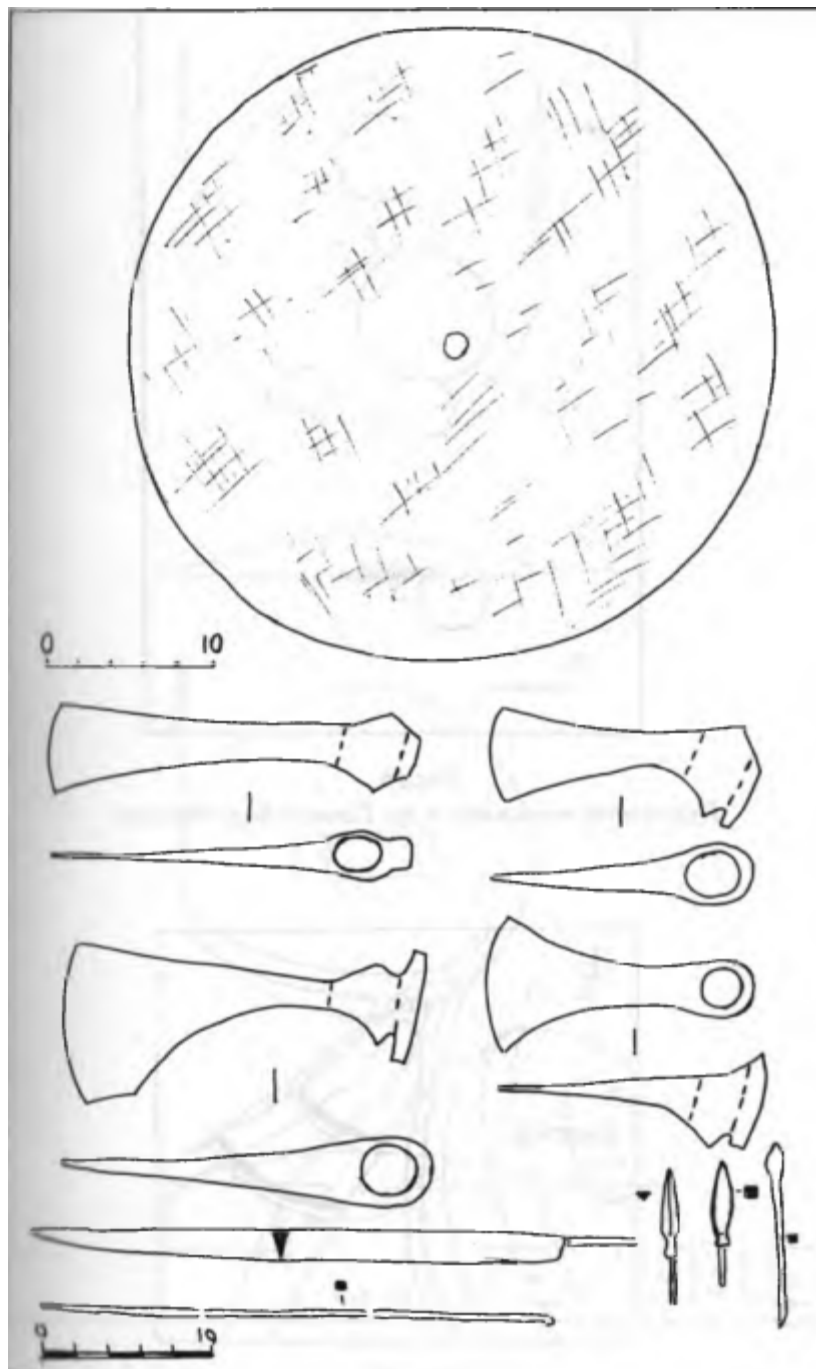

Рис. 3

Джерело: Томенчук Б. П. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація / Б. Томенчук. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006. – С. 181.

УДК 94(477.87)«10/18»:323.38
ББК 63.3(4Укр-Зак) +26.891(4Укр-Зак)

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ ВІДНОСИН СЕЛА ВЕЛИКІ ГЕЇВЦІ УЖГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

Автор відобразила зміни в земельно-майнових відносинах села Великі Геївці Ужгородського району Закарпатської області доби Середньовіччя та Нового часу. Для цього залучено окремі архівні матеріали та опубліковані документи. Сучасне село Великі Геївці виникло в добу угорської династії Арпадів, але перші писемні згадки датуються тільки першою третьою XIV ст. Село ніколи не було володінням одного землевласника. В скрутні у політичному плані часи кількість кріпосних господарств села зменшувалася. Основним традиційно залишалось землеробство та тваринництво у формі розведення свиней. Урбаріальні описи XVII–XVIII ст. свідчать, що селяни, крім рільництва, займалися розведенням худоби (свині, корови, кози, вівці, коні), мали один поміщицький млин на річці Латориці. Урбаріальна реформа імператриці Марії Терезії докорінно не змінила повсякденного життя селянства. Так само небагато змінила відміна панщини (1848 р.) та реформи 1868, 1871, 1908 рр. Земельні відносини між поміщиками і звільненими селянами залишалися напруженими.

Ключові слова: *Великі Геївці, дворяни Ужаницини, Добо, Нодьміхалі, урбаріальні описи, Кесі Пал, урбаріальна реформа Марії Терезії.*

Початок ХХІ ст. ознаменувався розширенням предметних полів локальної і особливо регіональної історії. У фокусі уваги опинилися невеликі соціуми і малопомітні на перший погляд особи¹. До такого предметного поля можна віднести історію окремо взятого села. В архівах і бібліотеках зберігаються десятки тисяч документів про історію наших населених пунктів. Завданням сучасного покоління дослідників є введення до наукового вжитку цього особливо цінного пласта історичних джерел.

Вивчення історії міст і сіл Закарпаття започаткував ще в ХІХ ст. угорський дослідник Йозеф Балайті. У 1836 р. ним видано працю про минуле Мукачєвого². У 1861 р. інший угорський автор – Кароль Мейсарош, опублікував першу історію Ужгорода³. У другій половині ХІХ ст. за дослідження історії міст та сіл Березької жупи

¹ Верменич Я. Макро-, мезо-, мікро- підходи в історіографічному аналізі: концептуальний плюралізм / Я. Верменич // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. – Серія: Історія. Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С. 282–287.

² Balajthy J. Munkács. Azaz Munkács városának és várának topográfiai, georráfiai, históriai és statisztikai leirása / J. Balajthy. – Debrecen, 1836. – 288 old.

³ Mészáros K. Ungvár története a legrégebb időktől máig / K. Mészáros. – Pest, 1861. – 114 old.

взявся Тиводар Легоцький⁴. Його фундаментальна праця донині є джерелом знань з історії більшості населених пунктів Закарпаття.

У наступні десятиліття місцеві вчені зверталися до висвітлення минулого міст та сіл краю, однак на сьогодні залишається чимало невивчених питань. Фонди Держаного архіву Закарпатської області (далі – ДАЗО) зберігають тисячі справ, опрацювання яких відкрило б нову сторінку в дослідженні минулого населених пунктів нашого краю.

Метою запропонованої статті є показати зміни в земельно-майнових відносинах села Великі Геївці (Ужгородський район Закарпатської області) доби Середньовіччя та Нового часу. Для цього залучено окремі архівні матеріали та опубліковані документи.

Село Великі Геївці є одним з найдавніших сіл Ужанщини. Воно знаходиться в південно-західному напрямі від обласного центру на відстані 17 км. На сьогодні в селі проживає понад 1000 осіб. Село займає площу 0,003 км². До Великогеївської сільської ради належать села Великі, Малі та Руські Геївці. Багата природа, родючі ґрунти та лагідний клімат забезпечували хороші умови проживання для людей віддавна.

З часів угорського «здобуття батьківщини» не маємо достовірних повідомлень стосовно села та його околиць. Не відомо, як торкнулася цього краю хвиля переселення угорських племен. За даними археологічних досліджень, тут існували слов'янські поселення⁵. Загальновідомо, що угорців не вабила закарпатська місцевість. Якщо вірити повідомленню безіменного нотаря угорського короля Бели III Аноніма, то угорці після важкої переправи через Карпатські перевали 40 днів відпочивали біля Мукачєвого⁶ і вже згодом відправилися у напрямку Тисо-Дунайської низовини, до багатств Західної Європи.

Угорці прибули до відносно заселеної території. В X–XI ст. слов'яни регіону мали розгалужену систему поселень та жили в постійних, стійких помешканнях⁷. Заселення цього регіону угорцями ймовірно відбувалося вже після утворення держави і оформлення адміністративно-територіальної системи комітатів – у XI–XII ст.

Територія на південь від сучасного міста Ужгорода на середину XIII ст. мала розгалужену систему поселень. Згідно з папським описом десятини 1332–1335 рр., кожне четверте село мало вікаріат⁸. На 1400 р. густина населення становила 18–19 чол. на один квадратний кілометр.

⁴ Lehoczky T. Beregvármegye monográphiája / T. Lehoczky. – Ungvár, 1881–1882. – К. 1–3.

⁵ Балагурі Е. А. Деякі питання підготовки і проведення археологічних розвідок і рятувальних робіт в зонах будівництва меліоративних систем у 1973–1974 роках / Е. А. Балагурі, І. М. Гранчак // Методичний посібник для студентів з археології. – Ужгород, 1974. – С. 15; Пеняк С. І. Археологія Закарпаття: Історія дослідження / С. І. Пеняк, П. С. Пеняк. – Ужгород : Красвиди Карпат, 2013. – С. 205; Пеняк С. І. Раскопки в Закарпатье / С. І. Пеняк, И. И. Попович, М. Ф. Потушняк // АО 1983 года. – М., 1985. – С. 340–341.

⁶ Anonymus Gesta Hungarorum / [переклад Д. Паіс]. – Сентендре : Interpopulart, 1993. – С. 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mek.oszk.hu/02200/02245>

⁷ Szabó I. A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század) / I. Szabó. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1966. – Old. 16.

⁸ Engel P. A nemesi társadalom a középkori Ung megyében / P. Engel. – Budapest, 1998. – Old. 27.

Традиційно місцева краєзнавча література першу писемну згадку про село Геївці (*Gejőc*) датує 1338 р.⁹. На гербі села фігурує сама ця дата.

У документі егерської капітули 14 лютого 1338 р. ідеться про повторне встановлення межі між селами Геєч та Рат (сучасні Геївці та Ратівці Ужгородського району) в комітаті Унг¹⁰. Зазначено, зокрема, що «[...] ці землі є спадковими володіннями Рамочи [...]». Однак на сьогодні відомі документи більш раннього часу, у яких також згадується володіння Геєч та непорозуміння між Рамочою і деяким Турнаї Шандором та його спадкоємцями¹¹. Спір за володіння виник імовірно 1319 р. чи напередодні. До 1321 р., незважаючи на неодноразові повістки до королівського суду, Рамоча жодного разу не з'явився і не сплатив штрафу за зволікання передачі володінь у межах села Геївці. У 1320–1321 рр. «справедливості» в короля домагалися внуки Шандора Турнаї – Ласло та Пал (хоча в одному документі названі Ласло і Томаш). У квітні 1321 р. егерська капітула повідомляла про «введення» синів Імре Турнаї, внуків Шандора Турнаї – Ласло і Пала до їхніх законних володінь Геєц¹². Крім цього джерело повідомляє про черговий виклик Рамочи до короля на 1 травня поточного року. Ймовірно, Рамоча свідомо ігнорував королівські повістки, бо з повідомлення егерської капітули від травня 1321 р. випливає, що Рамоча вже вшосте не з'явився перед королем. Саме тут ми читаємо всю історію суперечки між Рамочою та сім'єю Турнаї. Хоча не відомо, як отримали останні ці володіння і чому «претендував» на них Рамоча.

Егерська капітула постановила: у випадку, якщо Рамоча через 15 днів після оголошення повістки до короля не з'явиться і не виплатить штраф за самовільне захоплення володіння Геєц, то державний суддя закрие справу¹³.

Першими відомими землевласниками (або ж співвласниками) ймовірно були представники роду Серетваї¹⁴. Місцева ж традиція з родом Серетваї-Рамоча пов'язує заснування сусіднього села Малі Геївці, яке довгий час у документах називали – Рамоча Геїоц. Через брак достовірних документів це питання досі не вивчене. Наприкінці ХІХ ст. угорський вчений Д. Чанкі у фундаментальній праці «*Історична географія Угорщини доби Гуняді*» не розділяє ці два села. Одночасно фігурує назва «Рамоча-Геїоц» та «Вамош-Геїоц»¹⁵. На початку ХХ ст. місцеві автори чітко розділяли історичне походження та власників сіл Великі Геївці та Малі Геївці¹⁶. Можливо Серетваї мали володіння в обох селах.

⁹ История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область. – К. : Институт истории Академии наук УССР, 1982. – С. 518.

¹⁰ Anjou-kori Oklevéltár / [szerk. F. Piti]. – Budapest ; Szeged, 2012. – К. 22 : 1338. – Old. 51–52.

¹¹ Anjou-kori Oklevéltár / [szerk. Gy. Kristó]. – Budapest ; Szeged, 2000. – К. 6 : 1321–1322. – Old. 13, 37, 43, 54–55.

¹² Ibidem. – Old. 43.

¹³ Ibidem. – Old. 54–55.

¹⁴ Рід Серетваї – одна з найдавніших дворянських родин Ужанської жупи; вони немісцевого походження, з'явилися на Ужанщині у другій половині ХІІІ ст. У 1341 р. у їхньому володінні було чотири села Ужанської жупи (див.: Engel P. Op. cit. – Old. 51).

¹⁵ Csánki D. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában / D. Csánki. – Budapest, 1890. – К. 1. – Old. 390.

¹⁶ Az Ungi református egyházmegye. Adalékok az Ungi református egyházmegye történetéhez / [szerk. K. Haraszy]. – Nagykapos, 1931. – Old. 285; Ungvár és Ung vármegye / [szerk. A. Csikvári]. – Budapest, 1940. – Old. 188.

Угорський медієвіст другої половини ХХ ст. Пал Енгел серед перших землевласників села Великі Геївці називав дворянський рід Часлоці¹⁷. Янош та його родич Тобіелл у середині ХІІІ ст. володіли всього двома селами Ужанщини – Ковешд і Часлоц. Імовірно, Янош мав землі в Часлівцях та сусідніх Геївцях, бо його правнук у 1339 р. «захищав» свої права на володіння грамотою від короля Бели ІV¹⁸. У першій половині ХV ст. сім'я Часлоці володіла вже сімома селами Ужанщини й тамтешніми селянами, серед них і селом Гейоц¹⁹, де було 67 кріпосних порт (наділів)²⁰. Коли в 1444 р. помер Міхай Часлоці (мабуть, останній з роду), то всі володіння перейшли його зятеві – Каллої (Локош) Яношеві. Право на володіння підтверджено грамотою короля Ласло V в 1453 р.²¹ В 1472 р. король Матяш Гун'яді підтвердив право на володіння селом дворянину Каллої.

У документах доби Анжу назва села фігурувала у формах: *Gyueuch*, *Gyueulch*, *Gweyeuch*²². З кінця ХІV ст. серед землевласників, які мали наділи і селян на селі, були представники дворянського роду Добо та Нодьміхалі. В джерелах цього періоду щодо поселення вживалася назва *Geych* (Геєнч)²³. Отже, наприкінці ХІV ст. село не належало одному великому землевласнику, а було у володінні декількох – Серетваї, Часлоці, Добо, Нодьміхалі, натомість у першій половині ХV ст. – Добо, Надьміхалі, Палоці, Буткаї²⁴.

У документах державної комори 1520 і 1526 рр. село згадувалося під назвою *Wamos Gejőtz* (Вамош Гейоц – Митні Геївці)²⁵. Отже, воно знаходилось на важливому торговельному шляху, на березі Латориці, володіючи правом збору мита. За описом 1550 р., на селі зареєстровано 7 порт²⁶, 8 желлярів²⁷, 3 пусті наділи, володів ними син славетного захисника Егерського замку Іштвана Добо – Ференц Рускаї Добо²⁸. Знаємо, що в 1572 р. Ференц був наджупаном комітату Барш, а невдовзі після цього помер. З його сином рід Добо припинився²⁹.

Отже, на середину ХVІ ст. більшою частиною територій села володіли Добо. За описом 60-х рр. ХVІ ст., на селі було 15 кріпосних і 10 желлярів (були звільнені від податків). У 1600 р. в селі фіксувалося 32 кріпосні двори, тобто кількість населення могла перевищити 100 осіб. Імовірно наприкінці ХVІ – початку ХVІІ ст. володіння Добо перейшли іншим землевласникам.

¹⁷ До великих землевласників піднялися з місцевих сервітутів.

¹⁸ Engel Pál. Op. cit. – Old. 58.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Csánki D. Op. Cit. – Old. 390.

²¹ Ibidem. – Old. 402.

²² Anjou-kori Oklevéltár. – K. 6. – Old. 364.

²³ Ungvár és Ung vármegye. – Old. 188.

²⁴ Csánki D. Op. cit. – Old. 401, 402, 405, 406.

²⁵ Az Ungi református egyházmegye. Adalékok az Ungi református. – Old. 285.

²⁶ Кріпосний наділ, за який селянин мав сплачувати податки і виконувати повинності.

²⁷ Кріпосні селяни, які не мали наділу, а тільки хату.

²⁸ Magyarország birtokviszonyai a 16 század közepén / [szerkesztő F. Maksay]. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1990. – K. 1. – Old. 850.

²⁹ Nagy I. Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal / I. Nagy. – Pest : Beimel J és Kozma Vazulnál, 1858. – Old. 328.

Через обмеженість джерел про історію села Великі Геївці з XIV – кінця XVI ст. знаємо досить мало. Звичайно, селяни виконували феодалні повинності, сплачували податки, церковну десятинну і т. д.

На основі праць угорських дослідників XIX–XX ст. можемо навести прізвища землевласників села. Наприклад, Добо, який на середину XVI ст. володів багатьма селами північно-східної Угорщини. Простежуючи зміну землевласників, можна припустити, що через вимирання дворянських сімей, збідніння або інші причини вони продавали свої землі, відтак Добо сконцентрував у своїх руках усі землі села. А згодом стався зворотній процес, коли їхні володіння «роздібнілися» і наділи села Великі Геївці опинилися в декількох дрібних дворян Ужанщини.

Середина XVI ст. для села була надзвичайно складною. Через державно-політичне роз'єднання Угорщини територія сучасного Закарпаття стала ареною боротьби дворянських угруповань, головно прихильників Габсбургів та прихильників трансільванських князів. Ускладнило ситуацію поширення нових різновидів протестантизму. З 60–70-х років XVI ст. почалася контрреформація. Всі ці процеси вели до загального зубожіння, спаду темпів виробництва, голоду, епідемій, смертей. Але, незважаючи на несприятливі роки, за описами маєтків бачимо, що в селі відбувся незначний приріст населення (можливо, через переселення!).

Наприкінці XVII ст. в документах згадується вже сучасна форма назви села: *Nagygejőc* (Нодьгейоц – Великі Геївці) і було володінням дворян Форгача та Бакса. На той час у селі проживало 10 кріпосних сімей³⁰. У фондах Угорського державного архіву (Будапешт) зберігаються декілька урбаріальних описів XVII – середини XVIII ст. «*Urbaria et Conscriptioes*»³¹ (складені переважно Спішською коморою міста Кошице до урбаріальної реформи Марії Терезії), які дозволяють встановити землевласників села Великі Геївці, приблизну кількість селянських господарств та деякі особливості життя. Полегшує роботу дослідників те, що на сьогодні зроблено короткі анотації змісту цих урбаріїв, вони доступні на сайті згаданого архіву. Укладений Спішською коморою в лютому 1692 р. опис маєтностей повідомив, що в селі Нодьгейоц було два аллодіальні маєтки, спустошені і пусті, перераховано орні наділи, луки та їх вартість і врожайність. Зазначається, що на Латориці є занедбаний млин, який ніким не використовується (пустий)³².

В іншому описі, укладеному 1691 р., перераховано кріпаків, їхні землі, повинності тощо декількох сіл Ужанщини, належних дворянам Форгач. Тут читаємо, що, крім Форгача, маєток у селі Нодьгейоц мав дворянин Іштван Бакса (названий померлим)³³. Серед землевласників села він згадується в урбаріальних описах 70–90-х рр. XVII ст. Крім частки в селі Великі Геївці, дворянин Бакса мав маєток і орні землі, виноградники в Ужгороді, Часлівцях та інших, а також у Земплінській і Саболчській жупах.

З урбаріальних описів дізнаємося, що серед «співвласників» села Великі Геївці в другій полонині XVII ст. фігурує дворянин Петровай. Ця дворянська родина мала декілька маєтків в Ужанській та Земплінській жупах, серед яких Часлівці та Геївці (за

³⁰ Ungvár és Ung vármegye. – Old. 188.

³¹ *Urbaria et Conscriptioes* (далі – UC) //mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm

³² UC 54: 71//mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm

³³ UC 44: 84//mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm

описами 1684, 1738 pp.)³⁴. В урбаріальному описі від 1732 р., який укладався на основі опису 1691 р., згадані ще двоє співвласників села – Горват Михай та Кесі Пал³⁵. Коли вони здобули тутешні володіння поки що не відомо. Втім, достеменно знаємо, що в роки проведення урбаріальної реформи вони були серед землевласників Великих Геївців.

Політичні процеси і суспільні рухи окресленого періоду вплинули на розвиток села. Сталася зміна в землеволодінні, маєтки змінили своїх власників. Так, за даними 1720 р. село мало всього 7 кріпосних і 1 желлярське господарства. А вже в 1740 р. сюди переселилися угорці-кальвіністи. Не відомо скільки їх було і звідки прибули. З цього часу відбувалося деяке пожвавлення господарського життя. Наприкінці XVIII ст., під час проведення урбаріальної реформи, у восьми землевласників служили 19 сімей кріпосних селян та 2 желляри³⁶. Спостерігається певний приріст чисельності населення, а отже, певні соціально-економічні зміни в житті мешканців села сталися наприкінці XVIII ст. і саме в результаті проведення урбаріальної реформи 1767 р.

У 1767 р. імператриця Марія Терезія (1740–1780) опублікувала маніфест про проведення урбаріальної реформи, мета якої полягала в урегулюванні відносин між кріпосними і кріпосниками, зміцненні економічного становища селянства, а з ним і феодально-абсолютистських порядків у монархії Габсбургів³⁷. Здійснити реформу попередньо планувалося за два місяці. Насправді ж проводилася вона протягом восьми років і була закінчена лише в 1774 р., а в Ужанському комітаті – у травні 1773 р.

Згідно з маніфестом про її проведення, в край мали прибути спеціальні чиновники, щоб особисто відвідати кожне село і переписати всіх кріпаків, їхню землю*, луки, виноградники, аби визначити, залежно від якості землі, майбутній наділ селянина, який би міг забезпечити йому бодай елементарне існування та змогу сплачувати різні подорожні і повинності на користь держави, поміщика і церкви. Проте в Закарпатті ця справа була доручена комітатним управлінням, на чолі яких стояли великі землевласники. Скориставшись обставинами, поміщики провели таку урбаріальну реформу, яка була вигідна їм, а не селянам. Частими були випадки, коли селяни повинні були працювати не 52 дні на поміщика, а 100, 200 і навіть 300, а то й більше днів³⁸.

Матеріали фонду 11 «Урбаріальний суд м. Ужгород 1772–1918/44» ДАЗО дозволяють з'ясувати окремі питання при проведенні опитування кріпосних селян про їхні землі, повинності та в цілому взаємини з поміщиками. Окремий пласт становлять матеріали щодо комасації після скасування особистої залежності селян тощо.

Про проведення урбаріальної реформи в селі Великі Геївці свідчать матеріали 783 од. зб. «Протокол із дев'яти запитань про в'яснення феодальних взаємовідносин між поміщиками та кріпосними села Нодь-Геєц, свідчення жупних уповноважених про

³⁴ UC 10: 64; UC 120:32//mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm

³⁵ UC 120: 28//mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm

³⁶ ДАЗО, ф. 11., оп. 1., од. зб. 783, арк. 15–28; Mária Terézia Urbéri tabella [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archives.hungaricana.hu/hu/urberi/5842

³⁷ Нариси історії Закарпаття. – С.139.

* Хольд (угорське – *hold*) – одиниця площі в Угорщині, що становить 0,432 га чи 0,575 га (кадастральний хольд).

³⁸ Нариси історії Закарпаття. – С. 140.

введення урбаріуму, відомість обліку земель, які підлягали викупу колишніми кріпосниками»³⁹. Хронологія матеріалів – жовтень 1772 р. – липень 1856 р.

Традиційно протоколи вияснення феодальних взаємостосунків між поміщиком і селянами склалися з 9-ти запитань. Відповідати на них мали під присягою відібрані люди – староста (*biró*) та представники «старійшини».

Перші три питання спрямовані на з'ясування того, як відбувалися повинності залежні селяни раніше, тобто до початку 1770-х рр., чи раніше складався в селі урбарій, а якщо ні, то чи була угода (*contractus*) між землевласниками і селянами, чи керувалися виключно нормами звичаю. Четверте запитання мало вияснити, які природні багатства є в околицях села, як вони впливають на ведення господарства, який клімат, якої шкоди завдають природні явища тощо. Тут виявляли також, якими видами промислів та додатковими заняттями можуть селяни доповнювати свої джерела прибутків: рибальство, збирання очерету, постачання лісу на дрова і будівництво, чи є млин, яка якість доріг, на якій відстані від села знаходиться ринок тощо. П'яте запитання стосувалося розмірів повного селянського наділу (*telek*), орної землі та лук, їхньої якості, родючості. Тут, зазвичай, селяни могли применшити дійсну врожайність землі, адже згідно з цим визначалися податки і повинності. Шосте питання фіксувало кількість відробіткових днів. Сьоме питання стосувалося вияснення натуральних податків та повинностей залежних селян, можливості заміни натурального податку грошовим відкупом тощо. Окремо ставилися запитання стосовно «подарунків» поміщику (*culinaria, munera*) та «дев'ятини» врожаю або її відсутності. Восьме запитання спрямоване на вияснення кількості пустих наділів (*telek*). Дев'ятим запитанням встановлювали юридичний статус селян – спадковий кріпосний чи з правом переселення / переходу. Практично становище цих двох категорій селян не відрізнялося. Проте право вільного переходу давало можливість переселитися в більш вигідні місця, де в разі отримання більшого земельного наділу, наявності кращих місцевих умов очікували покращення умов для існування⁴⁰.

Отже, ці дев'ять запитань формувалися так, щоб максимально окреслити відносини між кріпаками і землевласниками, для уникнення свідомої фальсифікації свідчень селян. Практично селяни (чи їх представники) могли свідомо применшити дані про розміри прибутків зі своїх орних земель та сінокосів.

Урбаріальний закон у частині землеволодінь відстоював інтереси поміщиків, дозволяв їм надавати селянам надільну землю менших розмірів та низької якості. Комітатські управління та суди не запобігали таким зловживанням, залишаючись захисниками інтересів феодалів⁴¹.

Проведення урбаріальної реформи не вирішило проблеми. Архівні документи свідчать, що впродовж наступних десятиліть виникло чимало спірних питань між кріпаками та землевласниками, насамперед щодо переділу земель та повинностей.

На час проведення урбаріальної реформи були кріпаками мешканці села Великі Геївці Пал Кесі, Дердь Горват, Ласло Хомокі, Ференц Кіш, вдови Антала Петрова,

³⁹ ДАЗО, ф. 11, оп. 1., од. зб. 783, арк. 1–37.

⁴⁰ Несух Л. М. Формування землеволодіння у північно-східній Угорщині після урбаріальної реформи 1767 року / Л. Несух // Науковий вісник Ужгородського університету. – Ужгород, 2010. – Вип. 25. – С. 206.

⁴¹ Несух Л. М. Назв. праця. – С. 207.

Іштвана Каллаї, Іштвана Йоша, Йожефа Герцега⁴². Найбільшою кількістю кріпосних сімей володіла вдова Пала Кесі – 7(8⁴³). Дердь Горват володів 3-ма кріпосними сім'ями. Ласло Хомокі та Ференц Кіш мали по 2 кріпосних сімей, а вдова Антала Петровай, Іштван Каллаї, Іштван Йоша та Йожеф Герцег володіли по 1-й кріпосній сім'ї.

Подібно до залежних селян навколишніх сіл, і у Великих Геївцях за один наділ селянин повинен був відпрацювати 52 дні з тяглом або 104 дні без нього. Відповідно за пів наділу – 26 або 52 дні. Отже, за урбарієм Марії Терезії кріпосні села мали відпрацювати на своїх поміщиків разом з робочою силою приблизно 358 днів. Крім цього, сплачували натуральний податок – «дев'ятину» врожаю. Кріпосні також повинні були сплачувати 1 форинт «цензу» – податок із диму, приносити дрова, віддавати продукт прядіння, масло, дрібну птицю, яйця.

З укладеного відразу після «опитування» селян випливає, що на селі не було жодного кріпосного селянина, який би мав цілий *telek*. Дев'ять селян мали по пів наділу, п'ятеро – по одній чверті, четверо – по три восьмих наділа, один мав тільки одну восьму частину наділу⁴⁴. Решта селянських сімей зовсім не мала землі.

Через пів століття складено новий опис маєтності землевласників та їхніх кріпосних селян, за яким у селі Великі Геївці на 1830 р. було 76 кріпосних сімей, 190 дорослих, 67 хат⁴⁵ тощо. Крім землеробства, селяни займалися розведенням свиней та великої рогатої худоби, коней було мало.

На 1848 р. серед землевласників села названо Марію Горват, Іштвана Чука, Кріштофа Ілошваї, Петровай, Хомокі, Будагазі⁴⁶. Опис за цей рік, крім прізвище селян уже нотував номер будинку, в якому той мешкав, розмір наділу, прізвище, внесене до урбаріальної таблиці (1772, 1830 рр.).

18 березня 1848 р. Державні збори в Братиславі схвалив закон про буржуазні реформи, зокрема і щодо скасування панщини. Цей закон стосувався тільки урбаріальних селян, але не торкався договірних – поселенців, орендарів, желлярів. Вони не наділялися землею, а мали за користування наділом відбувати повинності поміщику та сплачувати ренту (ценз, таксу). Чимало селян відмовлялися відробляти панщину. Житель села Великі Геївці А. Балінт був ув'язнений на три місяці, оскільки заявив, що якщо землевласник не розділить урбаріальний ліс між селянами, то їх (панів) будуть убивати⁴⁷.

У березні 1853 р. імператор Франц-Йосиф видав урбаріальний патент, яким завершено процес звільнення селян від виконання панщини. Закони 1868, 1871, 1908 рр. мали вирішити земельні відносини між поміщиками і звільненими селянами. Було проведено сегрегацію (відмежування селянських лісів і пасовищ від поміщицьких) та комасацію (зведення в один масив орних земель селянських господарств)⁴⁸.

⁴² ДАЗО, ф. 11, оп. 1, од. зб. 783, арк. 15–28.

⁴³ За матеріалами ДАЗО 7 кріпосних сімей, а на сторінці Угорського державного архіву – 8.

⁴⁴ ДАЗО, ф. 11, оп. 1, од. зб. 783, арк. 15.

⁴⁵ Там само, арк. 26.

⁴⁶ Там само, арк. 29.

⁴⁷ Нариси історії Закарпаття. – Т. 1. – С. 240–241.

⁴⁸ Ілько В. І. З історії обезземелення селян Закарпаття в другій половині XIX ст. / В. Ілько // Наукові записки УжДУ. – Ужгород, 1957. – Т. 29. – С. 79–81.

Землевпорядкування проводилося на користь поміщиків, селян витісняли на неврожайні землі. До урбаріального суду надходили сотні скарг від селян стосовно розмежування.

Особливий інтерес становлять 4-томні протоколи судових справ між земле-власниками села Великі Геївці та кріпосними селянами, які хронологічно обіймаються 1854–1896 роки. Попередній аналіз цих документів дозволяє зробити висновок, що після звільнення селян від особистої залежності і переділу поміщицьких маєтків було чимало невдоволених. Усі вони хотіли в судовому порядку «повернути» свої землі або ж їх частину⁴⁹. Серед фігурантів – колишні землевласники села Марія Горват, Іштван Чука та ін.

Подібно до інших закарпатських сіл, та й західноукраїнських загалом наприкінці XIX – початку XX ст., для селян Великих Геївців гострою залишалася проблема малоземелля, безземелля, безробіття та низький рівень життя. Селяни активно емігрували за межі Угорщини, більшість шукала «щастя і достатку» в США.

Отже, на основі зібраних і проаналізованих матеріалів із впевненістю можна констатувати, що сучасне село Великі Геївці виникло в добу династії Арпадів, але писемні згадки датуються тільки першою третиною XIV ст. Поселення ніколи не було володінням єдиного землевласника, тут завжди мешкало декілька «співвласників». У скрутні у політичному плані часи кількість кріпосних господарств села зменшувалася. Скорочувалася чисельність населення. Основою господарства традиційно залишалася землеробство та тваринництво у формі розведення свиней. Урбаріальні описи XVII–XVIII ст. свідчать, що селяни, крім рільництва займалися розведенням худоби (свині, корови, кози, вівці, коні), мали один поміщицький млин на Латориці, один селянин займався бджільництвом.

Урбаріальна реформа Марії Терезії докорінно не змінила повсякденного життя села Великі Геївці, мешканці й надалі відробляли панщину, виконували повинності, віддавали натуральні податки та «десятину» і 1 форинт «цензусу». Так само мало змін запровадили відміна панщини (1848 р.) та реформи 1868, 1871, 1908 рр. Земельні відносини між поміщиками і звільненими селянами залишалися напруженими.

Складне життя, проблема безробіття та малоземелля спонукали селянство села Великі Геївці виїжджати за кордон. Найбільше емігрантів прямували до США. «Знайти щастя» вдалося одиницям і чимало емігрантів повернулося додому.

The article mentioned changes in the land property relations of the village Great Heyivtsi (Transcarpathia region) in the Middle and the Modern ages. For this theme there were attracted some archival materials and published documents. The author notes that modern Great Heyivtsi arose at the ages of Arpad dynasty, but the first written references dated from only the first third of the XIVth century. The village never was the possession of a single landowner; there were always several «owners». In the difficult political terms amount of the serfs households decreased. The basis of the traditional economy remains was the agriculture and animal husbandry in the form of breeding pigs. The urbarialns descriptions from the XVII–XVIIIth centuries indicate that peasants excepts field crop engaged in breeding

⁴⁹ ДАЗО, ф. 11, оп. 1, од. зб. 784–787.

of livestock (pigs, cows, goats, sheep, horses), had one landlord mill on Latorytsya. Urbarial reforms of Maria Theresas radically had not changed the daily lives of peasants. Similarly, little has changed the abolition of serfdom (1848) and the 1868, 1871, 1908 year reforms. The land relations between landowners and freed peasants remained strained.

Key words: *Great Heyivtsi, nobles of Uzhanschyna, Dobo family, Nodmihali family, urbarial descriptions, Kesi Pal, Maria Theresas urbarial reform.*

Дмитро Кавацюк (Івано-Франківськ)

УДК 94(477.8):318.1/3

ББК 63.3 (4 Укр.) 614

УКРАЇНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В ПАЛАТІ ПОСЛІВ АВСТРІЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 1861–1873 рр.

Стаття присвячена діяльності українських депутатів у Палаті послів австрійського парламенту в 1861–1873 рр. Автор охарактеризував боротьбу русинів-українців у віденському парламенті за політичні та національно-культурні права. У статті проаналізовано позицію депутатів під час голосування за загальноімперські закони та співпрацю з представниками інших національностей, зроблено спробу визначити фактори, які впливали на чисельність українського представництва в рейхсраті.

Ключові слова: *Палата послів, рейхсрат, посол, Галичина.*

Період другої половини ХІХ ст. став якісно новим етапом боротьби за національно-культурні права для всіх народів багатонаціональної Габсбурзької монархії. Мета статті – розкрити особливості діяльності українських депутатів у Палаті послів 1861–1873 рр. Окремі питання з досліджуваної проблематики вивчали такі українські дослідники, як К. Левицький, О. Аркуша, Ю. Плекан, австрійський історик Г. Біндер і деякі інші¹, втім обрана тема є досі актуальною, потребує ґрунтовного наукового опрацювання.

Ослаблена внаслідок воєнних поразок середини ХІХ ст., Австрія, задля утримання цілісності території змушена була вдаватися до рішучих заходів стабілізації ситуації всередині монархії. Виходом з кризи мало стати загравання з національними рухами народів, які входили до її складу через перехід від абсолютизму до лібералізму та відновлення парламентаризму². Про внутрішні перетворення оголошувалося в жовтневому дипломі 1860 р., доповненому лютневим патентом 1861 р. Обидва документи стали своєрідною конституцією і визначили розвиток національно-культурного та суспільно-політичного життя країни середини ХІХ ст.³.

¹ Винник Н. М. Українська традиція галицького парламентаризму в українській історіографії / Н. Винник // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 21. – С. 264–272.

² Тейлор Дж. Габсбурзька монархія 1809–1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. Тейлор. – Львів, 2002. – С. 107.

³ Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер. – Львів, 2000. – С. 392.

Жовтневий диплом 1860 р. гарантував автономію краям, але під повним централізованим контролем офіційного Відня. Проте вже цісарський декрет (лютневий патент) 1861 р. значно розширив права окремих провінцій – коронних країв. Зокрема, він передбачав створення місцевих законодавчих органів – сеймів. Також, щоб зберегти унітарну державу, було оголошено скликання Державної ради та розширено її права. До компетенції парламенту (рейхсрату) віднесено фінансово-господарську, військово-оборонну, культурно-освітню, медичну, судову та адміністративну політику⁴. Новий парламент складався з двох палат. Більшість членів верхньої Палати становили відомі дворяни, яких призначав цісар, а також представники духовенства. Кількісний склад цієї палати коливався від 150 до 170 членів⁵.

Нижня Палата послів складалася з депутатів, яких від 1861 р. до 1873 р. обирав крайовий сейм. Протягом 1861–1867 рр. палату складали 343 депутати, а в 1867–1873 рр. – тільки 203. Зменшення представництва пов'язувалося з поділом монархії і заснуванням окремого парламенту для угорської частини дуалістичної Австро-Угорщини. Отже, рейхсрат став законодавчим органом тільки для австрійської частини монархії – Ціслейтанії⁶.

Враховуючи, що від Галицького сейму залежав кількісний, національний та соціальний склад представництва від краю, потрібно зазначити, що вибори до сейму відбувалися за куріальною системою. Першу виборчу курію складали великі землевласники. До другої належали купці і фабриканти, які голосували через своїх представників у промисловій і торгових палатах, а також безпосередньо в III-й і I-й куріях. До III-ї – міської курії входили всі міщани, а до IV-ї – курії сільських громад – лише самостійні господарі, які платили податки. Вибори були нерівними, як у національному, так і в соціальному плані. Жінки могли голосувати тільки тоді, коли були власниками нерухомості, капіталу або мали університетський диплом і тільки за посередництвом чоловіка або уповноваженого⁷.

Не мали права голосу робітники, бідні селяни та сільська молодь, яка не володіла власним господарством, а перебувала при батьках. У курії сільських громад голосування було двоступеневим. Кожен 45 виборців обирали з-поміж себе одного представника-виборця, який разом з такими ж, як сам, голосував за посла. При тому великі землевласники через своїх старост впливали на вибори в сільських куріях⁸.

Делегування депутатів до парламенту було одним із пріоритетів крайових сеймів. З цієї метою існувала ціла система виборів і розподілу мандатів депутата рейхсрату серед послів Галицького сейму. Делегатів обирали окремо в кожній курії. Так, представники великих землевласників (I курія) обирали 13 депутатів, купецтво (II курія) – 6 депутатів, міщани (III курія) – одного представника, а курія сільських

⁴ Єфремова Н. Проблеми реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії на території Галичини та Буковини / Н. Єфремова // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 85.

⁵ Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початку XX ст.) / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 43.

⁶ Тейлор Дж. Назв. праця. – С. 109.

⁷ Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / І. Чорновол. – Львів, 2010. – С. 136.

⁸ Плекан Ю. Українські депутати Австрійського парламенту (XIX – поч. XX ст.) / Ю. Плекан // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2008. – Вип. 376–377. – С. 133.

громад – 18 депутатів. Відтак Галичину у віденському парламенті репрезентувало 38 депутатів. Не існувало жодних квот щодо національної належності, а це не гарантувало русинам-українцям в умовах панування поляків достатньої кількості мандатів для захисту своїх прав⁹.

Напередодні перших виборів до парламенту в 1861 р. українські представники в особі єпископа Спиридона Литвиновича уклали з польськими політиками угоду. С. Литвинович зобов'язався трактувати у Відні українське питання як внутрішньо-галицьке, не порушувати його в парламенті, підтримувати заходи польських політиків щодо розширення галицької автономії, обмеження впливів німецької бюрократії та заміни німецької мови в освіті польською. Виходячи з цієї угоди, Галицький сейм обрав до Державної ради тринадцять українських представників – сім греко-католицьких священників і шість селян¹⁰: о. Іван Гушалевич, о. Антоній Добрянський, о. Михайло Куземський, о. Спиридон Литвинович, о. А. Могильницький, о. Лев Полевий, о. Антоній Юзичинський, Іван Карпинець, Микола Ковбасюк, Іван Русецький, Михайло Старух, Адам Стоцький, Симон Тарчановський. Українське представництво, яке складалося з 13 депутатів, становило 34 % від репрезентації Галичини в парламенті і 3,8 % від усіх послів Австрійської імперії¹¹.

У Відні українські депутати відмовилися від співпраці з поляками і ввійшли до правлячої коаліції. Панівні позиції в 60-х рр. XIX ст. в рейхсраті зберігали німецькі центристи або, як їх називали в той час, «централісти» на чолі з Антоном фон Шмерлінгом. Вони вимагали надання більших прав парламентові порівняно з краєвими сеймами, тобто виступали за централізацію¹².

У першій каденції віденського парламенту русини-українці особливо відзначилися під час дебатів про розмежування повноважень Державної ради і краєвих сеймів¹³. Під час дискусії виступив о. С. Литвинович, який заявив, що крайова автономія може перерости в гегемонію одного народу над іншим. Крім того, зазначав депутат, шкільництво потребує державного закону, який мав поширюватися на всі провінції Габсбурзької монархії¹⁴. Священик А. Могильницький звертав увагу на окремішність руської (української. – Д. К.) мови, історичне минуле та відмінність у розвитку від поляків. Такі заяви призвели до загострення українсько-польських стосунків і в подаль-

⁹ Pijaj S. Posłowie ruscy w parlamencie wiedeńskim w latach 1848–1879 / S. Pijaj // *Українські традиції парламентарне, XIX–XXI wiek* / [pod red. J. Moklaka]. – Kraków, 2006. – S. 99.

¹⁰ Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації публічного життя до сьогодення / [гол. ред. ради В. Литвин ; кер. авт. колективу В. Смолій]. – К. : НАНУ ; Інститут історії України, 2010. – С. 225.

¹¹ Плекан Ю. Діяльність греко-католицького духовенства у представницьких органах Австро-Угорської імперії (друга половина XIX – поч. XX ст.) / Ю. Плекан // *Греко-католицьке духовенство у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Історичні постаті Греко-Католицької Церкви та їх роль у культурно-просвітницькому й національному відродженні»*, м. Коломия, 18 жовтня 2013 р. / [наук. ред. Я. Ткачук, А. Королько]. – Коломия, 2013. – С. 147.

¹² Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1849 / К. Левицький. – Львів, 1926. – С. 82.

¹³ Історія українського парламентаризму. – С. 225.

¹⁴ Левицький К. Назв. праця. – С. 83.

шому мали негативне значення, яке позначилося на кількості українських представників у наступних каденціях¹⁵.

На думку галицького політика, сучасника подій Костя Левицького, українське представництво не було за своїм політичним переконанням центристським. Українські депутати прагнули перенести вирішення українського питання з Галицького сейму до віденського парламенту і надати йому загальноімперського розголосу. Це уможливило укладення союзу з чехами, словаками та німцями і мінімізацію впливу польського чинника¹⁶.

Наступні парламентські вибори 1867 р. закінчилися для українців набагато гіршим результатом, ніж попередні, – до Державної ради увійшли три представники, один з яких – греко-католицький священник русофіл І. Гушалевич, продовжив традицію підтримки українцями німецьких централістів, а два інші – Іван Боднар та Микола Ковбасюк, увійшли до об'єднання польських депутатів в австрійському парламенті – Польського кола. Українське політичне керівництво в Галичині підтримувало І. Гушалевича, наділяючи його повноваженнями єдиного легітимного представника в парламенті¹⁷.

У цей час в українському національному русі наростали протиріччя між русофілами й народовцями (українофілами), а також намічався союз між народовцями й польськими політиками, що врешті був утілений в угодній акції Юліана Лаврівського 1869 р. Її прихильники-народовці (І. Боднар, М. Ковбасюк), увійшовши до парламенту завдяки угоді, вступили до Польського кола. Оцінивши попередню парламентську політику як безрезультатну, вони приєдналися до опозиційної частини парламенту – федералістів, вважаючи, що саме на шляху федералізації Австрії з'явиться можливість для розв'язання українського питання¹⁸.

Протягом третьої каденції австрійського парламенту 1870–1871 рр. русинів-українців репрезентував тільки І. Гушалевич, а вже в наступній каденції 1871–1873 рр. українське представництво збільшилося до чотирьох осіб: Амбросій Яновський, Іван Боднар, Василь Цальківський та Михайло Демків¹⁹. Оскільки українське представництво в трьох каденціях 1867–1873 рр. становило 1,4 %, 0,49 % та 2 % від загального числа депутатів, то воно відігравало незначну роль у політичних баталіях²⁰.

Єдиним питанням, що піднімали українські депутати, було відокремлення Східної Галичини в окремих край і надання йому національно-культурної автономії. Причиною цього стало призначення поляка Казимира Грохольського на посаду «міністра без портфеля», а фактично відповідальним з вирішення галицьких питань при австрійському уряді, що робило поляків панівною нацією в Королівстві Галичина і Володимирія²¹.

¹⁵ Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates, für die erste Session. – Access : <http://alex.onb.ac.at/spa.htm>

¹⁶ Левицький К. Назв. праця. – С. 83.

¹⁷ Історія українського парламентаризму. – С. 226.

¹⁸ Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства. – С. 49.

¹⁹ Левицький К. Назв. праця. – С. 125.

²⁰ Історія українського парламентаризму. – С. 225.

²¹ Pijaj S. Op. cit. – S. 118.

Частиною угоди поляків з ліберальним урядом Адольфа Ауесперга, що утворився 26 листопада 1871 р., стала підтримка Польським колом закону про вибори до Державної ради взамін на прийняття резолюції про неподільність Галичини. 6 березня 1873 р. було ухвалено резолюцію, а 23 квітня – закон про введення куріальної системи виборів до віденського парламенту. Обидва законопроекти набрали по 120 голосів «за» і тільки два «проти». Русини-українці стали жертвою політичної гри з боку набагато чисельніших парламентських фракцій²².

Крім того, протягом 1867–1873 рр. відбувалися обструкції чехів у рейхсраті проти затвердження конституції 1867 р., яка мала закріпити перетворення імперії на дуалістичну. В такій ситуації українське питання відходило на другий план²³.

Базовою для визначення числа, а відповідно й позицій українських депутатів у парламенті була соціальна структура українського суспільства з українським вищим прошарком. Це унеможлиблювало обрання українців депутатами від курій землевласників і торгово-промислових палат²⁴. Кількість і персональний склад українських депутатів у Державній раді впродовж 1861–1873 рр., коли парламентське представництво формувалося крайовими сеймами, повністю залежали від волі неукраїнських сеймових більшостей²⁵.

Отже, українське парламентське представництво протягом 1861–1873 рр. боролось за національні права русинів-українців у стінах віденського парламенту. Прагнення депутатів перенести вирішення головних питань краю з Галицького сейму до Державної ради виглядало закономірним, оскільки до рейхсрату, крім поляків, входили німці, чехи, словаки, що дало б змогу для політичного маневрування. Проте поразка русинів-українців була наслідком не українофобських настроїв Відня, а збігу обставин, у яких австрійський уряд ішов на поступки окремим народам задля стабілізації ситуації в імперії.

У силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин українському представництву так і не вдалося вирішити головної проблеми – безперешкодного національно-культурного розвитку. Участь українських депутатів у роботі Палати послів сприяла підвищенню політичної свідомості українців та здобуттю досвіду, важливого для подальшої політичної діяльності.

The article is devoted to the activity of the Ukrainian deputies in the House of the Ambassadors Austrian Parliament during 1861–1873 years. The author described the struggle of the Ruthenians-Ukrainians in the Vienna parliament for political and national-cultural rights. In the article the position of deputies during the voting for general imperial laws and cooperation with the representatives of other nationalities, is analyzed and the attempt to define the factors that influenced on the quantity of Ukrainian representation in the Reichsrat is made.

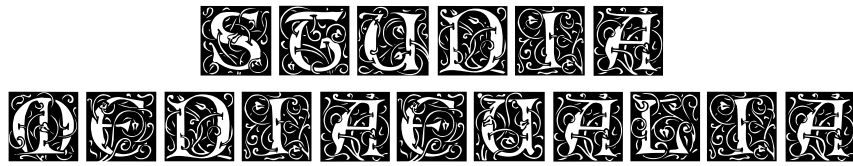
Key words: House of Ambassadors; Reichsrat, ambassador, Galicia.

²² Монолатій І. Між традицією та модернізацією: нове бачення пошуків українсько-польського замирення в австрійській Галичині / І. Монолатій // Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початку XX ст.) / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 7.

²³ Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства. – С. 49.

²⁴ Історія українського парламентаризму. – С. 227.

²⁵ Pijaj S. Op. cit. – S. 120.

Остан Кардаш (Івано-Франківськ)

УДК:261,3: 94(367+363,4)«07/09»

ББК:63.3(0)

МІСІОНЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СВ. КОЛУМБАНА ТА ЙОГО УЧНІВ У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ VII ст.

У статті висвітлено феномен франко-ірландського місіонерства в період Раннього Середньовіччя, його поширення на території Центральної Європи. Шляхом аналізу історичних подій автор досліджує основні напрями місіонерської діяльності св. Колумбана та його учнів у даному регіоні в першій половині VII ст. крізь призму східної політики франкських правителів. Значну увагу приділено проблемі етнічного походження місіонерів-наступників Колумбана, географічних і хронологічних меж їхньої діяльності, а також етнополітичним, релігійним і культурним аспектам християнізації населення Центральної Європи.

Ключові слова: *Франко-ірландське місіонерство, слов'яни, Франкське королівство, Колумбан, Евстазій, Аманд.*

Перші спроби навернення у християнство слов'ян та інших *gentes* Центральної Європи здійснили представники германських і кельтських народів, головно франкські і, зокрема, ірландські місіонери, а згодом щойно охрещені баварці та сакси.

Інституалізацію місіонерського ідеалу в зазначений період найактивніше реалізовували ірландські ченці. В Ірландії виробився особливий тип життя монаха. Через представництво абата Бангора Комгелла і Колумби ірландські ідеали отримали широке розповсюдження¹.

Джордан Оменн стверджує, що величність історії і апостольську старанність ірландських монахів можна продемонструвати на прикладі життя та діяльності св. Колумбана. Він народився близько 540 р., згодом покинув свою сім'ю і став монахом Бангора, який керував святом Комгеллом².

Найдавніші відомості про наміри місіонерів Колумбана розповсюджувати Євангеліє серед язичників-слов'ян знаходимо в зразку агіографічної літератури «*Vita Columbani abbatis discipulorumque eius*» («Життя абата Колумбана і його учнів»), написаному монахом Йоною (*Jonas*) з Боббіо близько 639–642 рр. На сторінках книги

¹ Карсавин Л. Монашество в средние века / Л. Карсавин. – М. : Ломоносовъ, 2012. – С. 54.

² Омэнн Джордан О. Р. Христианская духовность в католической традиции / О. Р. Омэнн Джордан. – Рим ; Люблин : Изд-во Святого Креста, 1994. – С. 98–99.

знаходимо сюжет про те, як головна дійова особа твору – ірландський монах св. Колумбан вирішив поширювати Святе Євангеліє в землях венетів, названих також слов'янами³: «[...] Поміж цим прийшла йому в голову думка відправитись у землі венетів, що називаються також слов'янами, просвітити сліпі уми євангельським світлом і відкрити істинний шлях тим, хто спочатку блукав бездоріжжям»⁴. Проте Ангел Господній явився йому під час молитви і попередив, що цей народ ще не готовий до навернення у християнську віру, тому Колумбан відмовився від свого рішення⁵.

Нереалізована місія і загадкові обставини відмови монаха від євангелізації слов'янських народів привертають дедалі більше уваги, вимагаючи відповіді на питання про причини відмови ченця від своєї місії та походження тих слов'ян, яких прагнув євангелізувати Колумбан.

Можна припустити, що «венети» – це альпійські, або ж подунайські слов'яни. Другим десятиліттям VII ст. датуються нові сутички між баварцями і слов'янами у верхів'ях Драви, які могли привернути увагу до альпійських слов'ян їх західних сусідів, у тому числі й ірландця Колумбана⁶.

Відповідно до тексту «*Vita Columbani*», 610/611–612 рр. Колумбан перебував у околицях Боденського озера, розташованого на південно-східній окраїні Меровінзького королівства. З дозволу місцевого володаря Таудеберта II, кельтський місіонер вибрав Брегенц (*Brigantium*) (що на теперішньому австро-швейцарському кордоні), який, на думку словацького дослідника Ростислава Кожяка, став опорним пунктом для євангелізаційної діяльності серед сусідніх народів, головню – *Nationes Suaeavorum*, ототожнених за останніми дослідженнями з алеманами⁷. Зрештою, сповідуючи «подорожі» заради Христа, іроскотти в кінцевому результаті перетворювались не на одиноких анахоретів, а основоположників монастирських культурних центрів⁸. Р. Кожяк додає, що географічний та історичний контекст діяльності Колумбана у східних околицях Германії (*Germaniae*) передбачав розширення місіонерського шляху в східному напрямі від Брегенца, серед мешканців східноальпійських земель або подунайських слов'ян⁹.

Поява Ангела, як свідчить «*Vita*», може бути не єдиною причиною відмови Колумбана від місіонерських планів. Діяльність монаха в Галлії почасти знаходила матеріальну і військову підтримку Меровінгів. Але якраз під час перебування того в

³ Кожяк Р. Роль миссионеров в христианизации славян Центральной Европы / Р. Кожяк // Российские и славянские исследования. – 2009. – Вып. 4. rsijournal.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

⁴ «[...] Interea cogitation in mentem ruit, ut Venetiorum quiet Scelavi dicuntur terminus adiret caecasque mentes euangelica luce lustratet ac ab origine per avia oberrantibus veritatis viam panderet», див.: «Житие св. Аббата Колумбана и его учеников» Ионы из Боббио // Свод древнейших письменных известий о славянах / [под ред. Г. Г. Литаврина]. – М. : Восточная литература ; РАН, 1995. – Т. 2 : (VII–IX вв.). – С. 361.

⁵ Кожяк Р. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

⁶ Свод древнейших письменных известий о славянах / [под. ред. Г. Г. Литаврина]. – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – Т. 2 : (VII–IX вв.). – С. 362.

⁷ Кожяк Р. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

⁸ Карсавин Л. Указ. соч. – С. 54.

⁹ Кожяк Р. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

околицях Боденського озера ця підтримка могла послабитися через збройне протистояння між правителями Австразії і Бургундії, братами Таудебертом II і Теодеріхом II. Перемога Теодеріха в 612 р. і можливе його посилення в Австразії сприяли переїздові Колумбана з Брегенца до Північної Італії з метою пошуку притулку в лангобардського короля¹⁰.

Від поїздки до слов'ян Колумбана міг стримати й новий конфлікт між баварами і слов'янами в Східних Альпах: поразка баварського війська при Агунті, датована Павлом Дияконом 610 чи 611 р., що цілком співпадає з часом перебування Колумбана на Боденському озері в Брегенці¹¹.

Можливостям Колумбана організувати місію до слов'ян також могли перешкодити набіги аварів на лангобардський Фріуль 610 р.

А можливо, місія для Колумбана і його учнів мала лише другорядне значення, з огляду на те, що сам спосіб життя мандруючих аскетів був для них важливішим, ніж будь-які результати їх проповідей. І якщо їхня місія достатньою мірою не реалізувалась на певній території чи успіху не мала взагалі, вони просто змінювали місце своєї діяльності, мандруючи до інших земель і народів. Тому не виключено, що своє перебування у Брегенці серед алеманів Колумбан вважав лише зупинкою на шляху в Італію¹². До того ж, як стверджує Л. Карсавін, ірландські монахи заціклювалися на відстороненні від світу, були запеклими пустельниками і самовідданими місіонерами, тому й християнський ідеал розумівся ними як аскетичний¹³.

Описані вище події Н. Усков інтерпретує так: король Австразії Теудеберт II (596–612) прийняв Колумбана, який втік з Бургундії, відправив його до язичників алеманів на береги Боденського озера. Але 612 р., після усунення Теудеберта II королем Бургундії Теодеріхом II, той відправився далі в Італію, яка від початку уявлялася йому кінцевою метою подорожі з Ірландії. За таких обставин християнізація алеманів навряд чи могла входити в плани монаха¹⁴.

Після 615 р. місіонерську діяльність у Центральній Європі продовжував учень Колумбана і новий люксейський абат франкського походження Евстазій (615–629 рр.), про що розповідає Йона¹⁵. Він повідомляє, що Колумбан відправив з Люксея свого учня Евстазія «до боїв, яких нині називають баварцями» («ad Boias, qui nunc Baiuaria vocantur»)¹⁶. Він проводив цілеспрямовану місіонерську діяльність, зокрема й серед баварців, про що свідчить місцевий переказ заснування монастиря у Вельтенбурзі на Дунаї (неподалік Регенсбурга, резиденції Агілольфінгів правлячої династії Баварії). Очевидно, Евстазій міг співпрацювати з Агілольфінгами, отримуючи від них матеріальну і – в разі потреби – військову підтримку¹⁷. Підкреслимо, що вже в VII ст.

¹⁰ Там само [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

¹¹ Свод древнейших письменных известий о славянах. – С. 362.

¹² Кожяк Р. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

¹³ Карсавин Л. Указ. соч. – С. 53.

¹⁴ Усков Н. Ф. Христианство и монашество в Западной Европе раннего средневековья. Германские земли II/III – середины XI в. / Н. Усков. – СПб. : Алетей, 2001. – С. 105–106.

¹⁵ Свод древнейших письменных известий о славянах. – С. 406.

¹⁶ Усков Н. Ф. Указ. соч. – С. 138.

¹⁷ Свод древнейших письменных известий о славянах. – С. 406.

ченці-місіонери надавали перевагу Люксейському статуту чернецтва¹⁸. Місіонерська активність Евстазія збігається з періодом правління Лотаря у Франкському королівстві, а перших дев'ять років абатства наступника Евстазія Вальдеберта – з правлінням короля Дагоберта, найстабільнішим і процвітаючим періодом франкської історії з часів Хлодвіга¹⁹.

І. Вуд переконаний, що Евстазієм, його супутник Агілус і сам Йона, який отримав місіонерське звання через співпрацю з Амандом, стали основою нового покоління продовжувачів ірландської традиції монашества монахів-колумбанівців (*peregrinatio pro Christo*), тісно пов'язані з галло-римськими і франкськими інтересами євангелізації²⁰. Не виключено, що Евстазієм та Агілус заснували найстаріший у Баварії монастир в абатстві Вельтенбург²¹.

Зростанню значення місіонерства в першій половині VII ст. у західних околицях Центральної Європи могло сприяти засвоєння місіонерської ідеології франкськими монахами і формування власної, меровінзької місіонерської політики, спрямованої в першу чергу на «сусідні народи» (*gentes vicinae*), які населяли королівство франків. Підтвердженням цієї думки є рішення Теодоберта II розмістити на південно-східному кордоні групу монахів на чолі з Колумбаном, а також підтримка місіонерських ініціатив святого Аманд франкським королем Дагобертом²².

Св. Аманд є одним з найвідоміших місіонерів VII ст. Деякі історики приписували йому ірландське походження, вважаючи його учнем Колумбана. Однак сам святий був родом з Аквітанії. За словами В. Фрітце, Аманд належав до «північно-германської групи місіонерів Колумбанового взірця», які підтримували тісні зв'язки з єпископами Північної Галлії під впливом ідей Колумбана. Сам Аманд прийняв кельтську традицію аскетичних мандрів «заради любові до Христа»²³. Можемо вважати, що головні настанови щодо євангелізаційної місії святому Аманду надав папа Григорій I під час першого перебування в Римі²⁴.

Як у випадку зі святим Колумбаном, сюжет про місії Аманд в Центральній Європі є не менш дискусійним. Автор агіографічної оповіді залишив таке повідомлення: «Коли святий побачив, що дехто, завдяки його проповіді, навернувся у віру, і, загорівшись ще більшим бажанням, щоб й інші були навернуті, почув, що слов'яни втягнені в надмірну оману, [...] він переправився через Дунай, і, обходячи ці ж місця, привселюдно проповідував язичникам Євангеліє Христове»²⁵.

¹⁸ Карсавин Л. Указ. соч. – С. 58.

¹⁹ Dunn M. The Emergence of Monasticism. From the Desert Fathers to the Early Middle Ages / M. Dunn. – Oxford, 2001. – P. 161.

²⁰ Свод древнейших письменных известий о славянах. – С. 406.

²¹ Усков Н. Ф. Указ. соч. – С. 139.

²² Свод древнейших письменных известий о славянах. – С. 406.

²³ Там само. – С. 406.

²⁴ Кожяк Р. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

²⁵ «Cum iam vir sanctus videret praedicatione sua nonnullos converti, et adhuc maiori aestuans desiderio, quatenus adhuc alii converterentur, audivit, quod Sclavi, nimio errore decepti, a diabolicis laqueis tenerentur oppressi, maximeque martyrii palmam se adsequi posse confidens, transfraetato Dunabio eadem circumiens loca, libera voce euangelium Christi gentibus praedicabat», див.: Житие св. Епископа Аманд // Свод древнейших

Цей уривок про місію ченця продовжує дискусію щодо локалізації тих слов'ян, яких збирався навідати Аманд. Більшість дослідників вважають, що автор «діянь» св. Аманда походив з Північно-Західної Європи, можливо, діоцезів Північної Галії, а, відтак, святий Аманд переходив Дунай з півночі на південь. Найімовірніше, його місія скеровувалася до слов'ян Північних Альп, Каринтії і Штирії. Такої точки зору, зокрема, дотримується А. Ферхульст²⁶. Про спроби франків поширити християнство меншою мірою в Каринтії силами «священиків з Галії» (*sacerdotes Galliarum*) відомо вже в 591 р., що традиційно пов'язують з просуванням франків «через Дунай і кордон Паннонії» (*per Danubium et limitem Pannoniae*), а також організацією в середині VI ст. Баварського герцогства на чолі з Агілольфінгерами франкського походження²⁷.

В часі подорожі Аманда місіонерські поїздки учнів Колумбана з Люксейського монастиря у східноальпійський регіон, до баварців стали звичними. Очевидно, й сам Аманд знав про місіонерські плани Колумбана щодо слов'ян. Це дозволяє припускати, що поїздка до них якимось чином вписалася в контекст політики Дагоберта на слов'янсько-аварському Сході. Так, Н. Усков переконливо доводить, що поява так званих «ірландсько-франкських» місіонерів VII–VIII ст. у Баварії пов'язується з експансіоністськими планами франків. Їхня діяльність була лише одним із факторів християнізації²⁸.

Протилежну гіпотезу на основі виявлених більш ранніх рукописів «*Vita auctore Baudemund*» («Життя авторства Боемунда») і «*Vita auctore Aquitano anonimo*» («Життя авторства Аквітанського аноніма»), які, очевидно, лягли в основу редакції «*Vita Amandi*», висунув австрійський історик Й. Райдман. Він стверджує, що святий переходив Дунай з півдня на північ, оскільки автор зазначеного джерела походить з південної Франції. Цю точку зору підтримують бельгійські історики А. Ферхульст, Г. Децлерк²⁹.

Цілком можливо, що межі діяння Аманда в Центральній Європі були чітко встановлені Дагобертом I і співпадали зі східним напрямом франкської зовнішньої політики. Інтерес Дагоберта до східних кордонів Меровінзького королівства, ймовірно, викликав створений слов'янський союз на чолі із Само. Тому в контексті франко-слов'янських відносин логічно «скерувати» місію Аманда в землі слов'ян (власне до держави Само: територія Чехії, Нижньої Австрії, частини Сілезії, Словаччини і Словенії). Це підтверджується не лише можливими географічними, політичними і релігійними зв'язками, а й хронологічно, бо перед місією до слов'ян Аманд у 630 р. перебував у Генті³⁰.

Місце, де Аманд перейшов Дунай, точно не відоме. На думку А. Бальтля, він, перейшовши Дунай, вибрав собі опорним пунктом Адмонт на середньому Енсі (сучасна Штирія в Австрії), на кордоні відносно романізованої північної частини колишнього

письменных известий о славянах / [под. ред. Г. Г. Литаврина]. – М. : Восточная литература ; РАН, 1995. – Т. 2 : (VII–IX вв.). – С. 407.

²⁶ Кожяк Р. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

²⁷ Усков Н. Ф. Указ. соч. – С. 80.

²⁸ Там само. – С. 80–81.

²⁹ Кожяк Р. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

³⁰ Там само [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krotov.info/history//09/2/kozhyak.htm>

римського Норика, заселеної слов'янами на півдні. Саме в Адмонтоні зберігалася довгий час церковна традиція, пов'язана з іменем св. Аманда. Звідти єпископ міг здійснити місіонерську поїздку саме в землі слов'ян³¹.

Місія Аманда у слов'янських землях виявилася невдалою, оскільки офіційні джерела не описують жодних наслідків його діяльності: «А коли лише деякі з них відродилися во Христі, він, бачачи, що плід для нього ще не дозрів і мучеництва, якого завжди бажав, він, на жаль, не досяг, знову повернувся до своїх овець, і, турбуючись про них, привів, проповідуючи, у царство небесне»³². Не маючи безпосередньої підтримки сусідів, місіонер не міг розраховувати на успіх. Крім того, серед слов'ян релігійна язичницька система сповна відповідала соціальним і етнополітичним вимогам суспільства, тому про підтримку місцевої еліти не могло йтися³³. Однак, Аманд став першим західним місіонером, хто перебував у слов'ян, а 647 р. був рукопокладений на єпископа Маастріхта³⁴.

На загал, германські і кельтські місіонери вже на початку VII ст. розгорнули широку діяльність на теренах Центральної Європи, причому першість посідали власне ірландські ченці. Феномен ірландського чернецтва зберігав історичну тяглість і поширився далеко за межі Британії, а практика «пілігримства заради Христа» завдяки діяльності святого Колумбана та його учнів від ірландського чернецтва переймалася майже всіма місіонерськими практиками Західної Європи.

Враховуючи жанрово провіденційне наповнення агіографічних джерел, що становлять основу дослідження, в більшості випадків важко однозначно визначити етнічне – ірландське чи франкське походження окремих місіонерів – наступників Колумбана, а також географію і хронологічні межі їхньої діяльності серед сусідніх із Меровінзькою державою варварських народів.

Ореол місіонерської роботи обирався ірландським і франкським чернецтвом Колумбанівського зразка, відповідно до найменш відчутних впливів християнства в тому чи іншому регіоні. А малі масштаби і незначні наслідки цієї діяльності зумовлювалися несприйняттям основних норм християнської моралі католицького зразка традиційними центральноєвропейськими *gentes*, відсутністю або недостатньою підтримкою місіонерства меровінзькою, а згодом і каролінзькою правлячою верхівкою, військовими чинниками або й особистими мотивами ірландського і франкського чернецтва.

Відтак кельтська і франкська місія до другої чверті VIII ст. накладалися одна на одну, оскільки франкський єпископат був ще молодий і не визрів для проведення самостійної місіонерської діяльності, хоч дискусії щодо етнічного походження

³¹ Свод древнейших письменных известий о славянах. – С. 408.

³² «Paucis que ex his in Christo regeneratis, videns etiam sibi minime ad crescere fructum et marturium, quem semper quaerebat, minime adepturum, ad proprias iterum reversus est oves, curamque gerens earum, ad caelestia regna praedicando perduxit», Там само. – С. 407.

³³ Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси / [под ред. Г. Г. Литаврина]. – М. : Наука, 1988. – С. 109.

³⁴ Избранные Жития Святых, в европейских и иных землях просиявших / [составление и перевод А. А. Бурова]. – М., 2015. – С. 70.

представників так званого злитого «ірландсько-франкського» чернецтва, яке розгорнуло свою християнізаційну діяльність, залишаються досі відкритими.

This article represents the phenomenon of the Irish-Frankish missionary in the period of the early Middle Ages and its spread in the Central Europe. Using the analysis of historical events the author explores the main directions of the missionary activity of Saint Columbanus and his followers in this region at the first part of the VIIth through the prism of the Frankish ruler's eastern policy. Considerable attention is paid to the problem of ethnicity of Columbanus' missionaries-successors, geographical and chronological boundaries of their activity and also to ethnopolitical, religious and cultural aspects of Christianization of the population of the Central Europe.

Key words: *Irish-Frankish missionary, the Slavs, Columbanus, Eustace, the Frankish kingdom, Amandus.*

Дмитро Димидюк (Львів)

УДК 94(479.25):336.746:327«0885/1045»

ББК ТЗ(4Ар)44-6

ПИТАННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ КАРБУВАННЯ БАГРАТИДСЬКОЮ ВІРМЕНІЄЮ ВЛАСНОЇ МОНЕТИ

У статті проаналізовано монетно-грошовий обіг та міжнародно-правове становище Вірменії в IX–XI ст. Обґрунтовано тезу, що Вірменія, яка була васалом Візантії, не могла дозволити собі карбування окремої монети, адже це суперечило політиці ромейв. Проведено порівняння з державами-наступниками Багратидського царства, які в другій половині XI–XII ст. звільнилися від ромейської протекції та розпочали карбування власних монет.

Ключові слова: *Візантійська імперія, Багратидська Вірменія (885–1045), васально-сюзеренні відносини, монети, куфічні дирхеми.*

Монети є своєрідним «літописом» країни, символом і носієм історичної об'єктивної інформації, незаангажованим джерелом для дослідження товарно-грошових та міжнародних відносин. Водночас, наявність власної національної монети слугує доказом незалежності тої чи іншої держави. Незважаючи на існування самостійного Багратидського царства в IX–XI ст., археологам так і не вдалося виявити жодної монети Вірменської держави.

Метою нашого дослідження є проаналізувати міжнародно-правове становище Багратидської Вірменії та знайти причини, через які вірмени так і не наважилися на карбування власної монети

Однією з найкращих, коли йдеться про результати археологічних досліджень середньовічної Вірменії, є робота за редакції Арама Калантаряна, де підведенні підсумки розкопок м. Двіна та подано загальний перелік монет, які перебували в обігу

на теренах Вірменії у VIII–XII ст.¹. Окремі відомості про історію монетно-грошової справи Багратидської Вірменії знаходимо в дослідженнях Хачатура Мушегяна, який на основі аналізу знахідок куфічних дирхем вивчав грошовий обіг країни². Міжнародно-правові відносини на Закавказзі в IX–XI ст. добре розкриті Кареном Юзбашяном, який вважав, що Вірменія була васалом Візантії, а отже, позбавлялася певних політичних прав³. З цією точкою зору згідний Валерій Степаненко, який доводить, що карбування вірменами власної монети в 50–60-х рр. XI ст. було проявом тимчасової політичної незалежності вірменських князівств від ослабленої Візантії⁴.

Нам відомі сотні знахідок арабських⁵ чи ромейських монет⁶ на теренах Вірменії, але жодної монети Багратидської Вірменії так і не виявлено⁷. Писемні джерела також нічого не знають про існування власне Багратидської монети⁸. Водночас хроністи часто згадують про арабські монети, широко популярні в країні⁹. Католикос Ованес Драсханакертці (845–930) пише: «Для того, щоб уникнути звинувачень Божих і людських, царевич Смба́т (890–914) поквапився віддати необхідну суму в кількості шістдесяті тисяч дахеканів для остикана Юсуфа (901–928) [еміра Атропатени. – Д. Д.]»¹⁰.

Вірменський історик Арсен Шагинян вважає, що на початку X ст. 60 тисяч дахеканів дорівнювало 4,3 млн дирхем, що на той час було доволі великою сумою¹¹. Цей факт дозволяє нам припустити, що Вірменія володіла достатньою кількістю монет, необхідних для підтримки ефективного товарообігу та політичної стабільності в державі.

Арабські джерела теж підтверджують інформацію про визначну роль арабських монет на теренах Вірменії. Зокрема, арабський географ Ал-Істахрі (850–934), описуючи Закавказький регіон, звертає увагу, що «ходовою монетою в Азербайджані та у Вірменії

¹ Двин IV. Город Двин и его раскопки (1981–1985) / [под. ред. А. Калантарян]. – Ереван, 2008. – 242 с.

² Мушегян Х. Клад куфических монет IX–X вв., найденный в 1955 г. в развалинах Двина / Х. Мушегян // Известия АН Арм. ССР. Общественные науки. – 1957. – № 12. – С. 77–84.

³ Юзбашян К. Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX–XI вв. / К. Юзбашян. – М., 1988. – 305 с.

⁴ Степаненко В. Из истории армяно-византийских отношений второй половины X–XI в. (к атрибуции монет Кюрике куропалата) / В. Степаненко // Античная древность и средние века. – 1978. – Вып. 15. – С. 43–51.

⁵ Мушегян Х. Клад куфических монет. – С. 78, 83–84.

⁶ Двин IV. – С. 165–170.

⁷ Мушегян Х. Нумизматические данные о внешних связях Армении / Х. Мушегян // Историко-филологический журнал. – 1980. – № 4. – С. 109–111.

⁸ Тер-Гевондян А. Армения и Арабский халифат / А. Тер-Гевондян. – Ереван, 1977. – С. 238.

⁹ Див.: Смба́т Спарапет. Летопись [XIII ст.] / [пер. с арм. А. Галстяна]. – Ереван, 1974. – С. 10.

Armenia and the Crusades, ten to twelfth centuries: the Chronicle of Matthew of Edessa [XII ст.] / [translated by A. Dostourian]. – Lanham, 1993. – P. 10.

¹⁰ Ованес Драсханакертци. История Армении [X в.] / [пер. с арм. М. Дарбинян-Меликян]. – Ереван, 1986. – С. 160.

¹¹ Шагинян А. Государственные налоги Арминии / А. Шагинян // Историко-филологический журнал НАН Республики Армения. – 2009. – № 2–3. – С. 141.

є золоті та срібні [арабські. – Д. Д.] монети»¹². Цю інформацію доповнює Матвій Еддеський, вірменський хроніст XII ст., який пише, що арабські монети потрапляли у Вірменію внаслідок військових походів та торгівлі з Халіфатом, зокрема із самим Багдадом¹³.

Незважаючи на наявність покладів срібної руди¹⁴, великої кількості іноземних монет та існування Двінського монетного двору (який працював ще до середини X ст.)¹⁵, вірмени так і не наважилися виготовляти власної монети, хоча всі можливості для цього й були.

Звісно ж, можна пропонувати різні гіпотези стосовно того, чому вірмени не чеканили власної монети, але слід, перш за все, розглянути це питання в геополітичному контексті. Характерною рисою доби Середньовіччя була наявність розвинутих сюзеренно-васальних стосунків, які визначали політику взаємовідносин між династіями та суспільними верствами¹⁶. У цій перспективі особливе місце займав ромейський василевс, який вважав себе намісником Бога на землі та правителем світу¹⁷. Ідеологічною базою зовнішньої політики Візантії в X–XI ст. залишалася екуменічна доктрина, за якою потенційні кордони імперії ототожнювалися з межами цивілізованого світу – ойкумени. Тільки імператор був законним главою останньої, тоді як інші правителі – лише тимчасовими архонтами¹⁸.

Васалом Візантії певний час була й Багратидська Вірменія, яка, отримавши, фактично, політичну незалежність у 885 р., змушена була водночас визнати сюзеренітет Халіфату (до 928 р.)¹⁹ та Візантії (до 1045 р.)²⁰, щоб стати правомірним та визнаним членом на світовій політичній арені. Візантійські імператори називали царя Вірменії «своім улюбленим сином і надали йому титул “архонта архонтів” [царя царів. – Д. Д.]»²¹. На думку К. Юзбашяна, це передбачало входження Вірменії до візантійської співдружності націй та перебування у її сфері впливу²².

Вірменський історик Сурген Єремян, покликаючись на різні кавказькі джерела, вважає, що, заручившись підтримкою Візантії та Халіфату, Багратиди стали сюзеренами для вірменської аристократії (нахарарів) та правителів Картлі, Кахеті та Кайситів (арабський емірат в області Харк), тим самим контролювали фактично, майже все

¹² Сведения арабских писателей о Кавказе, Армении и Азербейджане: I. Ал-Истахрий. Книга путей царств. [X ст.] // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – Тифлис, 1901. – Вып. 29. – С. 30.

¹³ Armenia and the Crusades. – P. 10, 19.

¹⁴ Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья IV–XIII века / [отв. ред. С. Плетнева]. – М., 2003. – С. 335–342.

¹⁵ Vardanyan A. On the coinage of the Sallārids and contemporary military generals in Iranian Adharbayjān in the tenth century AD / A. Vardanyan // Journal of Oriental Numismatic Society. – 2007 – № 191. – P. 13.

¹⁶ Блок М. Феодальное общество / М. Блок ; [пер. с фр. М. Кожевниковой, Е. Лысенко]. – М., 2003. – С. 175–178.

¹⁷ Treadgold W. A History of the Byzantine State and Society / W. Treadgold. – Stanford, 1997. – P. 353.

¹⁸ Юзбашян К. Указ. соч. – С. 78–82.

¹⁹ Тер-Гевондян А. Армения и Арабский халифат. – С. 237–248.

²⁰ Toumanoff C. The background to Manzikert / C. Toumanoff // XIII International Congress of Byzantine Studies. – Oxford, 1967. – P. 425.

²¹ Ованес Драсханакегтци. История Армении [X ст.]. – С. 119.

²² Юзбашян К. Указ. соч. – С. 78–82.

Закавказзя. Вірменські царі наділялися вищою владою щодо інших правителів Закавказзя провізантійської орієнтації, включаючи і прямих васалів Багратидів²³.

Вважаємо, що, будучи васалом Візантії, Вірменія не могла дозволити собі карбування окремої монети. Суть навіть не в економічних факторах, а суто політичних. Наявність власної монети засвідчує незалежність династії, що суперечило намірам василевсів, для яких Вірменія була частиною ромейського світу²⁴.

Для кращого розуміння цього питання слід провести паралелі між Багратичською Вірменією та Руссю. Український нумізмат Микола Котляр пише: «Для Київської Русі карбування власної монети, незважаючи на їхню малу кількість та погану якість, було своєрідним проголошенням суверенності молодій руській державі. Це була спроба освятити владу християнського князя і одночасно засобом захисту від ідеологічної агресії Візантії»²⁵. Якщо землі династії Рюриковичів розташовувалися доволі далеко від Візантії і князі могли проводити свій вектор політики, не боячись збройної агресії з боку ромейів, то Вірменія напряму межувала з Візантією і залежала від неї.

Однак, із захопленням ромеями Анійського царства у 1045 р., вся система сюзеренно-васальних відносин на Закавказзі почала руйнуватися²⁶. Ромейі не мали достатніх сил, щоб надалі продовжувати експансіоністську політику на Сході, а прихід тюрків-сельджуків у 60–80-х рр. XI ст. докорінно змінив геополітичну ситуацію.²⁷ Водночас, на уламках Багратидської Вірменії продовжували й надалі існували окремі, напівзалежні, вірменські князівства²⁸. Гарним, відтак, прикладом слугує Ташир-Дзорагетське князівство (978–1118), яке, маневруючи між Візантією та турками-сельджуками в 50–60-х рр. XI ст., розпочало карбування власної монети, засвідчуючи цим кроком тимчасову політичну самостійність²⁹. Однак уже 1065 р. князівство стало васалом номадів³⁰.

Така ж ситуація склалася з Кілікійським вірменським царством (1080–1375), яке тривалий час було під ромейською протекцією³¹. Водночас, через ослаблення ромейських позицій у Малій Азії, кілікійський правитель Левон I (1187–1219) у 1198 р. проголосив себе королем Кілікії, тим самим розірвавши васальні зв'язки з імператором³². Саме цим часом датується перше карбування монет Кілікійської держави, яке слугує доказом політичної незалежності нової держави.

Можемо дійти висновків, що Багратидська Вірменія була васалом Візантійської імперії, а остання вважала Вірменію частиною своєї ойкумени, яка рано чи пізно мала

²³ Степаненко В. Указ. соч. – С. 44.

²⁴ Toumanoff С. *Caucasia and Byzantium* / С. Toumanoff // *Traditio*. – 1971. – № 27. – Р. 123–124.

²⁵ Котляр М. Грошовий обіг на Україні доби феодалізму / М. Котляр. – К., 1971. – С. 34–35.

²⁶ Матевосян Р. Падение Багратидского царства по данным армянских историков XI–XIII вв. / Р. Матевосян // *Журнал социальных наук*. – 1988. – № 10. – С. 67–71.

²⁷ Treadgold W. *Op. cit.* – Р. 601–604.

²⁸ *The Armenian People from Ancient to Modern Times* / [ed. by R. G. Hovannisian]. – N.–Y., 1997. – V. 1 : *The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*. – Р. 241–243, 273–275.

²⁹ Степаненко В. П. Указ. соч. – С. 47–48.

³⁰ Там же. – С. 48.

³¹ Микаелян Г. *История Киликийского Армянского государства* / Г. Микаелян. – Ереван, 1952. – С. 139–142.

³² *The Armenian People from Ancient to Modern Times*. – V. 1. – Р. 282–284.

приєднатися до володінь імперії³³. Водночас, якщо сприймати факт карбування власної монети за своєрідне проголошення незалежності тої чи тої держави (або як її підтвердження), стає зрозумілим, чому вірмени так і не наважилися на її чеканку. Вірменська політична еліта, загалом, відчувала себе частиною ромейського світу і їй не вигідно було йти на конфронтацію з Візантією, тим самим втрачаючи свої привілеї та посилюючи позиції Багратидського царя, який став би верховним сюзереном Вірменії.

In this article we will dwell upon the currency and international legal status of Armenia in the IX–XIth centuries. The article deals with the analysis of the thesis that Armenia, which was the vassal (without dependent) of Byzantium, could not afford to have their own coin, because it went counter to the geopolitical doctrine of Byzantines. It is proved that in the second half of the XI–XIIth centuries. The states successors of the Bagratid kingdom freed from Byzantine protection and started coinage their own coins.

Key words: Byzantine Empire, Bagratid Armenia (885–1045), vassalage, coins, dirhams.

Тетяна Степанова (Івано-Франківськ)

**УДК 94(100):94(420)+94(44)«1066/1072»
ББК 63.3(0)**

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ НОРМАНДСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ АНГЛІЇ (1066–1072 рр.)*

У статті ставиться за мету висвітлити засоби утвердження при владі в Англії нормандських завойовників у другій половині XI ст. Основна увага приділяється протистоянню англійців і нормандців при завоюванні півночі півострова впродовж 1066–1072 рр. Ставлення нормандців до англійського населення, особисті відносини з елітами Вільгельма Завойовника, протистояння з Едгаром Етелінгом проводиться на основі джерел. Значна увага приділяється особистості Вільгельма I, охарактеризовано таких історичних осіб, як Едгар Етелінг, Малкольм III, Маргарита Шотландська, Херевард і ін. Розглянуто період формування англо-шотландських та англо-французьких стосунків.

Ключові слова: нормандське завоювання, «спустошення Півночі», Англія, Шотландія, Нортумбрія, Вільгельм I Завойовник, Едгар Етелінг, Малкольм III, хроніки.

³³ Dadoyan S. The Armenians in the Medieval Islamic World / S. B. Dadoyan. – New-Jersey, 2014. – V. 3 : Medieval Cosmopolitanism and Images of Islam Thirteenth to Fourteenth Centuries. – P. 9–11.

* Стаття підготовлена за результатами тематичного виступу 4 травня 2016 р. на спеціалізації «Міжнародні відносини: європейський вимір (середина V – середина XVII ст.)» кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Науковий керівник: доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, директор Центру медієвістичних студій – Мирослав Волошук.

У сучасній медієвістичній науці залишається актуальною тема нормандського завоювання Англії, формування централізованого Англійського королівства в період встановлення особистої королівської влади Вільгельма I, відображений у писемних джерелах, зокрема «Історії англів» архідиякона Генріха Хантінгдонського. Автор, описуючи «спустошення Півночі» та масові повстання в Нортумбрії, окреслює основну мету цих подій – становлення єдиної англійської монархії.

Дослідженням даного наративу займаються віддавна. Серед останніх студій – доробок сучасного британського медієвіста, головного редактора серії «*Oxford medieval texts*» Дайани Грінуей¹. Ще в XIX ст. російський історик-медієвіст П. Виноградов причини завоювання Англії бачив не тільки в особистих якостях Вільгельма і його війська, а в сприятливих обставинах.

У 1060 р. помер король Франції Генріх I, наступником якого було одразу ж визнано 14-річного Філіпа, регентом при якому став Болдуен VI Монс (Миролюбивий) – тесть герцога Вільгельма². Той, скориставшись зручним моментом своєрідного *sede vacante*, що утворився після смерті Едуарда Сповідника, восени 1066 р. вирушив на завоювання Англії. Країна так легко дісталася нормандцям, бо давній місцевий германський устрій перебував у кризі, а новий феодальний ще не утворився³.

Нормандська еміграція після 1066 р. зі зрозумілих причин була повністю чоловічою (воїни, духівництво, колоністи), що активізувало укладення шлюбів між нормандцями та англосаксонками. Наслідком було, по-перше, формування нової змішаної еліти, а, по-друге, фактичне та юридичне закріплення англійських земель у руках нормандців⁴.

Фактично престол перейшов у руки Вільгельма I, хоча на нього претендував син Едуарда Вигнанця Едгар Етелінг – законний наступник англійського престолу, який деякий час виховувався в Угорщині при дворі короля Андрія I. Його матір'ю була Агата, ймовірно, дочка Ярослава Володимировича, про що опосередковано натякають деякі середньовічні джерела, зокрема Роджер Ховденський: «У цього Едмунда був якийсь син, якого звали Едуард; незабаром після смерті батька він, боячись короля Кнута, втік з цієї землі в землю ругів (*Rugi*). Король цієї землі на ім'я Малесклад (*Malesclotus*) [князь Ярослав. – Т. С.], коли почув і зрозумів хто він, з честю прийняв його. Він там одружився на жінці знатного походження, від якої він мав сина Едгара, дочку Маргариту, згодом королеву Шотландії, і Христину»⁵.

¹ Мереминский С. Г. Генрих Хантингдонский. История англвов / С. Мереминский // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 5 : история. Реферативный журнал. – 2002. – № 3. – С. 35.

² Николаев А. Время: теория. Часть I / А. Николаев // Директ-Медиа. – М. ; Берлин. – 2005. – С. 335.

³ Мягков Г. П. Нормандское завоевание Англии в исследовательском поле российских историков XIX – начала XX в. (В. И. Герье, Н. И. Кареев, П. Г. Виноградов) / Г. Мягков, С. Ходячих // Ученые записки Казанского университета. Серия : Гуманитарные науки. – 2012. – № 3. – С. 144–145.

⁴ Горелов М. Датское и нормандское завоевания Англии в XI веке / М. Горелов. – СПб. : Алетей, 2007. – 236 с.

⁵ Михайленко Е. Святая Маргарита Шотландская: образ королевы в шотландском историописании XII–XIV вв. / Е. Михайленко // Vox Medii Aevi. – 2015. – № 1. – С. 44.

Фактично, впродовж усього цього періоду про Едгара Етелінга нічого не відомо. Можна лише встановити загальну хронологію перебування втікача на континенті впродовж 1028–1057 рр. Через обмежену джерельну інформацію немає підстав для того, щоб твердити, ніби все вигнання Етелінги провели саме на території Угорщини⁶. У *«Церковній історії»* Віталіса Ордеріка записано, що їх було спочатку вивезено до двору данського короля, а пізніше, як заручників, передано до двору угорського. За іншими версіями, Етелінгів одразу переправили до двору шведського короля, яким, попри «мовчання» документів, міг бути, за словами львівської дослідниці, Марії Гаврилишин, лише єдинокотробний брат Кнута I – Олаф Шетконунг. У цілому, аналізуючи повідомлення англо-нормандського хроніста Жофре Гаймара, Адама Бременського та *«Законів Едуарда Сповідника»*, можна довести, що впродовж 1021/1022–1046 рр. Етелінги перебували на території Русі під опікою князя Ярослава Володимировича⁷.

Після смерті Едуарда Сповідника Етелінга запросили на англійський престол, але втримати владу йому так і не вдалося у зв'язку з нормандським завоюванням⁸. За словами Анни Спектор, Едгар прибув до табору Вільгельма і присягнув йому на вірність усупереч волі лондонців⁹. Утім, Вільгельм I залишив англосаксам можливість дотримуватися їхнього звичаєвого права: «Бажаю, щоб усі зберігали і дотримувалися законів Едуарда, в справах, які стосуються землі і всього іншого»¹⁰.

Після здобуття англійського престолу Вільгельм I відплив до Нормандії. Англійський хроніст XIII ст. Матвій Паризький так описав ці події: «Оволодівши містами і замками, поставивши своїх правителів, Вільгельм із заручниками і скарбами відправився назад до Нормандії. Він знову повернувся до Англії з тією ж метою, щоб нагородити своїх норманських сподвижників, які сприяли йому на полях Гастінгса і допомогли завоювати країну. Англіїці тепер приречені на вічне рабство»¹¹.

Однією з причин підкорення Англії було неусвідомлення англосаксонським суспільством на той момент себе єдиним етнокультурним цілим, яке відтак не було здатним на масовий патріотичний виступ. Боротьба з нормандцями обмежувалася суто місцевими, локальними конфліктами. Сили знаті, як основного носія місцевої влади, були роздроблені, а лідер масштабу Вільгельма відсутній¹².

Глибинні процеси, які розпочалися в Англії після завоювання, зумовили сильні внутрішньополітичні конфлікти. Сформувалося дві групи – нормандська аристократія і

⁶ Гаврилишин М. Київський слід у біографії англійського принца Едварда Вигнанця / М. Гаврилишин // Княжа доба. – 2013. – № 7. – С. 32.

⁷ Її ж. Політичні і шлюбні зв'язки британських династій з Рюриковичами у IX–XI ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02. – всевітня історія. – Львів, 2016. – 22 с.

⁸ Її ж. Політичні і шлюбні зв'язки британських династій з Рюриковичами у IX–XI ст. : дис. канд. іст. наук : 07.00.02. – всевітня історія. – Львів, 2016. – 207 с.

⁹ Спектор А. Величайшие битвы всех времен и народов – М. : АСТ, 2014. – 38 с.

¹⁰ Смирнов Е. Р. О некоторых особенностях легитимации персонифицированной монархической власти в Англии (IX–XV века) // Юридическая наука. – 2012. – С. 14.

¹¹ Стасюлевич М. М. История Средних веков: от Карла Великого до Крестовых походов (768–1096 гг.) – СПб. : Полигон ; М. : АСТ, 2001. – 634 с.

¹² Пенская Т. М. Московская политическая традиция XVI в.: деспотия или «гармония» интересов народа и «вождей»? (К вопросу о происхождении русского авторитаризма) // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология. – 2011. – № 1. – Вып. 17. – С. 117.

англо-нормандське лицарство – опора короля. Впродовж XI–XII ст. серед еліти постійно спалахували конфлікти¹³.

В 1068 р. ситуація в Англії вийшла з-під контролю, бо король Вільгельм призначив своїми намісниками Вільгельма Фіц Осберна та свого брата – єпископа Одо. У відповідь 28 січня 1069 р. почалося повстання в Даремі, під час якого в єпископському будинку живцем було спалено призначеного Вільгельмом графа Роберта де Комніна. Це повстання стало сигналом для виступу містян Йорку, а також привернуло увагу Едгара Етелінга.

Російська дослідниця Валентина Штокмар зазначає, що в 1069 р. проти нового короля повстали головні північні райони Англії, у відповідь на що Вільгельм I організував каральну експедицію. У результаті на всьому просторі між Йорком і Даремом не залишилося жодного вцілілого будинку і жодної живої людини. Йоркська долина перетворилася на пустелю, яку довелося заново заселяти вже в XII ст.¹⁴

Скориставшись заворушеннями на острові в середині 1069 р., активізувався данський король Свен, 240 суден якого курсувало біля берегів Англії. Командували армадою його сини – Гарольд і Кнут, а також брат Осберн. Англійський дослідник Девід Дуглас вважав, що керівники експедиції зробили ставку на ефект несподіванки¹⁵. З іншого боку, єдиним фронтом виступили принц Едгар, Госпатрік і Уолтеоф, до яких незабаром приєдналися й данці. Об'єднана армія попрямувала до Йорку й атакувала нещодавно побудований там замок. Однак нашоувхнулися на опір військ Вільгельма, який, за словами професора Ексетерського університету Френка Барлоу, провів упродовж 1069–1070 рр. одну з його найбільш вдалих військових кампаній¹⁶.

Підсумовуючи цю каральну кампанію Вільгельма I, можна сказати, що методи, які він застосовував до противника та непокірного місцевого населення, були досить жорстокими. Це відзначали навіть і ті, хто відчував до нього відверту симпатію. Середньовічний англійський хроніст Ордерік Віталій занотував: «Я віддавав хвалу Вільгельму занадто за його вчинки і не відмовляюся від своїх слів, але я не наважусь схвалити його дії, в результаті яких добрі і злі знищувалися без жодного розбору, а ті, що врятувалися, вмирали потім від голоду [...] Мені залишається тільки страждати і сумувати за цих нещасних. Схвалювати людину, винну в такій масовій бійні, було б нічим не виправданими лестощами. Більше того, я повинен визнати, що настільки варварське вбивство не повинно залишитися безкарним»¹⁷.

Англійські хроніки малюють страшну картину руйнування північних провінцій, мешканці яких не встигали ховати вбитих і вздовж доріг ще довго знаходили людські кістки. Вони розповідають про те, що вцілілі міста Північної Англії були перепов-

¹³ Репина Л. П. Феодалные элиты и процесс этнической консолидации в средневековой Англии / Л. Репина // Элиты и этнос. – 1996. – С. 83.

¹⁴ Штокмар В. В. История Англии в Средние века / В. Штокмар. – СПб.: Алетей, 2005. – 46 с.

¹⁵ Дуглас Д. Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле / Д. Дуглас. – М.: ЗАО Центрполиграф. – 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/bio/douglas_dc01/index.html.

¹⁶ Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии / Ф. Барлоу. – СПб.: Евразия. – 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/bio/barlow_f01/index.html.

¹⁷ Дуглас Девид Вильгельм Завоеватель. Викинг на английском престоле. – М.: ЗАО Центрполиграф. – 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/bio/douglas_dc01/index.html

нені вкрай виснаженими біженцями, а нормандський рейд порівнювався з епідемією чуми¹⁸.

Хоча, оцінюючи статус, якого набув Вільгельм після коронації в 1066 р., слід зазначити, що в англійських та нормандських середньовічних грамотах він фігурує як законний король, що, можливо, пов'язувалося з продовженням традиції трактування королівського статусу ще від Едуарда Сповідника. В латиномовних грамотах Вільгельм Завойовник нотується «королем англійців» або «королем англійців і герцогом нормандів». Англійські грамоти після 1066 р. створюють ілюзію претензій Вільгельма на володіння Англією крізь призму божественного схвалення і спадкового права¹⁹.

Навесні 1070 р. датський флот, яким на цей раз керував сам Свен, повернувся до Хамберу, данські воїни вторглися в Східну Англію, закріпилися на острові Ілі, куди почали стягуватися всі, хто був незадоволений новим королем²⁰. Найбільший загін привів лінкольнширський тен, за словами В. Штокмар, дрібний землевласник, Херевард²¹. Як вважав американський вчений Айзек Азімов, вельможа осів у болотистій місцевості острова, звідки його було важко вибити, та втім Вільгельму це вдалося. У відповідь знесилені голодом монахи Ілі запропонували королю провести його війська до місця перебування повстанців, у результаті чого тих захопили та змусили здатися. Подальша доля так званого «останнього сакса» Хереварда невідома.

Абат Інгульф розповідав: «Багато англо-саксонських князів деякий час чинили опір новому королю Вільгельму, але, будучи абсолютно розбитими, підкорилися нарешті владі нормандців. З них два брата, графи Едвін і Моркар, були підступно вбиті своїми ж; Рогер – граф Герфордський був навіки ув'язнений; Радульф – граф Сусфолькський втік зі своєї землі, Егельвін – єпископ Дургамський, ув'язнений в Абендонії, його брат – Егельрік, подібним же чином, був кинутий до в'язниці поблизу Вестмінстера»²². Так Вільгельм поступав із тими, хто не бажав визнати його влади.

Велике значення при зміцненні північних кордонів Англії відіграв шотландський похід. Генріх Хантінгдонський зазначає, що коли Вільгельм привів свою армію на «землю і море шотландські», то у відповідь Малкольм надав йому заручників, серед яких був син Дункан, а наступного 1072 р. в Абернеті уклав мирний договір²³. Шотландський король не лише відмовився від підтримки претензій Етелінга на англійський трон, а й визнав Вільгельма Завойовника сюзереном. Останній погодився виплачувати Малкольму щорічну субсидію і віддати йому дванадцять англійських маєтків, які той мав тримати як лен (феод) англійської корони. Отже, з укладенням союзу

¹⁸ Стасюлевич М. М. Указ. соч. – С. 639.

¹⁹ Ходячих С. С. Нормандская аристократия в Англии (1066–1087): проблемы конструирования идентичности и self-identification (на материале анализа титулатуры в «Грамотах Вильгельма I») / С. Ходячих // Теория и практика общественного развития. – 2012. – С. 219.

²⁰ Азимов А. История Англии. От ледникового периода до Великой хартии вольностей / А. Азимов. – М.: Центрполиграф, 2005. – 189 с.

²¹ Штокмар В. В. Указ. соч. – С. 46.

²² Ингульф История аббатства Кройланда в 626–1091. Расправа норманнов в Англии. 1066–1087 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ingulf_Croylandensis/text1.phtml?id=7062.

²³ Henricus Huntendunensis Historia Anglorum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://la.wikisource.org/wiki/Historia_Anglorum/Liber_VI

нормандський завойовник остаточно утвердився в Англії та систематично підкреслював свою зверхність над північними теренами Британії²⁴.

Наступного року Едгар Етелінг повернувся до Шотландії і повідомив Малкольму, що заручився підтримкою французького короля для нападу на Нормандію. Втім шотландський володар відмовився допомагати Едгару і, натомість, вмовив його примиритися з королем Англії, за що той отримав замок у Нормандії²⁵.

Можна виділити три основні умови, від яких залежало виживання англо-нормандського королівства. По-перше, Нормандія мала залишатися досить сильною, щоб зберегти особливе становище серед провінцій Північної Галлії. По-друге, було потрібно якомога швидше завершити завоювання Англії та змусити визнати новий порядок справ усіх, хто ще цього не зробив. По-третє, слід було перебувати в постійній готовності відбити можливий напад з боку скандинавів. Усі три завдання були тісно взаємопов'язані. Послідовність їх вирішення залежала не тільки від планів Вільгельма Завойовника, а й від зовнішніх обставин.

Свого часу, оцінюючи Вільгельма, інтелектуал XVII ст. Н. Калпепер зазначав: «Вільгельм, завоювавши країну, ввів у ній нормандські закони, написані невідомою мовою, чим забезпечив цим законам майбутнє, а нам – теперішнє рабство»²⁶.

У результаті нормандського завоювання в Англії виникла нова баронська аристократія. Російський історик В. Герье, відповідаючи на питання «хто прийшов із Вільгельмом і з якою метою?», такими назвав «воїнів, які шукали здобичі». Континентальна еліта, як вказує історик, заволоділа цими землями не для обробітку, а для управління нею; це відбулося не за наказом свого герцога, а для себе. Думка російського історика дає нам змогу також відповісти на питання, як Вільгельму вдалося зібрати таку кількість професійних лицарів зі всієї Франції.

Інший російський історик М. Карєєв, оцінюючи наслідки нормандського вторгнення, висловив думку, що завоювання «врятувало» Англію від «руйнування центральної влади», а також «роздроблення на ряд сеньйорів різних рангів із загальним характером держави-маєтку»²⁷.

Завоювання привело до масових втеч англосаксонської еліти на континент. На підставі цього російський історик В. Васильєв звернувся до відомостей про англійський підрозділ при варязькій армії візантійського імператора. Дослідник стверджував, що англійські дружини з'явилися у Візантії після 1066 р. під тиском нових обставин нормандського володарювання на острові²⁸.

Отже, наймасштабніша військова кампанія XI ст. в Західній Європі зумовила формування на політичній карті нової країни. По-суті, англо-нормандська об'єднана держава була новою монархією феодального типу з майже повним збереженням

²⁴ Гаврилишин М. Р. Політичні і шлюбні зв'язки. – С. 66.

²⁵ Малкольм III король Шотландии (1057–1093) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stankobiznes.ru/scot/malk3.htm>

²⁶ Петров М. К. Механизмы развития науки и первая географическая экспансия человечества / М. Петров // Социология науки и технологий. – 2013. – С. 13.

²⁷ Мягков Г. П. Указ. соч. – С. 146.

²⁸ Гаврилишин М. Р. Киевская Русь и английское королевство в XI веке в свете скандинавских источников // *Rossica Antiqua*. – СПб., 2013. – № 2 (8). – С. 34.

традиційного устрою. Встановлення єдиновладдя Вільгельма означало для Англії політичну переорієнтацію, а факт появи англо-нормандського королівства, тією чи іншою мірою, торкався інтересів практично всіх династій континенту. Коронація Вільгельма значною мірою увінчала в XI ст. «епоху вікінгів», що тривала від кінця VIII ст.

Важливим елементом існування новоствореної держави була її військова могутність, що добре розумів Вільгельм I. Тому ключові військові пункти одразу перейшли у володіння особисто залежної від короля нормандської знаті, яка прийшла на зміну напівнезалежним ерлам англосаксонської епохи. Були встановлені нові для Англії феодално-ленні відносини, сформувався панівний шар феодалного лицарства.

Нормандське завоювання привело до різкого зміцнення королівської влади. Країна стала однією з найбільш централізованих у середньовічній Європі. У політичному плані підкорення острова створило постійний зв'язок між островом і континентом, започаткувало безпосередній і нерозривний зв'язок з Нормандією, викликало загострення відносин із Францією, васалом короля якої традиційно вважався нормандський герцог. Багато нових англійських баронів і лицарів заволоділи англійськими землями як герцоги Нормандії, англо-нормандські правителі визнавали сюзеренітет короля Франції, а як королі Англії мали рівний з ним соціальний статус. Це зумовило подальше їх протистояння на англійській престол.

У англо-шотландських відносинах угода між Вільгельмом I та Малкольмом III засвідчила остаточне опанування нормандцями півночі Англії, а принесення Малкольмом оммажу забезпечило нормандським елітам гарантії непідтримки Шотландією повстань англо-саксів. Відтак Вільгельм остаточно набув одноосібної влади, здобувши міжнародне визнання і на континенті.

The article highlights the ways of Norman conquerors empowerment in England in second half of the XIth century. The main attention is paid the English-Norman rivalry in 1066–1072 during the conquest of the Northern England. On the basis of historical sources the article analyses actions of the Normans concerning the English population, as well as personal actions of William the Conqueror and his rivalry with Edgar Atheling. Great deal of attention is devoted to the personality of William the Conqueror, the article also provides characteristics of such historical personalities as Edgar Atheling, Malcolm III, Margaret of Scotland, Hereward and others. The formation period of Anglo-Scottish and Anglo-French relationships is reviewed.

Key words: *the Norman conquest, the Harrying of the North England, Scotland, Northumbria, William I the Conqueror, Edgar Atheling, Malcolm III, chronicles.*

УДК 94=161.2(045)«0/2»(470)(=1.4)/(=1.9)

ББК 63.3(2)42

РОСТИСЛАВ ЯРОСЛАВОВИЧ РЯЗАНСЬКИЙ. ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КНЯЗЯ: РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОДІЙ (ЧАСТИНА ДРУГА)¹

Стаття присвячена важливій особі рязанської княжої генеалогії, фактичному засновникові рязанської гілки Рюриковичів – Ростиславові Ярославовичу (перша згадка 1129 – † після 1154). Мета роботи передбачає реконструкцію генеалогії рязанських Рюриковичів. У даному матеріалі ми дослідили часовий проміжок 1146–1155 рр.

Ключові слова: Муромо-Рязанське князівство, Ростислав Ярославович, генеалогія рязанських Рюриковичів, Кострома.

У 1146 р. Ростислав Ярославович (перша згадка 1129 – † після 1153/1154) вступив у протистояння між київським володарем Ізяславом Мстиславовичем (1096 – † 13 листопада 1154) і сіверським князем Святославом Ольговичем (1106 – † 15 лютого 1164), якого підтримав Юрій Володимирович Довгорукий (1098 – † 15 травня 1157). Вибір коштував Ростиславові надто дорого. Князь Юрій відрядив у похід на Рязань своїх синів – Ростислава Юрійовича (перша згадка 10 травня 1138 – † 1151), та Андрія Юрійовича Боголюбського (1110 – † 29 червня 1174). Того ж 1146 р. літописець записав: «[...] пойдоста Гюргевица, Ростиславі и Андрей, къ Рязаню на Ростислава на Ярославича»². Розуміючи те, що в боротьбі із суздальцями йому не вистояти, Ростислав змушений був покинути вотчину і тікати до половців: «Ростиславъ же выбежа изъ Рязаня в Половце къ Ельтукови»³.

Наступні події в Рязанській землі оповиті туманом здогадок та неточностей, зумовлених украй скупими джерельними відомостями. Нам відомо, що з легкої руки Юрія Довгорукого володарями Муромо-Рязанської землі стали Святославовичі, синовці⁴ Ростислава Ярославовича⁵. Вкрай цікавою є доля дітей Ростислава після його втечі в степ. Воскресенський літопис у статті за 1146 р. подає цікаві відомості: «А Глѣба взяли съ Рязани на Дрюческъ»⁶. Попри всю претензійність джерельного повідомлення, ця сторінка біографії Гліба Ростиславовича (перша згадка 1145 – † 1177) абсолютно не досліджена на сторінках історичної літератури. Невідомо, чи справді Гліб якось опинився в Друцькому князівстві, чи це лише помилка автора-переписувача XVI ст. Адже тоді слід шукати взаємозв'язок між рязанськими і полоцькими князями (!). У

¹ Див. першу частину: Носенко А. А. Ростислав Ярославович Рязанський. Життя та діяльність князя: реконструкція подій (частина перша) / А. Носенко // Студентські історичні зошити (далі – СІЗ). – 2015. – № 6. – С. 81–86.

² Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – СПб., 1843. – Т. 2. – С. 29.

³ Там же.

⁴ Про руський синонім слова «племінник/небіж», детальніше див.: Толочко О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко. – К., 1998. – С. 190–194.

⁵ Носенко А. А. Назв. праця. – С. 86.

⁶ Воскресенская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1856. – Т. 7. – С. 242.

будь-якому разі ця сторінка біографії Гліба Ростиславовича вимагає окремої історичної розвідки, висновки якої, можливо, доповнять біографію і його батька, Ростислава Ярославовича.

У 1147 р. автор Никонівського літопису зазначив: «Того же лѣта прииде изъ Рязани съ Елца князь Андрѣй Ростиславичъ къ Давыдовичемъ въ Черниговъ и совѣщашеся укрѣпишася вси за единь»⁷. Андрій Ростиславович, єдина згадка про якого датується 1147 р., вірогідно був молодшим⁸ сином Ростислава. Він залишив свою вотчину і направився до Давидовичів, колишніх союзників Ізяслава Мстиславовича, а відтак і рязанського князя Ростислава, які таємно перейшли на бік сіверського князя Святослава та Юрія Довгорукого. Важко пояснити причину такої події. Чому Андрій перейшов на сторону ворогів свого батька? На жаль, реконструювати родинні відносини Ростислава зі своїм молодшим сином нам не дозволяють украй скупі джерельні свідчення, а тому однозначної відповіді на це питання немає. Цілком ймовірно, Андрій був не надто прихильним до свого батька. Якщо припустити, що молодший Ростиславович підтримав своїх двоюрідних братів Святославичів, а відтак і їх покровителів – суздальського і сіверського князів, то стає зрозумілою поведінка Андрія. Більше того, такий варіант реконструкції подій пояснює, чому останній 1147 р., через рік після втечі батька, все ще мав свою волость у Рязанській землі. У будь-якому випадку Андрій Ростиславович більше не фігурував у подіях, які б привернули увагу літописця. Про подальшу його долю нам нічого не відомо.

Того ж 1147 р. київський князь Ізяслав від свого посла Улеба дізнався про зраду Давидовичів. Крім них, до переліку змовників літописець відніс рязанських князів: «Яко совокупишася, рече, на тебя вси, и Черниговьстии князи, и Рязанстии, и Суждальскій Юрьи Владимиречь Маномашъ и ожидаютъ вброзѣ Суждальскіихъ князей къ сѣбе, и вси убо укрѣпишася за единь, и хотятъ тебя убити лестію»⁹. Сучасний генеалог Дмитро Донський вважає, що серед рязанських князів був присутній і Ростислав¹⁰, однак нам важко погодитися з думкою автора. Навіть якщо припустити, що літописець чомусь не занотував повернення Ростислава з половецького степу до Рязані, то годі уявити князя на службі у своїх синовців Святославовичів. Адже вони разом з елецким князем Андрієм і були тими князями «Рязанстии», які готували змову проти київського володаря.

Крім цього, Іпатіївський літопис, нотуючи події 1147 р., описав відрядження посольства Ізяславом до свого брата, смоленського князя Ростислава Мстиславовича (1108 – † 14 березня 1167). У проханні зазначалося, щоб той зібрав допомогу: «[...] тамо наради Новгородци и Смолияны, ать удержатъ Гюргя, и къ ротникомъ ся сли, и в Рязань, и всямо»¹¹. Ще в середині XIX ст. Дмитро Іловайський, досліджуючи історію Рязанського князівства та описуючи дані події, помістив близький до автентичного, проте не точний літописний уривок до своєї книги: «[...] а тамъ наряди Новгородцевъ и Смольнянъ, пусть удерживаютъ Юрія, и къ присяжникамъ (ротникамъ) своимъ пошли

⁷ Никоновская летопись // ПСРЛ. – М., 2000. – Т. 9. – С. 173.

⁸ Носенко А. А. Назв. праця. – С. 84, поклик № 27.

⁹ Никоновская летопись. – С. 174.

¹⁰ Донской Д. В. Рюриковичи. Исторический словарь / Д. Донской. – М., 2006. – С. 548.

¹¹ Никоновская летопись. – С. 174.

въ Рязань и всюду»¹². Помилка вченого полягала в тому, що на відміну від літопису, де чітко вказано «и къ ротникомъ ся сли [підкреслення. – А. Н.], и в Рязань, и всямо» він трактував його на свій лад: «и къ присяжникамъ (ротникамъ) своимъ пошли въ Рязань [підкреслення. – А. Н.] и всюду». Виходячи з цього, історик припустив, що під «ротниками» (клятвениками¹³) літописець мав на увазі Ростислава Ярославовича¹⁴, котрий не зробив жодних спроб посприяти своїм союзникам. Однак, якщо правильно читати автентичний літописний уривок, то стає зрозумілим, що Ізяслав просив свого брата Ростислава зібрати раті з Новгороду та Смоленська, а також звернутись до своїх клятвеників-ротників (Ростиславових, а не Ізяславових!) і відіслати гінців у Рязань та інші невідомі з тексту міста. Нагадаємо, що свідчення про причетність рязанських князів до змови проти київського володаря присутні тільки в пізньому Никонівському літописі, а автор Іпатіївського літопису, котрий є хронологічно ближчим до описуваних подій, про це нічого не повідомляв. Тому ми можемо припустити, що ні київський князь Ізяслав, ні його брат, смоленський князь Ростислав, не знали, що Ростислава Ярославовича вигнали з Муромо-Рязанської землі, а тому слали йому прохання про допомогу. Згідно з цим ми можемо з певністю вважати, що в 1147 р. Ростислав усе ще знаходився десь на вигнанні в половецьких степах.

За нелітописними даними Миколи Карамзіна, підтриманими з часом Дмитром Добролюбовим¹⁵, у 1148 р. рязанський тисяцький Константин «гнать Половцевъ»¹⁶. Цілком можливо, йшлося про спробу союзних до Ростислава Ярославовича половців відбити Рязань або завдати удару племінникам законного князя. Вже наступного 1149 р. у Никонівському літописі читаємо: «Того же лета прииде изъ Рязани въ Кіевъ къ великому князю Юрью Владимеричю князь Игорьъ Давыдовичъ»¹⁷. Літописець помилився, назвавши Ігоря Давидовичем, а не Святославовичем (тобто сином, а не братом покійного Давида Святославовича). Автор літопису нічого не говорить про причину, яка змусила Ігоря Святославовича (перша згадка 1147 – † після 1149) покинути Рязань та прибути до свого сюзерена в Київ. Але це не викликає здивувань, враховуючи те, наскільки скупі будь-які літописні дані щодо подій у Муромо-Рязанській землі. Однак наведені нижче джерельні свідчення дозволяють нам припустити, що Ростислав Ярославович зміг відновити свою владу на Рязанському, а можливо, і на Муромському столі.

Достеменно відомо, що Ростислав Ярославович сидів на рязанському столі вже в 1152 р.¹⁸, однак у нас є підстави вважати, що князь-вигнанець зумів повернутись у свою вотчину значно раніше. Під 1151 р. автор Никонівського літопису записав так: «Князь велики Переаславскій Юрьи Владимиречь Мономашъ Долгорукій з дѣтми своїми оскорбися зѣло о великомъ княженіи Кіевскомъ, и сице начить совокупляти

¹² Иловайский Д. И. История Рязанского Княжества / Д. Иловайский. – М., 1858. – С. 45.

¹³ Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И. Срезневский. – СПб., 1903. – Т. 3. – С. 178.

¹⁴ Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 46.

¹⁵ Добролюбов Д. И. Рязанские достопамятности собраны архимандритом Иеронимом с примечаниями Д. И. Добролюбова / Д. Добролюбов. – Рязань, 1889. – С. 4.

¹⁶ Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. Карамзин. – СПб., 1916. – Т. 2. – С. 215.

¹⁷ Никоновская летопись. – С. 182.

¹⁸ Там же. – С. 193.

воинства многа, и посла въ Рязань, и не бѣ ему оттуда ничтоже, и посла ко Олговичемъ, и къ Половецкимъ княземъ»¹⁹. Варто зауважити, що до остаточного розділення Муромо-Рязанського князівства на окремі Муромське і Рязанське²⁰ автори літопису, застосовуючи терміни «Рязань», «резанисти» в кількісному або географічному контексті, мали на увазі всю Муромо-Рязанську землю, тобто Муром також. Отже, нам відомо, що в 1149 р. рязанський стіл покинув лояльний до Юрія Довгорукого князь Ігор Святославович, а через два роки на прохання про допомогу до владими́ро-суздальського князя ніхто з Муромо-Рязанської землі не прибув. Цілком резонно припустити, що Ростислав якимось (очевидно, з допомогою половців) зумів відбити Рязань у свого племінника Ігоря Святославовича.

Нам нічого не відомо про реакцію іншого небожа Ростислава – князя Володими́ра Святославовича (перша згадка 1146 – † 1162), який займав Муром. Остання згадка про нього датується аж 1162 р., сповіщаючи про смерть рязанському престолі: «Том же лѣтѣ престависа Володимиръ кнзь Рязани . снѣ Стѣславль . внуць Ярославличъ»²¹. Невідомо коли і як Володимир зайняв Рязань. Мабуть, це сталось після смерті Ростислава, десь *terminus post quem* 1154 р.

Князь Юрій у 1151 р., збираючи війська, «посла въ Рязань». Про повернення Ростислава Ярославовича він достеменно знав від Святослава Володимировича, котрий два роки перед цим прибув з Рязані до нього в Київ. Тому можна припустити, що Юрій Довгорукий мав мати певну опору в Муромо-Рязанській землі, куди б він «посла въ Рязань». Імовірно це були або Ростислав Ярославович, котрий якимось заключив перемир'я з колишнім ворогом (у такому разі стає незрозумілою відмова рязанського князя допомагати Юрію), або Володимир Святославович, який зумів домовитися з дядьком Ростиславом і втримати за собою вотчину (можливо, навіть Муром). Вірогіднішим вважаємо другий варіант. Отже, ми припускаємо, що Ростислав Ярославович зумів відновити свою владу над містом Рязань уже в 1149 р. До 1152 р. якщо він і не був одноосібним володарем Муромо-Рязанської землі, то підпорядкував своїй волі небожа Володими́ра, що, ймовірно, княжив у Муромі.

Поміж іншим, варто звернути увагу на відмову Ростислава Ярославовича у військовій допомозі Юрію Довгорукому. Враховуючи близькість сусідства з владими́ро-суздальським князем, а також перебування Юрія після втрати Києва не десь далеко «в Русі», а поруч з Муромо-Рязанським князівством, за умови обізнаності рязанського князя в рішучості та могутності суперника (нагадаємо, що саме за наказом Юрія Ростислав мусив тікати в половецькі степи), неможливо відмовити Ростиславу у твердості його характеру, хоробрості та прагненні до незалежного володіння на своїй землі. Для нас вкрай важливо звернути увагу на деталі, які б могли свідчити не тільки про політичну діяльність муромо-рязанського князя, а й про його вчинки як людини, відобразити риси його характеру, спостерігати зміни в його світогляді.

Наступного 1152 р. Юрій Довгорукий, почувши про те, що в'ятичі напали і пограбували місто Городок, організував проти них похід, у якому брав участь і

¹⁹ Там же. – С. 186.

²⁰ Остаточне розділення Муромо-Рязанського князівства на Муромське і Рязанське відбулось після смерті Володими́ра Святославовича в 1162 р.

²¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 518–519.

Ростислав: «Того же лѣта князь велики Юрьи Долгорукий Владимеричь Мономашъ Суждальскій слышавъ, яко Градокъ его розкопаша сожгоша, и люди вся разведоша, и посла ко княземъ Рязанскимъ, призывая ихъ на помощь къ сѣбе, и поиде самъ и с дѣтми своими, и с Ростовци, и с Суждалци и съ нимъ князь Ростиславъ Ярославичъ Рязанскій и Половци мнози, что ни есть ихъ межи Волги и Днѣпра, и идоша въ Вятичи, и взяша ихъ, и Мченискъ, и Глуховъ»²². Очевидно, враховуючи попередній досвід, Ростислав усе ж відмовився від прямого протистояння Юрієві (принаймні на той час) і вирішив підтримати свого союзника в поході проти ворогів, які складали загрозу також і для Муромо-Рязанської землі. Літописець ужив вислів «ко княземъ Рязанскимъ», тобто в множині. Ймовірно, окрім самого Ростислава, прибув і його син, Гліб, а також небіж Володимир.

Кампанія Юрія Довгорукого з походу проти в'ятичів плавно переросла в похід на Чернігів, у якому брав участь і Ростислав Ярославович: «[...] князь велики Юрьи Долгорукий и з дѣтми своїми, и съ великимъ княземъ Ростиславомъ Мстиславичемъ Рязанскимъ, [...] и сташа не дошедше Семья»²³. Літописець допустив помилку, назвавши Ростислава Мстиславовичем, а не Ярославовичем²⁴. Очевидно, Ростислав, зважаючи на свій попередній досвід відносин із суздальським князем та об'єктивно оцінюючи реальний розподіл сил у Північно-Східній Русі, вирішив підтримати північного сусіда в протистоянні зі своїми колишніми союзниками (київським та сіверським князями). Як відомо, ця кампанія князя Юрія не увінчалася успіхом і він повернувся до Суздаля²⁵, а Ростислав, імовірно, рушив у Рязань.

У 1153 р. нижче по течії р. Оки Ростислав Ярославович заклав нове місто, назвавши його на свою честь Ростиславлем*: «Того же лѣта князь Ростиславъ Ярославич Рязанскій созда во име свое градъ Ростиславль у Оки рѣки»²⁶. Цікавим є факт, що майже в той же час наприкінці 1152 р. Юрій Довгорукий також заснував нове місто, назвавши його на свою честь – Юрій-Польський²⁷. Судячи з усього, рязанський князь намагався не відставати від північного сусіда і так само підкреслював власну значущість, увіковічуючи своє ім'я в характерний спосіб. Безумовно, такий крок засвідчує почуття власної гідності та певної величі рязанського князя. Можна припустити, що Ростислав Ярославович наслідував своїх величних предків: Володимира Святославовича та Ярослава Володимировича, які також називали міста на свою честь.

Уже наступного 1154 р. конфронтація між владимирським та рязанським князями відновилась: «Того же лѣта посади Юрьи сына свого въ Рязани, а Рязанскаго князя Ростислава прогнав въ Половцы. Потомъ Ростиславъ совокупя Половцы, поиде на Одрѣа ночью, Одрѣи же одва утече обь одномъ сапогѣ, а дружину его овѣхъ изби, а

²² Никоновская летопись. – С. 193.

²³ Там же. – С. 195.

²⁴ Ніякого Ростислава Мстиславовича рязанська княжа генеалогія не знає, а під хронологію описуваних подій підпадає тільки Ростислав Ярославович.

²⁵ Никоновская летопись. – С. 196.

* Місто проіснувало до середини XVIII ст. Городище Ростиславля-Рязанського знаходиться в сучасному Озерному районі Московської області, на березі р. Ока, неподалік с. Сосновка.

²⁶ Никоновская летопись. – С. 197.

²⁷ Там же. – С. 196.

другія засувъ во яму, а иные истопиша въ рецѣ, а князь Ондрѣй прибеже къ Мурому и оттоле Суждалю»²⁸. Важко сказати, що стало причиною нового конфлікту. Джерела мовчать про причини узурпації рязанського престолу суздальськими князями. Цілком можливо, що антагонізм між Муромо-Рязанським князівством з однієї сторони та Владимиро-Суздальським з іншої, починаючи з 1146 р., так і не припинявся, інколи змінюючи свою активну фазу на латентну. В такому випадку події 1154 р. є логічним продовженням кампанії Юрія Довгорукого з приведення муромо-рязанських володарів до «васальної залежності» або іншими словами – утвердження власного старійшинства на просторах Північно-Східної Русі.

Варто зауважити, що після раптового нападу рязанців Андрій Боголюбський, згідно з джерельними даними, «прибеже къ Мурому». Цей літописний фрагмент дає нам ще один аргумент на користь гіпотези, що муромський престіл посідав лояльний до владимирського князя Володимир Святославович, небіж Ростислава.

Про реакцію Юрія Довгорукого на ці події ми нічого не знаємо. Джерела не дають жодної інформації про будь-які військові дії проти рязанців у найближчі роки. Варто взяти до уваги, що саме 1154 р. князеві Юрію вдалося утвердитися на київському престолі, а відтак усі його дії скеровувалися на втримання влади. Тому навряд чи в нього була можливість займатися розв'язанням «рязанського питання».

Літописна стаття за 1154 р. є останньою джерельною згадкою про Ростислава Ярославовича. Датування смерті рязанського князя залишається відкритим через брак джерел, відповідно й історики по-різному характеризують його останні дні. Сучасний український медієвіст Леонтій Войтович датує смерть Ростислава 1153 р.²⁹, сприймаючи літописну звістку про заснування міста Ростиславля за останню згадку про князя. Його попередник, російський колега Олег Рапов обережніший у судженнях, а тому вказував на 1153 р. як на останню згадку про Ростислава³⁰. Такі припущення є не зовсім вірними, оскільки ми маємо пряме літописне свідчення, в якому фігурує Ростислав Ярославович, нотоване 1154 р.³¹.

Свого часу Д. Іловайський висунув цікаву думку, що Ростислав Ярославович помер десь у 1155 р.³². Аргументом на користь гіпотези було те, що в 1155 р. рязанці спробували відновити союзні відносини зі смоленським князем Ростиславом. За літописом: «Въ то же время Ростиславъ Мъстиславичъ, Смоленській князь, цѣлова хрестъ съ братьею своею съ Рязаньскими князи, на всей любви; они же вси зряху на Ростислава имяѣхуть и отцемъ собѣ»³³. Історик вважає, що сам характер літописного свідчення пасує радше до дітей Ростислава Ярославовича, аніж до нього самого. Більше того, автор стверджував, що Ростислав Рязанський доводився дядьком Ростиславові Смоленському, а тому не міг називати смоленського князя батьком. Згідно з переконаннями вченого, такий опис подій міг би відбутися лише після смерті Ростислава Ярославовича. Однак варто зауважити, що Ростислав Ярославович доводився аж троюрідним дядьком

²⁸ Львовская летопись // ПСРЛ. – СПб., 1910. – Т. 20. – Ч. 1. – С. 117.

²⁹ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. Войтович. – Біла Церква, 2006. – С. 378.

³⁰ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. / О. Рапов. – М., 1977. – С. 109.

³¹ Львовская летопись. – С. 117.

³² Иловайский Д. И. Указ. соч. – С. 50.

³³ Ипатьевская летопись. – Стб. 482.

Ростиславові Смоленському, а, як відомо, троюрідна спорідненість у руські часи представників княжого роду мало до чого зобов'язувала³⁴. В такому випадку серед рязанських князів під час переговорів зі смоленським володарем цілком міг бути і Ростислав Ярославович. Тому вважаємо припущення Д. Іловайського хоча й можливим, проте не зовсім точним, а тому й неодноразово критикованим.

Так, радянський історик Олександр Монгайт, трактуючи літописне свідчення 1155 р., вважав, що саме на Ростислава Рязанського «вси зряху». Тобто до цього моменту Ростислав Ярославович домігся повної покірності від родичів³⁵. Іншими словами, за О. Монгайтом, на момент переговорів зі смоленським князем Ростислав Ярославович був ще живим. Проте радянський вчений допустив помилку в трактуванні джерел, вириваючи літописне свідчення із загального контексту. Літописна фраза «Въ то же время Ростиславъ Мъстиславичъ, Смоленській князь, целова хрестъ съ братьею своею съ Рязаньскими князи, на всей любви; они же вси зряху на Ростислава имеахуть и отцемъ себе»³⁶ має своє продовження: «[...] а Володимеръ братъ его сѣдьяше Володимири и сновца его Мстиславъ и Ярославъ»³⁷. Якщо правильно читати весь фрагмент, можна зробити висновок, що в Ростислава, на якого «вси зряху», був брат Володимир (котрий княжив у м. Володимирі-на-Клязьмі) і небожі (синівці) Мстислав та Ярослав. У смоленського князя Ростислава Мстиславовича був єдинокровний³⁸ брат Володимир Мстиславович (1131 – † 10 травня 1171) та небожі: Мстислав (1125 – † 19 серпня 1170) і Ярослав (бл. 1132 – † після 1173) Ізяславовичі. Приблизно в 1155 р. всі вони знаходились у Володимирі-Волинському. Тому вважаємо припущення вченого також не зовсім точним.

На нашу думку, Ростислав Ярославович міг бути присутнім на переговорах із Ростиславом Мстиславовичем. Нагадаємо, що рязанський князь Ростислав опинився в незавидній ситуації, вигнавши Андрія Боголюбського з Рязані. Цілком імовірно, що він намагався відновити оборонний союз зі смоленським володарем, спрямований проти Юрія Довгорукого. Щодо характеру літописного уривку, на якому акцентував свою увагу Д. Іловайський, то не слід забувати загальну тенденцію, характерну для літописного відображення подій, пов'язаних із рязанськими князями. Автори наративів усіляко намагалися применшити їхню роль на тлі могутніших та впливовіших родів (на згадку яких, імовірно, літописці й вели хроніку подій). Щодо об'єктивного датування смерті Ростислава Ярославовича, враховуючи все вищесказане, а також відсутність прямих джерельних свідчень, вважаємо доречним стверджувати, що той помер після 1154 р.

³⁴ Допускалися навіть шлюби між троюрідними братами і сестрами (!). Детальніше про родові відносини див.: Литвина А. Ф. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропонимики / А. Литвина, Ф. Успенский. – М., 2006. – С. 904.

³⁵ Монгайт А. Л. Рязанская земля / А. Л. Монгайт. – М., 1961. – С. 343.

³⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 482.

³⁷ Там же.

³⁸ Матір'ю Ростислава Мстиславовича була перша дружина Мстислава Володимировича (1 червня 1076 – † 14 квітня 1132), донька шведського короля Інге Стенкільсона (1060 – † 1110) принцеса Христина Інгессдотер († 18 січня 1122). Натомість Володимир Мстиславович народився від другої дружини Мстислава, доньки новгородського посадника Дмитра Завидича – Любави.

Отже, ми простежили другий етап життя та діяльності Ростислава Ярославовича (1129 – † після 1154), датований 1146–1154 рр. Аналізуючи прямі та опосередковані джерельні відомості про життя князя, співставляючи їх із вкрай скупою історіографічною базою, ми намагались максимально об'єктивно відтворити всі відомі нам події з життя князя. Окрім аналізу політичної діяльності Ростислава для нас вкрай важливим було побачити його як людину зі всіма притаманними рисами характеру та емоційним забарвленням. Наприкінці першого етапу його життя (1129–1146 р.) відбулося перетворення зі слухняного і покірною молодшого брата на одноосібного самодержця Муромо-Рязанської землі (це єдиний випадок в історії Рязанського князівства в домонгольський період!). Починаючи з 1146 р., Ростислав фігурує досвідченим політиком, який радше зрадить інтереси союзників та укладе угоду з учорашнім ворогом, аніж допустить політичний прорахунок та втратить владу над своїм князівством. Враховуючи тогочасну ситуацію у стосунках з родичами, Ростислав робив усе можливе, аби протистояти експансійним намірам Владимиро-Суздальського князівства. Для рязанського князя було вкрай принциповим відстояти незалежність своєї вотчини та утвердити тут власний рід. Якщо взяти до уваги, що супротивником Ростислава був чи не наймогутніший тогочасний князь Юрій Довгорукий, то важко не відзначити хоробрість рязанського князя, апофеозом якої було знищення раті такого прославленого полководця, як Андрія Боголюбського.

Звичайно, ми далекі від карамзінського ідеалізування руських князів. Ростислав, окрім хоробрості та далекоглядності, відзначався і менш привабливими рисами. Враховуючи різницю у впливі та ресурсах князів Юрія і Ростислава, заснування нового однойменного міста слідом за владимирським князем свідчить про марнославство Ростислава та його намагання виглядати вагомим в очах своїх могутніх родичів. Його родинні відносини теж не можна назвати безхмарними. Аж до смерті Ростислав не підкорив своїй волі сина Гліба, який, як виявилось пізніше, став достойним спадкоємцем батька. Складається враження, що в стосунках між ними було не так багато батьківської любові, а навпаки – переважала недовіра та невинуваті сподівання. Відносини з молодшим сином Андрієм були ще холоднішими, адже той волів радше зрадити батька, аніж підтримати в тяжкий час. Про стосунки з небожами годі й згадувати. Відтак Ростислав нам бачиться далеким від прикладу ідеального сім'янина.

Отже, Ростислав Ярославович постає перед нами як політик, наділений усіма необхідними рисами: хоробрістю, далекоглядністю, безпринципністю та обережністю. З іншого боку, ця людина була схильна до жадібності, влади, марнославства та недовіри до власних синів. Ростислав не «відчував» героїчної вірності до союзників і в зручний для себе момент з готовністю зраджував інтереси інших. Однак слід пам'ятати, що жорстокі часи вимагали жорстоких вчинків. У будь-якому разі Ростислав Ярославович зумів зберегти незалежність Муромо-Рязанської землі аж до своєї смерті і передати рязанський престол своєму єдиному синові Глібу, який продовжив справу батька. Саме від Ростислава і походив рід рязанських князів.

This article is dedicated to a very important person of the Ryzanian prince's genealogy, the actual founder of the Ryzanian branch of Rurikid – Rostyslav Yaroslavovich

(the first mentioned in 1129 – † after 1154). The purpose of the article is to reconstruct the genealogy of Ryazanian dynasty. As this work is divided into two parts, in this article we'll cover the period of 1146–1155.

Key words: the principality of Murom and Ryazan, Rostyslav Yaroslavovych, Ryazanian Rurikids genealogy, Kostroma.

Андрій Петраш (Галич – Івано-Франківськ)

УДК94(100):282:26/28

ББК 63.3.(0)

СУЧАСНІ МІФИ ПРО ХРЕСТОВІ ПОХОДИ ТА ІНКВІЗИЦІЮ

У даній статті розглянуто два найпоширеніші міфи про Католицьку церкву. Автор намагався спростувати міф про хрестові походи як невиправдані загарбницькі експедиції на Близький Схід і міф про інквізицію як інститут неконтрольованого терору.

Ключові слова: єресь, інквізиція, полювання на відьом, хрестові походи.

Будь-який історик, який серйозно підходить до свого наукового дослідження, зустрічається не лише з проблемою ознайомлення громадськості з досі не відомим матеріалом, але й ставить за мету долати міфи, міцно вкорінені в масовій свідомості. Складність цієї боротьби полягає в дивовижній їх живучості, причинами чого є небажання або неготовність людей відмовитися від усталених поглядів, сформованих десятиліттями, часом – століттями. Як правило, пересічна людина підходить до будь-якого ревізйонізму з певною долею скепсису. У даній статті ми пропонуємо переглянути деякі проблематичні питання в історії Католицької церкви. Ми не ставили за ціль «відбілювання» допущених нею помилок, проте вважаємо, що цілком справедливо поглянути на участь цієї інституції в деяких історичних явищах та процесах з дещо іншої сторони. До найбільш поширених звинувачень Церкви належить організація хрестових походів і створення інквізиції.

Хрестові походи. Епоха Просвітництва XVIII ст. затаврувала хрестові походи як «дивний пам'ятник людської дурості»¹. Просвітителі зводили причини експедицій на Близький Схід до фанатизму і невігластва учасників, вказуючи на егоїстичність лицарів і лицемірство римських пап². Не буде перебільшенням сказати, що в сучасній масовій свідомості оцінка діянь хрестоносців нічим не відрізняється від згаданої вище.

Проблема хрестових походів потребує не лише переоцінки в історіографії, а й переосмислення кожним, хто цікавиться цією проблемою. Як зазначає американський історик, ад'юнкт-професор Т. Медден «Християни XI століття зовсім не були

¹ Монусова Е. История Крестовых походов / Е. Монусова. – М. : АСТ ; СПб. : Астрель, 2010. – С. 503.

² Заборов М. А. Папство и крестовые походы / М. Заборов. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1960. – С. 7.

фанатичними параноїками. Мусульманська загроза була реальністю»³. Хрестові походи не були хитрою вигадкою пап чи жадібних лицарів, а закономірною реакцією на завойовницькі війни мусульман, під час яких християнська ойкумена скоротилася на дві третини⁴. Для кращого розуміння достатньо поглянути, наскільки змінилась релігійна ситуація в 700–900 рр., майже одразу після виникнення ісламу (див. додаток А). І хоча на захоплених землях навернення в іслам не було насильним, християни були змушені сплачувати додаткові подушні податки, яких часто вимагали більше, аніж було регламентовано в договорах, а сама Церква підпорядковувалася іновірцям⁵.

До VIII ст. ісламські армії зайняли землі, де свого часу виникло монастирське життя, а саме: Північну Африку (батьківщину Августина Блаженного, де було поширене ортодоксальне християнство й аріанство вандало-аланських племен⁶), Палестину, Сирію, Єгипет⁷ (батьківщини анахоретів, отців-пустельників і східного монашества загалом⁸). У 712–718 рр. успішно завершилася арабська воєнна кампанія в Іспанії, після чого Халіфат розпочав наступ на Галлію і Септиманію⁹. Лише там мусульманський наступ стримали астурийські війська короля Пелайо в битві при Ковадонгою 722 р., а 732 р. Карл Мартелл розбив мусульман у битві при Пуатьє¹⁰. Від середини XI ст. в небезпеці опинилася Візантійська імперія, території якої в Малій Азії і на Кавказі завойовували сельджуки. Саме поразка роменських військ при Манцикерті змусила імператора Михаїла VII Дуку Паррапінака (правив у 1071–1078 рр.) відправити листа папі Григорію VII з проханням про допомогу¹¹. Повторного листа надіслали 1094 р. від імені імператора Олексія I Комніна, який просив папу Урбана II допомоги проти турків-сельджуків¹².

На тлі цих завоювань і виникла ідея хрестових походів. Звільнення Єрусалима усвідомлювалося хрестоносцями як повернення володінь законному господареві і відкрите об'явлення людської любові до Бога¹³. Христос у їхньому розумінні був королем і сеньйором, землі якого потрапили до язичників. В епоху, одержиму сімейними земельними цінностями, сини Христа ставали на захист спадку свого Отця¹⁴. Хрестовий похід розумівся сучасниками як паломництво до Святої Землі, тому отримання відпущення гріхів виглядало канонічним, оскільки подорожі до святих місць

³ Мэдден Т. О подлинной истории Крестовых походов / Т. Мэдден [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unavoce.ru/library/madden_crusades.html

⁴ Там же

⁵ Альтамира-и-Кревеа Р. История Испании / Р. Альтамира-и-Кревеа. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1951. – Т. 1. – С. 86–87.

⁶ Гюнтер Р. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до середины VI в.) / Р. Гюнтер, А. Р. Корсунский. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – С. 72.

⁷ Мэдден Т. О подлинной истории Крестовых походов.

⁸ Шафф Ф. История христианской церкви / Ф. Шафф. – СПб. : Библия для всех, 2007. – Т. 3. – С. 134.

⁹ Альтамира-и-Кревеа Р. Указ. соч. – С. 84.

¹⁰ Шафф Ф. История христианской церкви / Ф. Шафф. – СПб. : Библия для всех, 2008. – Т. 4. – С. 111.

¹¹ Васильев А. А. История Византийской империи / А. А. Васильев. – СПб. : Алетей, 1998. – Т. 1. – 555 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hrono.info/libris/lib_we/vaa163.html#vaa163para11.

¹² Успенский Ф. И. История крестовых походов / Ф. И. Успенский. – М. : Дарь, 2005. – С. 2.

¹³ Мэдден Т. О подлинной истории Крестовых походов.

¹⁴ Райли-Смит Дж. Крестовые походы как акт любви / Дж. Райли-Смит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krotov.info/history/12/misho/reyli_02.htm#1

уже віддавна супроводжувалися звільненням від гріхів (паломниками були навіть видатні люди, такі як Фульк Анжуйський і Роберт Нормандський)¹⁵. Самі хрестоносці називали себе пілігримами¹⁶, а про їхні діяння люди говорили «мандрувати шляхами Господніми», «відправитись у Святу Землю», «прийняти хрест». Участь у хрестових походах вважалася відгуком на слова Христа: «Хто не несе хреста свого, і не йде слідом за мною – не може бути моїм учнем»¹⁷.

Як зазначає британський історик і професор Кембриджа Дж. Райлі-Сміт у статті «Хрестові походи як акт любові», хрестоносці були переконаними, що своїм паломництвом вони не тільки виконують заповідь любити Бога, але й заповідь любити ближнього свого. Допомога східним християнам розумілася як виконання слів: «Ніхто неспроможний любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає»¹⁸. Щоправда, за словами автора, воїни Христа розуміли, що любов можлива лише до ближнього, яким ворог не є¹⁹. Саме з цих причин під час хрестових походів могли траплятися контрастні явища: благородство щодо союзників і жорстокість до супротивників, втім насильство не було для середньовіччя чимось незвичайним²⁰. Лицарі йшли, щоб воювати, тобто виконували пряме призначення свого стану.

Про економічну вигоду від хрестового походу говорити важко, оскільки при підготовці до відправлення лицар мусив роздавати щедрю милостиню, а, відповідно до феодальних звичаїв, кожний барон змушений був споряджати людей за свій кошт. Крім цього, кошти необхідні були під час самої подорожі – на транспорт, продовольство тощо²¹. Могутні феодала для цього продавали маєтки і навіть закладали в борг родові замки, як, наприклад, Готфрід Бульйонський²² чи Роберт Нормандський²³. У будь-якому випадку ведення священної війни було надзвичайно витратним²⁴.

Досить складним є питання про завоювання хрестоносцями Константинополя в 1204 р., оскільки всю провину, як правило, покладають на хрестоносців. Проблема Четвертого хрестового походу детально розглянута П. Парфентьевим, П. Безруковим²⁵ і

¹⁵ Мишо Г. История крестовых походов / Г. Мишо. – М. : Алетей, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/michaud/42.html>

¹⁶ Мэдден Т. О подлинной истории Крестовых походов.

¹⁷ Лк.14:27 // Святе письмо Старого та Нового Завіту / [пер. тексту о. І. Хоменко, 3-го ЧСВВ]. – Львів : Місіонер, 2007. – С. 94.

¹⁸ Ів.15:13 // Святе письмо Старого та Нового Завіту / [пер. тексту о. І. Хоменко, 3-го ЧСВВ]. – Львів : Місіонер, 2007. – С. 131.

¹⁹ Райли-Смит Дж. Указ. соч.

²⁰ Мишо Г. О подлинной истории Крестовых походов.

²¹ Перну Р. Крестоносцы / [пер. с фран. А. Ю. Карачинского и Ю. П. Малинина]. – СПб. : Евразия, 2001. – 320 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/h/pernaud/index.html>

²² Заборов М. А. Указ. соч. – С. 57.

²³ Куглер Б. История крестовых походов / [пер. с нем. Б. Куглер]. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – С. 54.

²⁴ Филипс Д. Четвертый крестовый поход / Дж. Филипс ; [пер. с англ. А. Воскресенской]. – М. : АСТ ; Астрель, 2010. – С. 207.

²⁵ Безруков П. Четвертый Крестовый поход. Миф и реальность / П. Безруков, П. Парфентьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=85933>

Дж. Філіпсом²⁶. Перші два автори зазначають, що хрестоносці мали всі підстави недолюбливати греків через їхні політичні інтриги, які інколи навіть стосувалися співпраці з мусульманами, пограбування венеціанців у 1171 р., але особливо за масове вбивство латинян у 1182 р. Крім цього, втікач-царевич Олексій за допомогу в поверненні імператорського престолу його династії пообіцяв воїнам Христа щедрі винагороду (це потрібно було для оплати венеціанцям для перевезення до Святої землі загальною сумою 85 тисяч марок чистого срібла²⁷), допомогу експедиції і об'єднання Церков²⁸. Утім, коли його прохання лицарі виконали, він не дотримав слова²⁹. Дж. Філіпс відзначає, що якби царевич не запросив хрестоносців до Константинополя для скинення узурпатора, експедиція навряд чи закінчилася б штурмом міста, оскільки метою воїнів Христа була Свята земля. Сам Четвертий хрестовий похід мав важливу особливість – залежність хрестоносців від венеціанців, що й зумовило їхній напад спочатку на Задар, а потім і столицю імперії³⁰.

Останньою подією, яка переповнила чашу терпіння хрестоносців, став новий переворот у Константинополі, коли повернений Олексієві і його батькові Ісаакові II Ангелу престол на тлі міських невдоволень захопив новий узурпатор Олексій Мурзуфл, який відмовився сплачувати обіцяну суму і спробував убити їх полководців. Саме тоді й лицарі, які довгий час перебували під стінами столиці, вирішили здобути місто, оскільки в них закінчувалися продовольство і кошти³¹.

Папа римський давно забороняв хрестоносцям нападати на християн, особливо на Константинополь: «Тому нехай ніхто з вас не тішить себе думкою, що можна захоплювати або пюндрувати землі греків, оскільки вони не послухні Апостольському Престолу, або тому що імператор константинопольський, скинувши і навіть засліпивши свого брата, захопив імперію силою» і «[...] ми забороняємо вам під загрозою екскомуніки [відлучення від церкви – *А. П.*] вдиратися в землі християн або розоряти їх [...]»³². Саме тому, дізнавшись про непослух, понтифік у своєму листі засудив діяння лицарів, хоча й зазначав, що греки неодноразово провокували пограбування столиці³³.

Загалом, хрестові походи стали короткотривалою, хоча й не зовсім вдалою (з воєнної точки зору) відповіддю на ісламську загрозу, що нависла над християнським світом, який в епоху Середніх віків не був настільки могутнім як прийнято вважати зараз. Варто додати, що навіть після воєнних експедицій на Близький Схід

²⁶ Филипс Д. Четвертый крестовый поход / Дж. Филипс ; [пер. с англ. А. Воскресенской]. – М. : АСТ ; Астрель, 2010. – 509 с.

²⁷ Договор предводителей крестоносцев с Венецией о перевозе в Святую землю (апрель 1201 г.) // Заборов М. А. История крестовых походов в документах и материалах. Учеб. пособие / М. А. Заборов. – М. : Высш. школа, 1977. – С. 173.

²⁸ Письмо от Алексия IV о намерении привести греческую церковь под римское руководство [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://century12-14th.ru/innocent/ccx.shtml#1>

²⁹ Безруков П. Указ. соч.

³⁰ Филипс Д. Указ. соч. – С. 206–207.

³¹ Безруков П. Указ. соч.

³² Послание Иннокентия III, запрещающее нападение на Константинополь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://century12-14th.ru/innocent/ci.shtml>

³³ Письмо Иннокентия III, осуждающее ограбление Константинополя [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://century12-14th.ru/innocent/cxxxiii.shtml>

мусульманський наступ не припинився, загрожуючи Європі аж до кінця XVII ст. в особі Османської імперії. Нова династія за короткий час успішно підкорила християнські землі Кілікійської Вірменії, Східної Римської імперії, продовжила свій переможний похід на Балканський півострів, а звідти в Центральну Європу (див. додаток Б). Відтак, мусульмани загрожували християнам майже тисячоліття, аж поки з 1683 р. ті не почали остаточно витіснити їх зі своїх володінь³⁴.

Інквізиція. Діяльність інквізиторів викликає ще більше запитань, аніж хрестоносців. У суспільній думці досі панує міф про інквізицію як репресивний церковний орган, нав'язаний європейцям жадібним духівництвом³⁵. Натомість улюбленою справою інквізиторів вважається катування і спалення безневинних громадян. Історичний ревізіонізм щодо діяльності інквізиції розпочався з 1970 р. і пов'язаний з іменами Е. Петерса³⁶, Г. Кемена³⁷, П. Ф. Грендлера³⁸, Дж. Тедеші³⁹, В. Мессорі⁴⁰, Т. Меддена⁴¹ і Дж. Хічкока⁴², Т. Гріна⁴³, Г. Ролінгз⁴⁴, Дж. Паркера⁴⁵ У. Монтера⁴⁶.

В основі спотвореного образу інквізиції – політичне суперництво і презирство до католицької віри від протестантів⁴⁷, а також політичних ворогів Іспанії. «Чорна легенда» про іспанську інквізицію з'явилася в середині XVI ст., зокрема в Англії за Єлизавети I, завдяки політичній і релігійній пропаганді⁴⁸. Антикатолицькі памфлети породили справу папського юриста Альфонсо Діаса, який підбурював убити власного брата Хуана за навернення того до протестантизму, а також анонімного втікача із Піренейського півострова під псевдонімом Монтеc⁴⁹. Крім цього, варто відзначити «Апологію» (1581 р.) Вільгельма Оранського, яку, з метою очорнити іспанських

³⁴ Федоров-Давыдов А. А. Крестовые походы / А. А. Федоров-Давыдов. – М. : Типография К. Л. Меньшова, 1905. – С. 3.

³⁵ Мэдден Т. Правда об испанской Инквизиции / Т. Мэдден [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unavoce.ru/library/madden_inquisition.html

³⁶ Peters E. Inquisition / E. Peters. – Berkeley : University of California Press, 1989 – 362 p.

³⁷ Kamen H. The Spanish Inquisition: A Historical Revision / H. Kamen. – Yale : Yale University Press, 2014. – 384 p.

³⁸ Grendler F. P. The Roman Inquisition and the Venetian Press / F. P. Grendler. – Princeton : Princeton University Press, 1977. – 400 p.

³⁹ Tedeschi J. A. The Prosecution of Heresy / J. A. Tedeschi. – Mrt, 1991. – 440 p.

⁴⁰ Мессори В. Черные страницы истории Церкви / В. Мессори [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krotov.info/history/19/messori/mess_00.html

⁴¹ Мэдден Т. Правда об испанской Инквизиции.

⁴² Хичкок Дж. Инквизиция [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unavoce.ru/library/hitchcock_inquisition.html

⁴³ Грин Т. Инквизиция: царство страха / Т. Грин. – М. : АСТ ; АСТ, 2010. – 541 с.

⁴⁴ Rawlings H. The Spanish Inquisition / H. Rawlings. – Malden : Blackwell Publishers, 2006. – 174 p.

⁴⁵ Parker G. Some Recent Work on the Inquisition in Spain and Italy / G. Parker // The Journal of Modern History. – University of Chicago Press. – 1982. – Vol. 54. – № 3 (September). – P. 519–532.

⁴⁶ Монтер У. Ритуал, миф и магия в Европе раннего Нового времени / У. Монтер. – М. : Искусство, 2003. – 288 с.

⁴⁷ О'Брайен Э. Новый взгляд на испанскую Инквизицию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unavoce.ru/library/obrien_inquisition.html

⁴⁸ Peters E. Op. cit. – P. 131.

⁴⁹ Грин Т. Указ. соч. – С. 30.

Бурбонів, розпочали писати на початку війни Нідерландів за незалежність⁵⁰. Ці опубліковані праці стали засобами масової пропаганди країнами-суперниками Іспанії. Одним із основних об'єктів критики стала місцева інквізиція, діяльність якої висвітлювалася у вигідному для ворогів Іспанії світлі⁵¹. У XVII ст. просвітницькі філософи і політики, які вороже ставилися до Католицької церкви, використали ці твори для антицерковної кампанії, називаючи всю інквізицію причиною політичних і економічних невдач у країнах, де та була запроваджена⁵². Для пропаганди просвітники використовували також літературне і живописне мистецтво⁵³, хоча ми не виключаємо того факту, що дехто з митців міг просто стати жертвою інформаційної війни. Так народився великий міф про інквізиторів.

В історії під іменем інквізиції діяло три інститути: організація, створена 1184 р., яка найбільшого розквіту досягла під час боротьби з ересю катарів, а згодом іспанська і римська інквізиції⁵⁴. Перша діяла на Піренейському півострові, а друга – в інших католицьких країнах Західної Європи. Особливістю іспанської інквізиції, сформованої 1478 р., була її пряма залежність від Іспанської Корони, а не Апостольського престолу. Вже беручи до уваги цей факт, не зовсім справедливо звинувачувати Католицьку церкву в діяльності інквізиції на Піренеях, оскільки, як зазначає Т. Грін, навіть зловживання владою, які там траплялися, радше політичні, а не релігійні⁵⁵. Подібний випадок трапився у Франції, коли король сам призначав до інквізиції легістів із Паризького університету, мотивуючи це тим, що йому краще, ніж папі відомо, як варто діяти з еретиками⁵⁶.

Метою створення інквізиції було розслідування ересі (від лат. слова *«inquisitio»*, що означає «розслідування»). Для людей Середньовіччя і раннього Нового часу еретик становив небезпеку, якої остерігалися всі стани суспільства, а найбільше – світські правителі через загрозу громадському порядку (флагеланти, люциферіани, міленаристи) і ризик перерости в повстання (апостоліки Дольчіно, гусити). Одним із завдань інквізиції було розслідування справ підозрюваних у ересі, особливо тих, яким загрожувала розправа розлюченого натовпу. Траплялися випадки, коли народ вимагав розправи над еретиком, який, на його думку, не заслуговував милосердя⁵⁷. Інквізиція була органом, який, насамперед, оберігав усталені норми громадського устрою.

Інквізиторами ставали професійні легісти і бюрократи, які користувалися судовими правилами, а не особистими почуттями⁵⁸. Книга італійського історика К. Гінзбурга *«Сир і черв'яки. Картина світу одного мельника, який жив у XVI ст.»*, написана за документами інквізиції, нотує найменші тонкощі розслідування ересі⁵⁹.

⁵⁰ Peters E. Op. cit. – P. 153.

⁵¹ Грін Т. Указ. соч. – С. 30.

⁵² Peters E. Op. cit. – P. 154–155.

⁵³ Peters E. Op. cit. – P. 189.

⁵⁴ О'Брайен Э. Указ. соч.

⁵⁵ Грін Т. Указ. соч. – С. 32–33.

⁵⁶ Мэдден Т. Указ. соч.

⁵⁷ Мессори В. Указ. соч. : Глава «Смерть инквизитора».

⁵⁸ Хичкок Дж. Указ. соч.

⁵⁹ Гинзбург К. Сир и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / К. Гинзбург. – М. : РОССПЭН, 2000. – 272 с.

Більшість тих, кого середньовічна інквізиція звинувачувала, виправдовувалися. В'язень отримував шанс на покаєння⁶⁰. Тортури використовувалися в незначній кількості випадків і дозволялися лише тоді, коли інквізитори володіли переконливими доказами неправдивих свідчень обвинувачого⁶¹. При тортурах обов'язково мав бути присутнім лікар, який оглядав в'язня і засвідчував, чи допустиме застосування тортур⁶². Регламент інквізиції допускав застосування лише трьох видів катування – мотузкою, водою і вогнем, тому відповідно «залізні діви», «іспанські черевики», щипці і т. п. не використовувалися. Застосовувати в один день усі види катування заборонялося⁶³. Варто відзначити факт, що тортури були звичайною правовою нормою в тогочасних європейських світських судах, яка закріпилася ще у XII–XIII ст.⁶⁴.

Щодо спалення людей Т. Грін зазначав: «Багаття було, радше, вищою мірою, аніж характерною особливістю інквізиторських судів»⁶⁵. Для інквізиції важливішим було переконати інакодумця, аніж катувати чи вбивати його. Слід зауважити, що сучасні дослідження показали: в часи повноважень Томасо Торквемади було спалено біля 2 тисяч людей, що підтверджено дослідниками С. Нечаєвим, А. Бонетті, Ф. Шалем, Дж. Крейгі Робертсоном, М. Мартіном, С. Лаком, Т. Гріном, Г. Грецем⁶⁶. Натомість відкрито було більше 100 тис. справ⁶⁷. Г. Ролінгс на основі документів доводив, що впродовж 1540–1700 рр. іспанська інквізиція розслідувала 44674 справи, з яких 826 (1,8 %) закінчилися страченням звинувачених⁶⁸. Т. Медден стверджував, що загалом за 350 років існування іспанської інквізиції було спалено біля 4 тис. людей⁶⁹. У Португалії впродовж 1536–1767 рр. відбулося приблизно 45 тис. процесів, під час яких стратили лише 1543 (3,4 %) людини⁷⁰.

Ступінь дослідження документів римської інквізиції є нижчим, аніж іспанської⁷¹. Статистика її діяльності така: венеціанська інквізиція (1541–1592 рр.) – 1560 процесів, з них 18 (1%) страт; паризька (1547–1550 рр.) – 557 процесів, 39 (7%) страт; інквізиція в Бордо (1541–1559 рр.) – 477 процесів, 18 (4%) страт; тулузька (1500–1560 рр.) – 1074 процесів, 62 (6%) страти⁷². У. Мандер вказував, що між 1550–1800 рр. римська інквізиція розслідувала приблизно 150000 справ, і з них лише 3000 закінчилися

⁶⁰ Мэдден Т. Указ. соч.

⁶¹ Хичкок Дж. Указ. соч.

⁶² Гинзбург К. Указ. соч. – С. 211–212.

⁶³ Мартов В. Словарь инквизиции. Создание, развитие и конец системы инквизиции. Великий инквизитор Испании Томас Торквемада / В. Мартов. – М. : Директ-Медиа, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://murders.ru/d10.html>

⁶⁴ Гуревич А. Я. Словарь средневековой культуры / А. Гуревич ; [2-е изд., испр. и доп]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec-dejavu.ru/t/Torture.html>

⁶⁵ Грин Т. Указ. соч. – С. 113.

⁶⁶ Нечаев С. Указ. соч. – С. 260.

⁶⁷ О'Брайен Э. Указ. соч.

⁶⁸ Rawlings H. Op. cit. – P.13.

⁶⁹ Мэдден Т. Указ. соч.

⁷⁰ Грин Т. Указ. соч. – С. 29.

⁷¹ Монтер У. Указ. соч. – С. 87.

⁷² Parker G. Op. cit. – P. 526.

смертною карою⁷³. Звісно, ця статистика не вичерпна, але вона спростовує міф про так звану кровожерливість інквізиції. Для прикладу, наводимо статистику Французької революції, коли лише в Парижі з 11 червня до 27 липня 1794 р. було страчено 1376 людей⁷⁴, а загалом упродовж 1793–1794 рр. тільки від політичних репресій загинуло близько 17 000 людей⁷⁵, не враховуючи померлих у тюрмах. За істориком Б. Бачком, із січня до серпня 1794 р. відбулося 12000 похоронів в'язнів⁷⁶.

Декілька слів варто сказати про «полювання на відьом». По-перше, кількість страчених жертв не сягала ні мільйонів, ні навіть сотень тисяч. За підрахунками англійського історика Р. Хаттона, впродовж 1428–1782 рр. було здійснено 40–50 тис. страт⁷⁷. Ту ж цифру називає професор М. Гескілл⁷⁸. Несправедливо вважати, що всі жінки, звинувачені в магічних практиках, були красивими. Широко відомий образ молоді і привабливої відьми-спокусниці – винахід романтичного XIX ст.⁷⁹. По-друге, масовий терор здійснювала не інквізиція, а світські суди, міські ради і королівські вповноважені. Цікавий факт, що вище керівництво іспанської інквізиції присікло спроби організувати полювання на відьом, зокрема завдяки діяльності єзуїта-інквізитора Алонсо де Салазара і архієпископа Толедо, великого інквізитора Бернардо де Сандовалья⁸⁰. І хоча відомо, що автори сумнозвісної книги *«Молот відьом»* належали до інквізиції, але менш відомий факт, що в 1490 р. Католицька церква осудила цей твір⁸¹, як і його головного автора Генріха Крамера⁸², хоча, можливо, це лише додало популярності книги.

В підсумку, ми не можемо стверджувати, що хрестоносці чи інквізитори були цілковито безгрішними, оскільки в будь-яких людських діяннях завжди знайдеться місце для помилок, несправедливості чи навіть зловживань. Заперечувати це немає сенсу. Але будь-якій людині, яка цікавиться історичною проблемою, завжди варто спробувати оглянути ситуацію очима сучасника. Хрестові походи були закономірною відповіддю на мусульманські завоювання, які загрожували християнському світові від

⁷³ Монтер У. Указ. соч. – С. 84.

⁷⁴ Чудинов А. В. Французская революция. История и мифы / А. В. Чудинов. – М. : Наука, 2007. – С. 304.

⁷⁵ Гусева Ю. В. Террор в годы Великой французской революции / Ю. В. Гусева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://larevolution.ru/Guseva.html>

⁷⁶ Бачко Б. Как выйти из Террора? Термидор и революция / [пер. с фр. и послесловие Д. Ю. Бовькина]. – М. : BALTRUS, 2006. – С. 46.

⁷⁷ Hutton R. The Triumph of the Moon: A History of Modern Pagan Witchcraft / R. Hutton. – Oxford ; N.-Y. : Oxford University Press, 1999. – 512 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://books.google.com.ua/books?id=dn_95WZWWIC&dq=Hutton+Ronald&hl=uk&source=gbp_navlinks_s

⁷⁸ Gaskill M. Witchcraft, a very short introduction / M. Gaskill. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – P. 76.

⁷⁹ Игина Ю. Ф. Водовство и ведьмы в Англии: Антропология зла / Ю. Игина. – СПб. : Алетейя, 2009. – С. 136.

⁸⁰ Бессонов Н. В. Суды над колдовством / Н. В. Бессонов. – М. : Рипол Классик, 2002. – 384 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://coollib.com/b/323448>

⁸¹ Covington S. The Esoteric Codex: Witch Hunting / S. Covington [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://books.google.com.ua/books/about/The_Esoteric_Codex_Witch_Hunting.html?id=R2LxSQAAQBAJ&redir_esc=y

⁸² Malocco D. E. A Brief History of Criminal Profiling / D. E. Malocco. – Create space Independent, 2015. – 170 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://davidmalocco.wordpress.com/2015/05/18/malleus-maleficarum-1486/>

VIII ст. Провідною силою експедицій на Схід, що логічно, став лицарський стан, оскільки метою життя лицарів була війна, буденне і поширене явище епохи. Усі діяння хрестоносців відбувалися за тогочасними феодальними і воєнними правилами, які ніхто не ставив під сумнів. Католицьке духовенство – середньовічна інтелектуальна і духовна еліта Західної Європи, не могло стояти осторонь тогочасних подій, особливо в разі загрози завоювання і поневолення іновірцями.

Інквізиція була інститутом із чітко регламентованою організацією. Головним завданням інквізиторів було розслідування ересі, оскільки остання становили загрозу громадському порядку суспільства. Тортури строго обмежувалися правилами, вимагали обов'язкової присутності лікаря, хоча, з іншого боку, й катування вважалося тогочасною юридичною нормою, яка застосовувалася у всіх судах. Статистика свідчить, що відсоток жертв інквізиції був невисоким – навіть нижчим, ніж у французьких революціонерів, хоча міф про її кровожерливість, створений противниками, існує донині. На хрестоносців і інквізицію варто дивитися очима сучасників, а тогочасним суспільством їхні діяння сприймалися зовсім інакше, ніж сприймали їх наступні покоління. Ми твердо переконані, що вищезгадані міфи про хрестові походи та інквізицію потребують подальшого детального історичного дослідження і переосмислення.

This paper examines two the most common myths about the Catholic Church. The purpose of the article is to refutethe the myth of the Crusades as unjustified aggressive expedition to the Middle East and the myth of the Inquisition as the institution of uncontrollable terror.

Key words: *heresy, the Inquisition, witch hunts, the Crusades.*

Рис. 1
Карта поширення християнства та ісламу упродовж 700–900 рр.

Рис. 2
Османська імперія і її агресія в XVI–XVII ст.

MISCELLANEA

Іван Глинчак (Івано-Франківськ)

УДК 798.64:94(37)

ББК 63.3(0)

ГОНКИ НА КОЛІСНИЦЯХ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Поряд із розвитком мистецтва та філософії, в Античному світі з'явилися й перші спортивні змагання. Неодмінним атрибутом культурного життя Стародавнього Риму і найбільш відомим видом спорту були гонки на колісницях. У даній статті автор аналізує основні віхи їхнього розвитку.

Ключові слова: гонки на колісницях, квадрига, біга, фірми.

Гонки на колісницях не були суто римським видом спорту. Вперше їх провели в Мікенах¹, а найдавніша відома нам писемна згадка – в «Іліаді» Гомера: «І, стоячи на колісницях, правили кіньми візничі, й звитяги жадобою кожне билося серце, і коней своїх підбадьорював кожен криком, і, куряву знявши, летіли вони по рівнині»². Та найбільшої популярності цей вид спорту набув саме в Римі.

Спочатку гонки на колісницях виконували релігійну функцію і відбувалися тільки у святкові дні. Візники символізували богів, пов'язаних із господарством: Сола – бога сонця, Луни – богині місяця і Консуса – хранителя зерна, яке зберігається в коморі³. Напевно, з цих часів походить і традиційний поділ на партії, назви яких символізували колір одягу учасників.

Місце проведення кінських перегонів римляни називали «цирком», відповідно до форми цього місця (*circus* – з лат. фігура без кутів, коло або еліпс). Найбільшим і найвідомішим цирком у Римі був Великий цирк (*Circus Maximus*). Він знаходився в долині між Палатином і Авентином. Традиція припускає вибір цього місця для перегонів Тарквінію Древньому або Тарквінію Гордому (існує дві версії)⁴. Перші точні дані про цирк датуються 329 р. до н. е. Тіт Лівій писав, що цього року були споруджені загородження (*carceres*), з яких виїжджали колісниці⁵.

На початку II ст. до н. е. арену розділили навпіл камінним майданчиком (*spina*), на якому побудували олтарі із зображенням богів. У 182 р. до н. е. цирк зазнав

¹ Мелентьев Е. Ипподромы, обгагранные кровью / Е. Мелентьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goldmustang.ru/magazine/ippodrom/1385.html>

² Гомер. Іліада / Гомер. – Х. : Фоліо, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.aelib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm#23

³ Kiedrowski M. Woznica wszech czasow / M. Kiedrowski [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wyborcza.pl/alehistoria/1,142281,17042809,Woznica_wszecz_czasow.html?disableRedirects=true

⁴ Сергеевко М. Е. Жизнь древнего Рима / М. Сергеевко. – СПб. : Издательско-торговый дом «Летний Сад» ; Журнал «Нева», 2000. – С. 232

⁵ Ливий Тит. История Рима от основания города / Тит Ливий. – М. : Наука, 1989. – С. 385.

руйнувань унаслідок буревію⁶. Його відновлювання почалось аж через 8 років. У цей же час були збудовані на краях платформи стовпи (*metae*), біля яких повертали колісниці, та побудовані клітки для звірів⁷. Юлій Цезар розширив цирк, а також, для безпеки глядачів, велів прокопати навколо арени широкий, наповнений водою рів.

Остаточного вигляду цирк набув за правління Октавіана Августа. Опис іподрому залишив сучасник Августа Діонісій Галікарнаський: «[...] довжина іподрому складала три з половиною стадії, а ширина три плетри. А навколо нього вздовж довгих сторін і однієї короткої був проритий канал для подачі води глибиною і широтою в 10 футів. А за каналом були зведені триярусні портики. І на нижніх ярусах були кам'яні сидіння, трохи вивисшуючись один над одним, як у театрі, а на верхніх – дерев'яні»⁸.

Загалом Великий цирк мав приблизно 600 м довжини і близько 100 м ширини. Навпроти півкруглої сторони дугою були розташовані стійла (*carceres*). Посередині між стійлами знаходились ворота, куди входила святкова процесія (*pompa*), а над воротами була ложа для магістрата, який керував іграми. Навпроти воріт Помпи знаходились Триумфальні ворота, через які виїжджав переможець. У 81 р. н. е. їх замінила арка на честь Тита. Платформа – *Spina* (довжиною – 344 м) була облицьована мармуром і прикрашена фігурами звірів та атлетів. На платформі розміщували і два «лічильники». Перший – відрізок колони, на якому розміщувалося сім дерев'яних шарів. Після кожного туру один шар забирали. В 33 р. до н. е. для зручності глядачів на другому кінці платформи було встановлено другий лічильник. Він складався із семи дельфінів, яких після кожного туру знімали або повертали в інший бік. Головною прикрасою платформи були два єгипетськіobelіски. На обох кінцях платформи стояли високі тумби з трьома конусоподібними стовпцями (*meta*)⁹.

Крім Великого цирку, в Римі було побудовано ще декілька (не вцілілих досі) подібних споруд: цирк Фламінія, цирк Калігули, стадія Доміціана на Марсовому полі. Єдиним циркум, який зберігся дотепер, є цирк Максенція біля Аппієвої дороги¹⁰. Іподроми будували і в інших частинах імперії: Антіохії, Кесарії, Єрихоні, Олександрії і навіть Єрусалимі¹¹. Особливої уваги заслуговує іподром у Константинополі. В 324 р. Константин I, який увійшов в історію як перший імператор-християнин, переніс свою резиденцію з Рима у Візантій, який після розбудови було перейменовано в Константинополь. Однією з перших споруд, збудованих у новій столиці, був іподром. Ця арена стала центром суспільного і політичного життя міста, а гонки проводилися

⁶ Ливий Тит. История Рима от основания Города / Тит Ливий. – М. : Ладомир, 2002. – Т. 3. – Кн. XXXIV–XLV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ancientrome.ru/antlitr/livi/kn40-f.htm>

⁷ Сергеев М. Е. Жизнь древнего Рима. – С. 233.

⁸ Галикарнаский Д. Римские древности / Д. Галикарнаский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.proza.ru/2012/06/10/1472>

⁹ Сергеев М. С. Жизнь древнего Рима. – С. 234–235.

¹⁰ Михайлова М. Б. Всеобщая история архитектуры / М. Михайлова. – М. : Стройиздат, 1973. – Т. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://antique.totalarch.com/gha_roma/3/12

¹¹ Мелентьев Е. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goldmustang.ru/magazine/ippodrom/1385.html>

тут до Четвертого хрестового походу. Довжина споруди складала 470 м, ширина – 117 м, розділяюча платформа – 269 м¹².

Цирковим іграм передувала урочиста процесія, яка, напевно, була відгомонам тих часів, коли гонки на колісницях вважалися частиною релігійних ритуалів. Після закінчення процесії розпочиналися власне гонки. Зазвичай участь у перегонах брали чотири колісниці, хоча інколи виїжджали і 6, 8 або 12. Колісницям потрібно було об'їхати арену сім разів. Переможцем вважався той, хто першим досягне білої лінії навпроти ложі магістрата¹³. Гонки тривали здебільшого 8–9 хв, а колісниці рухалися із середньою швидкістю близько 35 км/год¹⁴. Колісниці зазвичай запрягалися четвіркою коней (квадрига), рідше трійкою. На парі коней (біга) виїжджали тільки новачки. Особливого вміння потребувало керівництво колісницею, запряженою 6-ма або 10-ма кіньми. Кількість заїздів на початку імперії була не більше 10–12 на день, але з часом постійно збільшувалася. На іграх, які влаштував Калігула 37 р. н. е., в перший день відбулося 20 заїздів, а другого – 24. Але і ця кількість не була максимальною, інколи вони тривали від ранку і до ночі¹⁵.

Спочатку постачанням коней для змагань керувала держава, яка віддавала цю справу на відкуп. Поступово товариства відкупщиків розвивалися в самостійні підприємства і займалися всім необхідним для проведення гонок: утримували конюшні і штат працівників, які їх обслуговували¹⁶. Називалися такі товариства *Factio* (спочатку це слово означало «союз друзів»). На чолі такого об'єднання стояв вибраний іншими членами господар товариства (*dominus factionis*). Згідно з написом одного бігового товариства, воно утримувало близько 200 осіб. Кожному товариству слід було мати ряд спеціалістів: крім досвідчених візничих і наїзників, потрібні були люди, які вміли тренувати коней, вчителі для молоді, яка хотіла стати візничими, лікарі та ветеринари. Також до товариства входили різноманітні ремісники. За все господарство партії відповідав вілік, економікою товариства завідував квестор, який підраховував прибутки і видатки. Підготовка кормів, їх зберігання та видача були обов'язком кондитерів (від лат. *condere* – ховати, зберігати) та їх помічників¹⁷.

У період Римської республіки таких партій було дві; і щоб переможця було видно одразу, партії одягали своїх візничих у різні кольори – одні виступали в туніках білого кольору (*factio albata* – біла партія), а інші червоного (*factio russata* – червона партія). В часи імперії з'явилися ще дві партії – блакитні (*veneta*) і зелені (*prasina*), які одразу ж стали основними. Наприкінці Римської імперії дві перші партії припинили

¹² Мелентьев Е. Указ. соч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.goldmustang.ru/magazine/iprodrom/1385.html>

¹³ Сергеенко М. Е. Жизнь древнего Рима. – С. 234–235.

¹⁴ Kiedrowski K. Op. cit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wyborcza.pl/alehistoria/1,142281,17042809,Woznica_wszech_czasow.html?disableRedirects=true

¹⁵ Сергеенко М. Е. Жизнь древнего Рима. – С. 236.

¹⁶ Там же. – С. 237.

¹⁷ Сергеенко М. Е. Простые люди древней Италии / М. Сергеенко. – М. ; Л. : Наука, 1964. – С. 147.

своє існування або злилися з новими¹⁸. Як згадує Светоній, імператор Доміціан створив дві нові партії – «пурпурові» і «золоті», але вони виявилися недовговічними¹⁹.

Кожна партія мала своїх уболівальників, які займали окремі сектори навколо арени. Вони носили туніки з широкими рукавами кольору своїх партій. Докази популярності гонок на колісницях можна побачити на знайдених предметах побуту, прикрашених мотивами, взятими з гонок. Багаті особи викладали стіни і підлоги своїх будинків мозаїкою із зображенням відомих коней та візничих²⁰.

Популярність гонок на колісницях зумовлювалася декількома факторами. Зокрема вхід до цирку був вільним, на відміну від того ж Колізею. Це дозволяло потрапити на змагання всім бажаючим. Іншим фактором, який впливав на популярність змагань, була кількість місць на іподромах. Так, вмістимість Великого цирку, за різними даними, становила від 50 до 250 тис. місць. А деякі джерела вказують, що в часи пізньої імперії цирк міг вміщати до 400 тис. осіб. Популярності змаганням додавали їх ефектність, небезпечність, а нерідко і кривавість.

Як згадував Пліній Молодший, люди були вболівальниками партії, а не окремих спортсменів: «[...] тим вражаючи для мене, що тисячі дорослих чоловіків так по-дитячому бажають бачити коней і людей, які стоять на колісниці. Якби їх манила ще швидкість коней чи мистецтво людей, то в цьому був би деякий сенс, але вони благоволять тряпці [з лат. *pannus* – це слово інколи вживалось як синонім факції – партії. – *І. Г.*], тряпку люблять, і якщо б під час самих змагань цей колір перенести туди, а той сюди, то разом з ним перейде і пристрасне співчуття, і люди одразу забудуть і тих візничих, і тих коней, яких упізнавали здалеку, імена яких викрикували»²¹.

Так само, як сьогодні серед футбольних уболівальників, на трибунах римських цирків часто доходило до зіткнень між прихильниками партій. Сутички часто переносилися на вулиці, інколи, через безлади гинули сотні або навіть тисячі людей. Мабуть найвідомішим прикладом сутичок уболівальників циркових партій є так зване повстання «Ніка» 532 р. в Константинополі. Повстання хоча й спалахнуло з політичних мотивів, але починалося як сутичка між партіями «блакитних» і «зелених» на стадіоні²².

Прихильниками партій були й імператори. В I ст. н. е. найпривілейованішою командою була партія «зелених» під покровительством Калігули, Геліогабала і Луція

¹⁸ Ее ж. Жизнь древнего Рима. – С. 238.

¹⁹ Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей. – М. : Наука, 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psylib.org.ua/books/svetoni/txt12.htm>

²⁰ Kiedrowski M. Op. cit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wyborcza.pl/alehistoria/1,142281,17042809,Woznica_wszech_czasow.html?disableRedirects=true

²¹ Панегирик Плиния Траяну [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.e-reading.club/bookreader.php/45210/Plinii_Pis%27ma_Pliniya_Mladshogo%2C_Panegirik_imperatoru_Trayanu.html

²² Kiedrowski M. Op. cit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wyborcza.pl/alehistoria/1,142281,17042809,Woznica_wszech_czasow.html?disableRedirects=true

Вера. Імператор Нерон навіть брав участь у гонках під кольорами цієї партії²³. В цей час «зелені» відверто тероризували інші товариства²⁴.

Та все ж головними героями перегонів були візничі. Відомим спортсменам прихильники споруджували пам'ятники. Про них говорили за обідом. Римляни могли не знати результатів війни на півночі, але хто переміг у гонці – знали всі. Загалом за результатами гонок велася детальна статистика: підраховувалися кількість заїздів, перемог, аварій тощо.

Гонки на колісницях були дуже небезпечним і кривавим видом спорту. Колісниці часто «підрізали» одна одну, змушуючи суперників врізатися в розділову платформу. Та найбільш небезпечним моментом було проходження «мети» – поворотного стовпа. Намагаючись виграти час і скоротити простір, візничий тримався до неї якомога ближче. Достатньо було найменшої помилки, щоб колісниця налетіла на тумбу і перекинулася. В такий момент візничому за щастя було залишитися живим. Візничі намагалися хоча б якось перестрахуватися: так, на голову одягали круглу шкіряну шапку; туніку обмотували ремнями, щоб вона не розвіталася і не могла за щось зачепитися, за ремінь ставили короткий гострий ніж, щоб у випадку падіння перерізати повіддя. Ще одною небезпекою для візничих було те, що повіддя вони намотували на руки для кращого управління кінями²⁵. Також ремнями обмотували ноги до колін, інколи надягали ще й гетри. Але цього всього було замало, тому візничі помирили зазвичай молодими: Аврелій Полінік помер у 30 років, Скорп – 27, Крецент – 22, Аврелій Татіан – 21, Цецилій Пудент – 18.

Зазвичай візничі були рабами, хоча зустрічалися серед них і вільні, здебільшого з нижчих верств суспільства. Професія ця часто переходила від батька до сина. Навчання починалося з дитинства²⁶.

Мабуть, найвідомішим візничим Римської імперії був Гай Апулей Діюкл, про якого Поль Гіро у своїй книзі розмістив короткий переказ: «Кв. Апулей Діюкл був родом лузитанець; він належав до партії червоних і досяг віку 42 років, коли вирішив покинути іподром, на якому здобув славу. Він брав участь у перегонах протягом 24 років, почавши свою кар'єру у 18-ть. Декілька разів Діюкл міняв колір. Дебютував він у рядах «блакитних» у 122 р.; шість років потому він перейшов до «зелених», але вже в 131 р. він став «червоним» і залишався прихильником цієї партії протягом 13 років. Він брав участь у 4257 гонках і в 1462 з них одержав перемогу»²⁷. Отже, як бачимо, Діюклу пощастило, бо він один із небагатьох, хто дожив до 42 років, займаючись гонками.

Циркові спортсмени часто прославлялися в народі, а найбільш відомі з них наживали великі грошові статки. Так, Кресцент, який виступав у цирку впродовж 115–124 рр. н. е., заробив близько 1 млн сестерцій. Та найбільш високооплачуваним

²³ Маннанов А. Рассвет мертвецов. Глава II: Смерть у поворотного столба / А. Маннанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sportarena.com/2016/03/11/rassvet-mertvetsov-glava-ii-smert-u-povorotnogo-stolba>

²⁴ Сергеенко М. Е. Простые люди древней Италии. – С. 147.

²⁵ Маннанов А. Указ. соч.

²⁶ Сергеенко М. Е. Простые люди древней Италии. – С. 149.

²⁷ Гиро П. Частная и общественная жизнь римлян / П. Гиро. – СПб. : Алетея, 1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.druzya.org/history/west/rim/ giro-rim.txt>

спортсменом був саме Діокл. За свою кар'єру він заробив близько 36 млн сестерцій, що за сучасними перерахунками дорівнює близько 15 млрд доларів, а самого Діокла робить найбагатшим спортсменом в історії²⁸.

Діокл не єдиний візничий, який виграв більше тисячі гонок. Так, Помпей Мусклоза виграв 3559 змагань, а знаменитий Флавій Скорпа – 2048²⁹.

Отже, гонки на колісницях були надзвичайно популярними в Римській державі, що пояснювалося їх видовищністю та ефектністю, а також небезпечністю, нерідко і кривавістю. Важливою деталлю гонок були партії (*factio*), які стали прототипом сучасних спортивних команд. У часи Римської імперії найвідомішими були чотири: червоні, білі, голубі та зелені. Вони займалися усім, що стосувалося проведення гонок. Навколо партій об'єднувалися і вболівальники. Часто між прихильниками партій доходило до сутичок на трибунах, які могли перекинутись і на місто. Та на перших ролях у гонках завжди виступали візничі. Вони, ризикуючи життям, здобували перемоги, народну славу та любов. Незважаючи на те, що здебільшого візничими були раби, заробляли вони немало. Так, Апулей Діокл вважається найбагатшим спортсменом в історії.

Починаючи з VI ст., популярність цього виду спорту почала спадати, хоча на території Візантії гонки на колісницях тривали аж до кінця XII ст.

Together with the development of art and philosophy in the Ancient world appeared the first sport competitions. Indispensable feature of the cultural life of ancient Rome and the most famous kind of sport were chariot racing. In this article the author analyzes the major milestones of this type of competition.

Key words: *chariot racing, quadriga, biga, firms.*

Іванна Андрухів (Івано-Франківськ)

УДК94(100)«1939/1945»:341.324–055.2

ББК63.3(4Укр)63

ЖІНКА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлено повсякденне життя жінок в умовах окупації під час Другої світової війни (1939–1945 рр.). Визначено та проаналізовано стратегії та ресурси виживання на окупованих територіях.

Ключові слова: *жінки, окупація, Друга світова війна, жіночий досвід, колабораціонізм.*

У роки Другої світової війни більшість жінок перебували не на фронті, а на окупованій території, де, як і в тилу, перебрали на себе чоловічі функції, виконували роботу, не притаманну їм у мирному житті.

²⁸ Сергеев М. Е. Простые люди древней Италии. – С. 149.

²⁹ Kiedrowski M. Op. cit. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wyborcza.pl/alehistoria/1,142281,17042809,Woznica_wszech_czasow.html?disableRedirects=true

Історія жінок, які жили в умовах окупації, – це проблема, до розв’язання якої вітчизняні й зарубіжні дослідники тільки підходять. Найвагомішими дослідженнями вважаються праці О. Стяжкіної¹, яка проаналізувала різні досвіди виживання жінок в умовах окупації, а також Р. Мюльхойзер², В. Гертъєянссен, Дж. Бурдса³ і В. Гінди⁴, присвячені сексуальному насильству в окреслений період. Відтак тема залишається досить актуальною і потребує подальшого вивчення. Мета статті – проаналізувати становище жінок на окупованих територіях у роки Другої світової війни.

Війна змушувала людей змінювати звичну для них тактику поведінки під тиском нових умов. Перед жінками поставала проблема «переписування» біографії, створення потрібної соціальності чи національності. Для радянських жінок такою причиною стала загроза викриття партійного минулого, за яке «нова влада» могла розстріляти. Змінювали свою офіційну біографію також жінки-єврейки. Історик Арон Шнеер стверджував, що жінкам, не схожим зовнішньо на євреїв, було значно легше, ніж євреям чоловікам, приховати своє походження в силу неможливості визначити їх національність за статевою ознакою. На підтвердження своєї думки наводить такі спогади: «Хая Дихне була затримана в селі Василькове Київської області. Вона назвалася Галиною Гулько. Німецький офіцер, який запідозрив, що вона єврейка, цинічно зауважив: “Чоловіків-євреїв ми відразу визначаємо, знімаємо з них штани, якщо сумніваємося, і все видно [...] А з жінками? Де їх перевірити? В ліжку. Ха-ха, фу, противно, і потім – це заборонено нашим військовим” [...]»⁵.

Умови окупаційного режиму жінками різних країн сприймалися по-різному, але, як влучно зауважує О. Стяжкіна «[...] загальною тенденцією ставало створення певної ієрархії цінностей, найголовнішими серед яких були вижити та вберегтися»⁶. Названа дослідниця одним з розповсюджених механізмів виживання називає маніфестацію бідності⁷. Бути бідною означало погане життя за попередньої влади, а також шанс уникнути пограбування, позбавлення останнього майна, а з тим –

¹ Стяжкіна О. В. Жінки України в повсякденні окупації: відмінності сценаріїв, інтенції й ресурси виживання / О. Стяжкіна // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2015. – № 2 – С. 42–66.

² Мюльхойзер Р. Незаперечний злочин. Сексуальне насильство німецьких вояків під час “війни на знищення” у Радянському Союзі у 1941–45 рр. / Р. Мюльхойзер // Жінки Центрально-Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць / [за ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь]. – К. : ТОВ «Арт-Книга», 2015. – С. 269–277.

³ Бурдс Дж. Сексуальне насильство в Європі під час Другої світової війни, 1939–1945 / Дж. Бурдс // Жінки Центрально-Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць / [за ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь]. – К. : ТОВ “Арт-Книга”, 2015. – С. 278–306.

⁴ Гінда В. В. Жіноче тіло як один із ресурсів виживання на окупованих нацистами територіях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/979-volodymyr-hinda-zhinoche-tilo-iak-odyn-iz-resursiv-vyzhyvannia-na-okupovanykh-natsystamy-terytoriakh>

⁵ Шнеер Плен А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jewniverse.ru/RED/Shneyer/>

⁶ Стяжкіна О. Жінки України... – С. 66.

⁷ Стяжкіна О. В. «Окуповані» жінки: чинники, ресурси та стратегії виживання / О. Стяжкіна // Жінки Центрально-Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць / [за ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь]. – К. : ТОВ «Арт-Книга», 2015. – С. 187.

збереження цінних для обміну на харчі речі. Акцентована в одязі бідність (навіть неохайність і потворність) приховувала жінку як об'єкт сексуального домагання.

Такої позиції дотримувалися не всі жінки. За результатами дослідження німецької окупації Франції Мередіт Смітт зазначає, що паризькі жінки, відомі в мирний час своєю елегантністю та стилем, не бачили необхідності відкидати цей образ під час війни. Коли перманент став недоступний, вони звернулися до складних головних уборів, прикрашених квітами або птахами⁸.

Ще одним способом вижити був так званий «чоловік на час війни», який служив не тільки захистом від сексуальних домагань, але й порятунком від примусової праці. Джеффрі Бурдс вважав, що найкращим вибором був чоловік-колаборант⁹.

Однією з відповідних тактик виживання жінок також було власне тіло. В. Гінда наводить три обставини, які спонукали жінок «продавати» власне тіло, а саме голод, ризик бути вивезеними до Німеччини на роботи чи загроза розстрілу через виявлення фактів партійного минулого¹⁰. Жінок, які «продавали» своє тіло в часи окупації за продуктивний пайок, мабуть, була абсолютна більшість. Називати їх повіями, на нашу думку, не зовсім вірно, адже вони вимушені були йти на це під тиском обставин та через практично «нульове» соціально-економічне забезпечення населення.

Була й інша категорія жінок, які вправно використовували власне тіло для розправи зі своїми недругами або намагаючись заволодіти чужим майном. Ці жінки використовували в таких справах співробітників гестапо. Часто гестапівці, без наказу згори, а тільки на прохання деяких жінок обшукували приватні помешкання.

У Райху існували суворі расові заборони щодо зближення з жінками нижчих рас. Але вплив подібних правил, вочевидь, був слабким, недостатньо обмежуючи сексуальні стосунки – насильницькі чи за згодою – поміж німецькими вояками та жінками на окупованих територіях. Писані правила Третього райху, які забороняли німцям мати статеві зносини з ненімцями, у більшості випадків були реальністю лише на папері, і керівництво це визнавало.

Одним із варіантів використання тіла як ресурсу виживання була робота в борделях. Переважна більшість тих, хто йшов працювати в борделі, – незаміжні дівчата чи доволі молоді, як правило, бездітні, жінки. З окупованих територій їх брали на роботу в будинки розпусти далеко не завжди за згодою. Когось забирали силою, а дехто йшов на подібні крайнощі, рятуючись від голоду.

В Берліні виникла спеціальна управлінська структура, яка займалася тільки оснащенням фронтних публічних будинків. За військами рухалися платні мобільні «батальйони» жриць кохання. Це повинно було підтримувати високий бойовий дух і обмежувати несанкціоновані статеві контакти солдатів фюрера з місцевими мешканцями. У великих населених пунктах відкривалися стаціонарні будинки терпимості.

⁸ Smith M. The Civilian Experience in German Occupied France, 1940–1944 // History Honors Papers. – Connecticut College. – New London, 2010. – P. 18.

⁹ Бурдс Дж. Назв. праця. – С. 284.

¹⁰ Гінда В. Вказ. праця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://historians.in.ua/index.php/en/zabuti-zertvy-viyny/979-volodymyr-hinda-zhinoche-tilo-iak-odyn-iz-resursiv-vyzhyvannia-na-okupovanykh-natsystamy-terytoriakh>

Говорячи про умови життя жінки в часи окупації, варто сказати і про сексуальне насильство. Доступні для дослідження документи засвідчують масові гвалтування солдатами жінок на захоплених територіях. Проте визначити реальні масштаби сексуальної злочинності під час війни, спричиненої окупантами складно. На Східному фронті серед солдатів Вермахту було досить поширеним групове сексуальне насильство над жінками. Але не тільки німецькі солдати займалися цим у роки окупації, не гребували такою поведінкою і їхні союзники. Особливо в цьому, за словами свідків окупації, «відзначилися» угорські військовики. Не лишилися осторонь таких злочинів і радянські партизани.

Згвалтовані жінки залишалися сам на сам зі своїм гірким досвідом, замовчуючи цю травму. Саме тому, на думку Р. Мюльгойзер, історикам так довго не вдавалося віднайти переконливі свідчення про сексуальне насильство періоду війни¹¹.

Багато років сексуальні безчинства вважалися атрибутом виключно армій «агресивної осі», що абсолютно справедливо. Але було б помилкою вважати, що подібного роду дії не були характерними для радянських військовослужбовців, а також воїнів «братніх» армій. За підрахунками німецьких дослідників, до 2 млн німецьких жінок і дівчат були згвалтовані радянськими солдатами від початку боїв у Східній Пруссії до осені 1945 р. Свого апогею практика згвалтування німецьких жінок досягла в Берліні. На момент вступу в місто Червоної армії там проживало 1,4 млн жінок і дівчат, з них 800 тис. – у віці 14–45 років¹². Бівор Ентоні описує трагічні події в Берліні як «найбільший феномен масових згвалтувань в історії»¹³.

У історії Другої світової війни для Італії зафіксований період, названий в історичній літературі «війною з жінками» («*guerra al femminile*»), або ж «марокканським жахом». Насправді описані події пов'язані не тільки з марокканцями, а й тунісцями, алжирцями та сенегальцями – військами, прибулими з колишніх французьких колоній у Північній Африці. Зокрема французький експедиційний корпус складався з 12 тисяч «марокканців»¹⁴. 11 грудня 1943 р. вони ступили на Італійську землю, після чого до комендатур почали поступати перші звіти про згвалтування. Все набувало таких загрозливих масштабів, що Шарль де Голль при відвідуванні італійського фронту в березні 1944 р. заявив, що «марокканці» (*goumiers* – як їх називали французи) будуть використовуватися тільки для контролю за громадським порядком, тобто виконувати роль карабінерів. Трагедія полягала в тому, що в ролі «поліції» виступили потенційні насильники. Будь-яка європейська жінка серед африканського корпусу іменувалася «*haggiata*» – повія.

Цифри жертв «війни проти жінок» різняться: у 1993 р., на основі свідчень жертв було наведено інформацію про згвалтування менше, ніж за рік виконання

¹¹ Мюльгойзер Р. Назв. праця. – С. 276.

¹² Люсі Еш. Згвалтування Берліна: невідома історія війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/09/150923_war_book_rapings_rl

¹³ Бивор Е. Падение Берлина. 1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://militera.lib.ru/research/beevor2/index.html>

¹⁴ Лозовская А. Война против женщин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.world-war.ru/vojna-protiv-zhenshin/>

«марокканцями» ролі поліції на території півдня Італії 60 тис. жінок¹⁵. Крім того, багато жінок, які після таких подій уже не могли вийти заміж або продовжувати нормальне життя, закінчували життя самогубством, божеволіли.

Наслідки окупації жінки відчували і після звільнення територій та загалом ще довго по завершенні Другої світової війни. Після розгрому Третього рейху багато жінок, що мали сексуальні зв'язки з нацистами, зазнали в Європі і СРСР остракізму. Несолодко довелося і їхнім дітям, народженим від таких зв'язків. В. Гінда стверджує, що у цькуванні «німецьких підстилок» і «німецьких виродків» особливого «успіху» досягли європейські демократії¹⁶.

Наприклад, у Франції особливо жорстокого поводження зазнали жінки, яких було звинувачено в колабораціонізмі. Не дуже афішується, що поки у французькому опорі з фашистами билосся близько 25 тис. чоловіків, в армії Вермахту служило понад 100 тис. французів. Але найстрашнішими ворогами Франції стали французькі жінки, які мали інтимні стосунки з німцями. За даними істориків, з 1943 по 1946 рік у країні обстригли наголо за «горизонтальний колабораціонізм», як з насмішкою називали французи сексуальні зв'язки з окупантами, понад 20 тис. жінок¹⁷. У Франції вважається, що місцеві жінки народили від німців 200 тис. малюків¹⁸.

Перший післявоєнний міністр юстиції доповів Консультативній асамблеї, що суди засудили 3920 колабораціоністок до смерті, півтори тисячі – до каторжних робіт, вісім з половиною тисяч – до тюремного ув'язнення. Але генерал Шарль де Голль першим вирішив, що нема чого ворухити минуле і ділити країну на зрадників і героїв. Єдність нації значно важливіша. Суди над колабораціоністками завершилися в липні 1949 р. Більше тисячі засуджених президент де Голль помилував. Але і для інших тюремне ув'язнення виявилось недовгим. У 1953 р. їм оголосили амністію. До речі, з 2009 р. в Німеччині діє закон, згідно з яким діти, народжені у Франції від солдатів Вермахту, можуть отримати німецьке громадянство¹⁹.

Схожою була доля норвезьких «німецьких повій» (*tysketoser*). Після війни таких у Норвегії нарахували понад 14 тис., з яких 5 тис. засудили на півтора року в'язниці. Їх теж публічно принижували – роздягали, обмазували нечистотами. У Нідерландах після 5 травня 1945 р. під час вуличних самосудів убили близько 500 «дівчат для фрїців» (*moffenmaiden*). Інших викритих у зв'язках з окупантами жінок збирали на вулицях, роздягали й обливали нечистотами зі шлангів або ставили на коліна в бруд, голили волосся або фарбували голови в помаранчевий колір. У Норвегії від німців жінки народили від 10 тис. до 12 тис.²⁰.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Гінда В. Фатальні зв'язки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/journal/1420346-korrespondent-fatalni-zvyazki-pislya-vijni-zhinki-shcho-mali-stosunki-z-nacistami-i-yihni-diti-zaznal>

¹⁷ Там само.

¹⁸ The Forgotten Children of German-Occupied France [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/en/the-forgotten-children-of-german-occupied-france/a-2145680>

¹⁹ Темірова І. Німецький і французький підходи до інтеграції емігрантів / І. Темірова // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 22. – С. 376.

²⁰ Гінда В. Назв. праця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/journal/1420346-korrespondent-fatalni-zvyazki-pislya-vijni-zhinki-shcho-mali-stosunki-z-nacistami-i-yihni-diti-zaznal>

Скільки таких дітей народилося на території СРСР, невідомо. В одному з інтерв'ю американський історик Курт Блаумайстер заявив, що, за його підрахунками, в Росії, Прибалтиці, Білорусії та Україні за період окупації народилися 50–100 тис. малюків від зв'язків з німецькими офіцерами²¹. Порівняно із загальною кількістю людей, що проживали на окупованих територіях (73 млн.), ця цифра виглядає незначною.

Отже, досвід життя жінок в умовах окупації був різним – від боротьби з окупантами до пасивного очікування, від супротиву до визнання загарбників своєю владою, від примусу до інтиму – до згоди працювати в публічних домах. Тактик і стратегій на окупованих територіях, де жінки становили переважну більшість населення, було вироблено чимало. Західноєвропейські історики використовують щодо жінок, які мали інтимний зв'язок з німецькими солдатами в часи окупації, термін «протитуційні відносини» або «секс за бартером». На нашу думку, ці терміни не зовсім відповідають дійсності, адже певною мірою прирівнюють їх до повій, незважаючи на те, що вдавалися до таких кроків через безвихідь. Також багато жінок стали жертвами сексуального насильства на окупованих територіях. Навіть після звільнення територій жінки ще тривалий час відчували на собі наслідки окупації.

The article examines the women's experience of survival and everyday life in conditions of occupation in World War II. It analyzes the factors that determined the differences of female survival under occupation. The research analyzes the survival strategies and resources.

Key words: *women, occupation, World War II, women's experience, collaboration.*

²¹ Зотов Г. Наши «немчики». Так называли детей, родившихся в СССР от фашистов / Г. Зотов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.omskinform.ru/news_one.php?oid=42393

УДК 94(44):94(1-664)«1958/1981»
ББК 63.3(4Фр)

**ВІДНОСИНИ П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ З КРАЇНАМИ
«СОЦІАЛІСТИЧНОГО БЛОКУ» (1958–1981 рр.) У КОНТЕКСТІ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПЕРІОДУ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»**

У статті висвітлено закономірності розвитку політичних та економічних відносин П'ятої Французької Республіки з країнами «соціалістичного блоку» впродовж 1958–1981 рр. (роки президентства Ш. де Голля, Ж. Помпіду та В. Жискар д'Естена) в контексті міжнародних відносин періоду «холодної війни».

Ключові слова: «розрядка», комюніке, «соціалістичний блок», Східна Європа, «холодна війна».

З перших років існування П'ятої Французької республіки постало питання про відновлення та зміцнення колишнього впливу офіційного Парижа на міжнародні відносини. Проте це завдання для французької дипломатії значно ускладнювалося блоковим протистоянням. В умовах холодної війни Франція, будучи членом НАТО, так чи інакше потрапляла під вплив провідного учасника даної організації – США. На противагу всезростаючій ролі США, як у керівних структурах НАТО, так і загалом у Західній Європі, Франція намагалась покращити відносини з «соціалістичним блоком». Особливо активно пошуки порозуміння відбувались під час каденцій перших трьох президентів П'ятої республіки – Ш. де Голля, Ж. Помпіду, В. Жискар д'Естена.

Найвагомішими дослідженнями з даної проблеми є праці таких сучасних істориків: М. Арзаканян, Є. Обичкіної, В. Смірнова, Ч. Уільямса, В. Шадурського. Мета статті – проаналізувати особливості політичних та економічних відносин П'ятої Французької Республіки з країнами «соціалістичного табору» в період 1958–1981 рр.

Перші спроби налагодити відносини з соціалістичними країнами в цілому і з СРСР зокрема були не надто успішними. Друга Берлінська криза (листопад 1958 р. – серпень 1961 р.) загострила відносини між двома блоками держав. Візит М. Хрущова в Париж (23 березня – 3 квітня 1960 р.) не приніс якихось значних політичних наслідків. Представники обох держав тільки підписали ряд договорів про технічне і наукове співробітництво та спільне радянсько-французьке комюніке. В документі йшлося про необхідність вирішувати неврегульовані міжнародні конфлікти не шляхом застосування сили, а мирними засобами¹. Значною перешкодою в розвитку радянсько-французьких відносин став зрив Радянським Союзом чотиристоронніх переговорів, що проводились у Парижі 16–17 травня 1960 р. Також слід відзначити те, що під час Карибської кризи

¹ Хрестоматия по истории международных отношений : в 5 кн. / [сост. Д. В. Кузнецов]. – Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. – Кн. 4 : Новейшее время. – С. 1214–1215.

Ш. де Голль заявив про беззаперечну підтримку США². Як наслідок, французько-радянські відносини з травня 1960 р. і до кінця 1963 р. прийнято називати «вакуумними», бо за цей період не відбулося жодного офіційного візиту на вищому урядовому рівні³.

На міжнародні пріоритети французького президента вплинула відносна поразка європейських амбіцій Франції. В 1964–1965 рр. голлістська дипломатія взяла курс на пошук діалогу між Сходом і Заходом, розширення присутності Франції в «третьому світі» та покращення відносин з СРСР. Це завдання полегшувала відставка М. Хрущова. У 1964 р. відбувся обмін офіційними візитами. В травні 1965 р. було підписано угоду про використання обома країнами системи SECAM у виробництві кольорових телевізорів. Ця скромна угода відкривала перспективи економічного зближення.

Не зважаючи на те, що перші кроки двосторонньої співпраці були здійснені в економіці, головні амбіції президента лежали в політичній площині. 4 лютого 1965 р. де Голль провів прес-конференцію, присвячену 20-річчю Ялтинської конференції. Генерал запропонував відмовитися від поділу Європи «від Атлантики до Уралу» і знайти вирішення німецького питання⁴. На тій же прес-конференції він виступив проти ролі долара як світової резервної валюти, водночас запропонував повернутися до золотого еталону⁵.

Значною подією в розвитку французько-радянських відносин став візит Президента Французької республіки до СРСР 20 червня – 1 липня 1966 р. на запрошення Президії Верховної Ради та радянського уряду, в ході якого 30 червня була підписана спільна декларація⁶, що, по суті, ознаменувала початок розрядки міжнародної напруженості у світі⁷. Триумфальний прийом в СРСР французького президента через кілька тижнів після виходу з НАТО не міг не викликати стурбованості стратегічних союзників, особливо Західної Німеччини. Однак французький політичний курс 1966 р. не мав і не міг мати нічого спільного з курсом 1944 р., коли існувала ідея створення союзу Франції та СРСР для запобігання німецької загрози. Через двадцять років визначилися чіткі межі радянсько-французької угоди. Цього разу де Голль відстоював у Москві принцип єдності Німеччини. Генерал де Голль відвідав радянську столицю, Новосибірськ, Ленінград (тепер – Санкт-Петербург), Волгоград і Київ. У ході двосторонніх переговорів було розглянуто чимало міжнародних проблем⁸. Обмін думками про основні світові політичні проблеми та розвиток відносин між двома державами продовжився під час візиту представника Ради Міністрів СРСР А. Косигіна до Франції 1–9 грудня 1966 р. Особливо великої уваги надавалося проблемним

² Арзаканян М. Ц. Де Голль / М. Ц. Арзаканян. – М. : Молодая гвардия, 2007. – С. 178–191.

³ Там же. – С. 178.

⁴ Шадурский В. Г. Внешняя политика Франции (1945–2002) : учеб. пособие / В. Г. Шадурский. – Минск : БГУ, 2004. – С. 38–39.

⁵ Лозовицький О. Фактор «голлізму» як чинник національного та зовнішньополітичного піднесення Франції 60-х рр. XX ст. / О. Лозовицький // Людина і політика. – 2001. – № 3. – С. 42–57.

⁶ Советско-французская декларация. Москва. 30 июня 1966 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/nov_history_evropa_usa/16.php.

⁷ Новиков Г. Н. Де Голль, голлисты и голлизм / Г. Н. Новиков // Новая и новейшая история. – 1990. – № 3. – С. 37–52.

⁸ Арзаканян М. Ц. Де Голль. – С. 207–209.

питанням розвитку Європу, роззброєнню, подіям у В'єтнамі, діяльності ООН і допомозі країнам, що розвиваються.

Визначальною рисою поступу французько-радянських відносин 1964–1967 рр. було прагнення обох сторін підвести під політичне зближення стійку базу торговельно-економічної, науково-технічної та культурної співпраці. Створення постійно діючих змішаних комісій, французько-радянської торговельної палати, обмін досвідом у сфері мирного використання атомної енергії, дослідження космічного простору, зв'язку, морського мореплавства, повітряного транспорту і т. п. – всі ці заходи не тільки сприяли консолідації двосторонніх відносин Франції і СРСР, а й слугували зразком позитивного підходу до проблеми мирного співіснування в цілому⁹.

Після згаданого візиту до СРСР Франція помітно посилила увагу до Східної Європи. Одним із завдань французької дипломатії в цьому регіоні було стимулювання симетричної еволюції соціалістичного блоку. Франція проявляла стійкий інтерес до Румунії та Польщі. Де Голль здійснив візити в ці країни (у вересні 1967 р. – до Польщі, у травні 1968 р. – до Румунії)¹⁰. Ще наприкінці 1963 р. Угорська дипломатична місія у Франції стала посольством¹¹. У липні 1964 р. румунський міністр закордонних справ Маурер відвідав Париж, де з ним зустрівся генерал Шарль де Голль¹². Упродовж 1964–1966 рр. у Парижі також побували делегації Соціалістичної Республіки Румунії та Польської Народної Республіки на чолі з головами Ради Міністрів СРР та ПНР, міністри іноземних справ ЧССР, Болгарії, Угорщини і Польщі; міністр іноземних справ Франції Кув де Мюрвіль відвідав Румунію, Болгарію, Польщу, Чехословаччину. В січні 1964 р. П'ята республіка офіційно визнала Китайську Народну Республіку (КНР). А в травні того ж року Франція, не зважаючи на протести США, продала Кубі 300 вантажівок¹³.

Під час уже згаданого візиту де Голля в Румунію (14–18 травня 1968 р.) він зустрівся в Бухаресті з Ніколае Чаушеску. Останній заявляв про необхідність ліквідації військово-політичних блоків і створення «Єдиної Європи». Проте, всупереч очікуванню французького президента, зустріч мала декларативний характер і була використана Н. Чаушеску для зміцнення свого престижу на міжнародній арені¹⁴.

Президент Франції не тільки відмежувався від американської політики у В'єтнамі, а й висловився за політичне врегулювання конфлікту на основі поваги прав в'єтнамського народу на самовизначення, мирний та незалежний розвиток, за співпрацю з ДРВ. Про цю позицію було заявлено в декларації від 29 серпня 1963 р. На черговій прес-конференції з приводу визнання Францією КНР 31 січня 1964 р. де Голль знову висловив свою позицію щодо В'єтнаму та Південно-Східної Азії в цілому. Вперше офіційно на порядку денному виникла ідея нейтралітету, яка стосувалася не тільки В'єтнаму, а й інших держав Південно-Східної Азії, а також умов цього нейтралітету і його політичної мети. Для вирішення проблеми пропонувалося скликати Женевську нараду. Французькі ініціативи не влаштовували лідерів обох великих

⁹ История Франции : в 3 т. / [под ред. А. З. Манфреда]. – М. : Наука, 1973. – Т. 3. – С. 451–452.

¹⁰ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 41.

¹¹ Краткая история Венгрии / [отв. ред. Т. М. Исламов]. – М. : Наука, 1991. – С. 546.

¹² История Румынии / [авт. И. Болован, И.–А. Поп и др.]. – М. : Весь мир, 2005. – С. 639–640.

¹³ История Франции. – Т. 3. – С. 453.

¹⁴ История Румынии. – С. 639–640.

держав. У 1965 р. у Франції було офіційно оголошено про створення французької торгової місії в Ханой. Тоді ж було повідомлено про надання Францією кредитів ДРВ¹⁵.

На початку 70-х років ХХ ст. отримали свій подальший розвиток відносини з Радянським Союзом у політичній, економічній та культурній сферах. Продовжуючи лінію, яку проводив від середини 1960-х рр. де Голль, новий президент Ж. Помпіду здійснив наступні кроки для посилення і розширення цих зв'язків¹⁶. Існували лише деякі нюанси, порівняно з політикою попередника. Нове керівництво держави було готове до тіснішого зближення, зберігаючи при цьому навіть велику настороженість до посилення СРСР. Французько-радянська співпраця полегшувалася хорошими відносинами Л. Брежнєва та Ж. Помпіду, які регулярно обмінювалися візитами. Співпадіння позицій у серйозних міжнародних проблемах (Близький Схід, В'єтнам, німецьке питання) дозволило двом керівникам успішно розвивати діалог. Однак, не зважаючи на те, що планка в політиці Помпіду щодо СРСР була вищою, ніж при де Голлі, вона також мала свої межі¹⁷. Першою подією, яка сприяла «розмороженню» двосторонніх відносин, став візит міністра іноземних справ Франції Моріса Шумана до Москви в жовтні 1969 р. За підсумками візиту було складено радянсько-французьке комюніке¹⁸, в якому вперше з'явилася позитивна оцінка з боку французької делегації скликання загальноєвропейської конференції з безпеки і співпраці в Європі (НБСЄ), ініціаторами якої були країни Варшавського договору на чолі з СРСР¹⁹. Цю лінію продовжило комюніке за підсумками візиту А. А. Громико до Франції в червні 1970 р.

Французька сторона, яка раніше ставилася до НБСЄ досить скептично, при Ж. Помпіду змінила свою позицію. Головну роль у цьому зіграла «східна політика» нового канцлера ФРН Віллі Брандта, спрямована на врегулювання спірних питань з СРСР і Польщею та встановлення дипломатичних відносин з НДР. Президента Франції хвилювало те, що ФРН ставала самостійним гравцем на політичній сцені Європи. НБСЄ ж давала можливість Франції краще контролювати свого східного сусіда. Крім того, НБСЄ могла посприяти встановленню тісніших економічних і політичних зв'язків із соціалістичними країнами. Французьке керівництво сподівалося, що в довгостроковій перспективі НБСЄ може привести хоча б до зниження залежності деяких держав від СРСР.

В жовтні 1970 р. Ж. Помпіду здійснив свій перший восьмиденний візит в СРСР як президента. При підготовці зустрічі з Л. Брежнєвим постало питання про підписання документа про співпрацю, який був би вищий за статусом ніж Декларація 1966 р.²⁰. Серед французького керівництва переговори з питання підписання такого документа викликали гострі суперечки. Проте 13 жовтня 1970 р. він був підписаний і ввійшов в історію як *Радянсько-французький протокол*. У документі декларувалася взаємодія

¹⁵ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 40.

¹⁶ История Франции. – Т. 3. – С. 546.

¹⁷ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 46–47.

¹⁸ Осипов Е. А. Советско-французские отношения в период президентства Ж. Помпиду (1969–1974 гг.) / Е. А. Осипов // Вопросы истории. – 2011. – № 7. – С. 114–120.

¹⁹ Системная история международных отношений : в 2 т. / [под ред. А. Д. Богатурова]. – М. : Культурная революция, 2006. – Т. 2 : События 1945–2003 годов. – С. 303.

²⁰ Осипов Е. А. Указ. соч.

Франції та Радянського Союзу з таких проблем, як збереження миру у світі, розрядки та безпека в Європі. Основним механізмом для такої взаємодії мали бути спільні консультації між керівництвом двох країн, поставлені на регулярну основу (два рази в рік). У протоколі наголошувалося на важливості продовження співпраці двох держав, започаткованої декларацією 1966 р.²¹. Французький президент відмовився підписати «договір про дружбу», розроблений у Москві, запропонувавши замінити назву угоди на нейтральнішу²². Була підписана радянсько-французька Декларація, в якій зазначалася близькість позицій обох сторін щодо конфліктів на Близькому Сході і в Індокитаї, питання ядерного роззброєння та скликання загальноєвропейської наради²³. Фундаментальними були суперечності в підходах двох країн до розрядки. Москва прийняла, починаючи з 1971 р., принцип переговорів про еквівалентне скорочення сил між країнами Варшавського договору і НАТО, запропонований 1968 р. Париж виступив проти цього принципу, побачивши в ньому ризик консолідації військових блоків та порушення незалежного статусу Франції. Крім того, Ж. Помпідю був скептично налаштований щодо можливості створення Європи «від Атлантики до Уралу». Чехословацькі події 1968 р. продемонстрували перешкоди у втіленні цієї ідеї²⁴.

В жовтні 1971 р. Францію відвідав Л. Брежнев. У підсумку було підписано «Принципи співпраці СРСР і Франції», а також Декларацію і комюніке за підсумками візиту. Проте Генеральний секретар МЗС Франції Евре Альфан зазначав, що ці документи не містять нічого нового. Вони були важливими з психологічної точки зору, що в майбутньому позитивно відобразилося на розвитку радянсько-французьких економічних зв'язків. Однак, за словами Роже Сейду (посол Франції в СРСР), вже в середині грудня 1972 р. радянсько-французькі відносини ускладнилися. Він пов'язував це з подіями всередині Франції, де, за результатами соціологічних опитувань, у Комуністичної партії в коаліції лівих сил були непогані шанси на успіх під час парламентських виборів 1973 р. У зв'язку з цим радянська сторона, на думку Р. Сейду, вирішила пригальмувати двосторонню співпрацю²⁵.

Однак погіршення відносин мало і глибші міжнародні причини. Першою з них для Франції стало зближення СРСР і США, що вилилося у так званий радянсько-американський «кондомініум» (спільне здійснення управління над однією територією) над Європою. В травні 1972 р. під час візиту президента США Річарда Ніксона до Москви були підписані «Основи взаємовідносин СРСР і США» (даний документ передбачав співпрацю СРСР і США в питаннях роззброєння, торговельно-економічній та науково-технічній сферах)²⁶ і договір ОСО-1 (обмеження стратегічного насту-

²¹ Советско-французский протокол. Москва. 13 октября 1970 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/250_027

²² Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 47.

²³ Богатуров А. Д. История международных отношений. 1945–2008 : учеб. пособие для студентов вузов / А. Д. Богатуров, В. В. Аверков. – М. : Аспект Пресс, 2010. – С. 165.

²⁴ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 47.

²⁵ Обичкина Е. О. Внешняя политика Франции от де Голля до Саркози (1940–2012) : научное издание / Е. Обичкина. – М. : Аспект Пресс, 2012. – 382 с.

²⁶ Основы взаимоотношений между Союзом Советских Социалистических Республик и Соединенными Штатами Америки. 29 мая 1972 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/840_701.

пального озброєння), що відсувало Францію на другорядні позиції в процесі розрядки міжнародних відносин. Крім того, країна не була задіяна у вирішенні чергового конфлікту на Близькому Сході (1973 р.), незважаючи на статус постійного члена Ради Безпеки ООН і статті Протоколу 1970 р., яка передбачала консультації між СРСР і Францією в разі ситуації, що створює загрозу миру.

Французьке керівництво побоювалося, що зближення СРСР і США, як і ядерне роззброєння, зумовлюватимуть зростання залежності Європи від цих наддержав. Усе це відобразилось на подальших французько-радянських контактах періоду президенства Ж. Помпіду²⁷. Впродовж 1973 р. відбулися дві зустрічі на найвищому рівні. Перша проходила в січні під час візиту Ж. Помпіду до Радянського Союзу, в Заславлі поблизу Мінська. Друга ж відбулась, коли 25–27 червня 1973 р., повертаючись із поїздки Сполученими Штатами Америки, Л. Брежнєв зупинився на два дні в Парижі. Проте ці зустрічі не сприяли розвиткові двосторонньої співпраці²⁸. А з липня 1973 р. французько-радянські відносини ще більше ускладнилися. Це пов'язувалося з виступами міністра закордонних справ Франції Жобера, в яких він критикував американсько-радянський підхід у проведенні загальноєвропейської наради і пропонував будівництво сильної і незалежної Європи, що передбачало розвиток європейських збройних сил, зокрема і ядерних. Усе це йшло в розрізі з позицією радянської сторони.

Однак, не зважаючи на велику кількість негативних явищ у відносинах між Францією і СРСР з кінця 1972 до 1974 р., п'ята зустріч Ж. Помпіду і Л. Брежнєва в березні 1974 р., всього за декілька тижнів до смерті французького президента, все ж мала позитивне політичне значення. Зустріч відбулася за ініціативою французької сторони, з метою розрядити напружену ситуацію. Так, Ж. Помпіду спробував все-таки повернути французько-радянським відносинам попередній статус, що сприяло розвиткові двосторонніх контактів уже після його смерті²⁹.

В період президенства Ж. Помпіду відносини розвивалися і з іншими соціалістичними країнами. Так, у французько-китайських спостерігалася активізація. В липні 1970 р. відбувся перший офіційний візит до КНР французької урядової делегації. В жовтні – листопаді того ж року в Китаї перебував колишній французький прем'єр-міністр Кув де Мюрвіль. У липні 1972 р. країну відвідав міністр закордонних справ Франції Моріс Шуман. Французька делегація була прийнята на найвищому рівні. По закінченню візиту М. Шумана було підписано угоду про культурне співробітництво. В 1971–1972 р. до Франції приїздили китайські урядові діячі на чолі з міністрами зовнішньої торгівлі і закордонних справ³⁰. У вересні 1973 р. КНР з офіційним візитом відвідав Ж. Помпіду, що дещо ускладнило французько-радянське співробітництво (на той момент відносини між Китаєм і СРСР були дуже напруженими).

Підтримка нормальних відносин з КНР розцінювалася в Парижі як необхідна умова зміцнення французьких позицій в Азії, особливо південно-східній частині континенту. Зближенню КНР з Францією сприяли спільні підходи в деяких міжнарод-

²⁷ Осипов Е. А. Указ. соч.

²⁸ История Франции. – Т. 3. – С. 453.

²⁹ Осипов Е. А. Указ. соч.

³⁰ История Франции. – Т. 3. – С. 452.

них проблемах, наприклад відмова від приєднання до Договору про припинення ядерних випробувань у трьох середовищах³¹.

9 лютого 1973 р. Франція встановила дипломатичні відносини з Німецькою Демократичною Республікою, прийнявши рішення про обмін з нею надзвичайними і повноважними представниками³². Також офіційний Париж під час Загальноєвропейської наради з питань безпеки і співробітництва влітку 1973 р. в Гельсінкі (Фінляндія) погодився підтримати прохання НДР та ФРН про вступ в ООН³³. Досить активним було співробітництво П'ятої республіки в економічній, науково-технічній та культурній сферах із Болгарією, з якою 1974 р. було укладено відповідну угоду³⁴.

В період президенства Жискара д'Естена одним із важливих напрямів зовнішньої політики Франції залишався розвиток відносин з СРСР. Третій президент П'ятої республіки неодноразово зустрічався з Л. Брежневим: у грудні 1974 р. і в липні 1977 р. – в Парижі, а в жовтні 1975 р. і квітні 1979 р. – в Москві. Сторони підписали декларацію про розвиток дружби і співпрацю між двома державами, а також декілька комюніке. Франція і СРСР поглиблювали свої відносини у сфері промисловості, енергетики, туризму, культури³⁵.

В середині 1970-х рр. товарообіг між двома сторонами зріс більше, ніж удвічі – з 413 млн до 941 млн руб., а до кінця 70-х рр. XX ст. виріс у три рази. До кінця 70-х рр. СРСР став одним з найважливіших торговельних партнерів Франції у світовій торгівлі. Частка товарів з СРСР у Франції складала: зрідженого газу (пропану) – 53%, вугілля-антрацити – 48%, бавовни – 40%, соняшникової олії – 87% французького імпорту.

Постійно зростали радянські замовлення промислового обладнання: у другій половині 1970-х рр. щорічно СРСР здійснював такі замовлення на 2,5 млрд франків³⁶. Проте вже в 1979 р. французько-радянські відносини значно ускладнилися через введення радянських військ до Афганістану. Французьке керівництво різко засудило такі дії Радянського Союзу³⁷.

Наприкінці 1970-х рр. виникла так звана проблема «євроракет». Вона була пов'язана із заміною в СРСР ракет СС–4 та СС–5 на досконаліші СС–20. Замість одного ядерного заряду кожна ракета містила три, що при збереженні їхньої попередньої кількості порушувало баланс сил у Європі. У відповідь країни НАТО прийняли рішення додатково розмістити в Європі американські ракети³⁸. На переговорах з Москвою з приводу ракет СС–20, розміщених у європейській частині СРСР, США не хотіли брати в

³¹ Обичкина Е. О. Указ. соч.

³² История Франции. – Т. 3. – С. 554.

³³ Смирнов В. П. Новейшая история Франции. 1918–1975 : учебное пособие для студентов вузов / В. Смирнов. – М. : Высш. школа, 1979. – С. 359.

³⁴ Чорній В. П. Історія Болгарії / В. П. Чорній. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 330.

³⁵ Арзаканян М. Ц. Политическая история Франции XX века : учеб. пособие / М. Арзаканян. – М. : Высшая школа, 2003. – 157 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bookucheba.com/ameriki-evgoruy-istoriya/politicheskaya-istoriya-frantsii-veka-ucheb.html>

³⁶ Сироткин В. Г. История Франции: Пятая республика : учеб. пособие для вузов по спец. «История» / В. Г. Сироткин. – М. : Высшая школа, 1989. – С. 173–174.

³⁷ Арзаканян М. Ц. Политическая история.

³⁸ Смирнов В. П. Франция в XX веке : пособие для студ. вузов / В. Смирнов. – М. : Дрофа, 2001. – С. 292.

розрахунок європейські ядерні сили, на чому наполягав партнер по переговорах. У цьому контексті французька політика мусіла знайти компроміс.

У січні 1979 р. у Гваделупі на зустрічі керівників чотирьох країн альянсу (США, Об'єднане королівство, Франція та Німеччина) було досягнуто компромісу: провести з СРСР переговори про «нульовий варіант» (СРСР знімає з чергування ракети СС–20, США відмовляються від розміщення в Європі аналогічних за класом ракет «Першинг-2» та «Круїз»). У прийнятті такого рішення Франції належала важлива роль. Зокрема В. Жискар д'Естен не втрачав надії переконати СРСР прийняти «нульовий варіант»; із цією метою він зустрівся з Л. Брежневим. Рішення про зустріч було прийняте всупереч суспільній думці та думці міністра іноземних справ Ж. Франсуа-Понсе. Фактично французький президент не схвалив створення об'єднаного фронту, спрямованого проти СРСР, після вторгнення радянських військ в Афганістан. Можливо, це й стало однією з причин його поразки на президентських виборах 1981 р.³⁹ Саме після приходу до влади Франсуа Міттерана відносини Парижа з «соціалістичним блоком» зазнали кардинальних змін, порівняно з попередніми президентами Франції.

Отже, впродовж 1958–1981 рр. французька дипломатія з метою зміцнення авторитету Франції як самостійного і впливового гравця на міжнародній арені та для протидії зростаючому впливу США в Західній Європі здійснювала заходи спрямовані на зближення з країнами «соціалістичного табору». Фактично за умов холодної війни, П'ята республіка намагалася лавірувати між блоковим протистоянням. Проте відносини між Францією та «соціалістичним табором» усе ж ускладнювалися глобальною конфронтацією капіталістичного і соціалістичного таборів. Це проявилось в погіршенні відносин під час Другої Берлінської кризи, вторгнення СРСР в Чехословаччину і Афганістан та врешті-решт спричинило зміну підходів Франції до співпраці з «соціалістичним блоком» у період президенства Ф. Міттерана.

The article considers patterns and trends in political and economic relations of the Fifth French Republic with the countries of the «socialist bloc» during the 1958–1981 (the presidency of Ch. de Gaulle, J. Pompidou and V. Giscard d'Estaing) in the context international relations during the «Cold War».

Key words: «detente», *communiqué*, «socialist bloc», Eastern Europe, «Cold War».

³⁹ Шадурский В. Г. Указ. соч. – С. 51–52.

ІНТЕРВ'Ю З ІСТОРИКОМ

Михайло Качанський, Ірина Санига (Івано-Франківськ)

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Що ми знаємо про наших викладачів, професорів з історії та взагалі відомих істориків, головню нашого Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*» в Івано-Франківську? Практично нічого. Деяку інформацію можна, звичайно, знайти в їхніх не відомих широкому загалові біографіях, можливо в якихось журналах або газетах, частково в інтернеті, однак там не даються відповіді на питання, які цікавлять студентів, а, як ми знаємо, студенти – допитливі люди. Тому редакційна колегія «*Студентських історичних зошитів*» вирішила започаткувати нову, доволі нестандартну, на перший погляд, рубрику «*Інтерв'ю з істориком*». У розмовах переважно з нашими «рідними» викладачами ми старалися задати найрізноманітніші запитання, які цікавили б студентів. Вони пов'язані як з історією, так і з веселими незабутніми моментами юнацьких та студентських років наших респондентів.

Мета цих бесід – показати близьких нам за період навчання людей не такими, як звикли їх бачити, – успішними, заклопотаними власними справами, трохи суворими та вимогливими. Хотілося розкрити їх зовсім з іншого боку. Показати, що наші респонденти були такими ж звичайними студентами, як і ми, зі своїми успіхами, невдачами і проблемами, студентськими комічними ситуаціями, відробками та цілою купою іншого, що з різних причин не вмістилося в цьому конкретному випуску збірника. Однак незважаючи на всі труднощі, які були на їхньому шляху, на всі перешкоди, які їм доводилося щодня долати, вони досягли поставленої мети – стали справжніми істориками зі своїми поглядами на життя, ті чи інші історичні події або політичні справи сьогодення. На прикладі цих інтерв'ю студенти повинні зрозуміти, що добитися у своєму житті можна всього, але для цього обов'язково потрібно любити те, чим ти займаєшся, наполегливо йти до чітко визначеної цілі.

Останнє інтерв'ю відрізняється за структурою від інших, оскільки воно було взяте в російського професора гостя, запрошеного в рамках діяльності Центру медієвістичних студій кафедри всесвітньої історії на відкриту лекцію. Він радо погодився поділитися своїми поглядами на історичні проблеми та на історію як науку в цілому.

Щиро сподіваємося, що наведені матеріали допоможуть Читачеві повністю скласти свою думку про істориків, які так чи інакше залишили відбиток у студентському житті молоді Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

**ДЕЯКІ ЦІКАВІ ВІДОМОСТІ ПРО ЖИТТЯ ТА ПОГЛЯДИ
ВИКЛАДАЧІВ-ІСТОРИКІВ ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА (ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, УКРАЇНА)**

**МИРОСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ ВОЛОЩУК
«Студент має бути свідомим свого вибору»**

Напевно, кожен студент-історик добре знає, що таке недоспані ночі перед рейтингами з історії середніх віків. Так само кожен пам'ятає це відчуття ейфорії, коли ти дізнаєшся, що не маєш «відробки» в Мирослава Михайловича Волощука. Його лекції звучать не лише в межах нашого університету, але й у навчальних закладах інших європейських країн. Ми вирішили вивідати в нього все, що лише може бути цікаво студенту нашого Інституту, і він радо погодився.

Мирослав Волощук – доктор історичних наук, директор на громадських засадах створеного наприкінці 2015 р. Центру медієвістичних студій, професор кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Народився 2 липня 1979 р. у селі Черганівка Косівського району Івано-Франківської області. Упродовж 1985–1995 рр. навчався у ЗОШ села Воскресинці Коломийського району Івано-Франківської області та у Технічному ліцеї № 14 міста Коломиї. У 1995 р. поступив на історичний факультет Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Упродовж 2000–2003 рр. навчався в аспірантурі, а 2005 р.

захистив кандидатську дисертацію на тему «*Військово-політичні стосунки Угорського королівства з Галицьким та Галицько-Волинським князівством (кінець XII–XIII ст.)*». З вересня 2003 р. працює на кафедрі всесвітньої історії. Досліджує русько-угорські відносини IX–XIV ст. 27 травня 2015 р. захистив докторську дисертацію на тему «*“Русь” в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*». Переможець ряду міжнародних стипендіальних програм у Польщі, Словаччині, Угорщині, Франції, Чехії. Автор понад 80 наукових публікацій у фахових періодичних виданнях України, Росії, Польщі, Угорщини, Сербії, Словаччини, Литви.

– ***Яку мету будучи студентом Ви перед собою ставили?***

– Нам колись викладач із правознавства казав, що основна мета студентів в університеті – вижити [сміється. – *I. С.*]. Але якщо серйозно, то в ранні студентські роки я намагався просто справлятися з тими завданнями, які перед нами ставили викладачі, більш-менш успішно їх виконувати. А вже на старших курсах я зацікавився науковою діяльністю і намагався реалізувати себе саме в цій сфері.

– ***Тобто, вступаючи на історичний факультет, Ви не бачили себе викладачем?***

– Я б сказав, що взагалі те, що я поступив на історичний, стало збігом обставин, очевидно, на мою ж користь.

– ***Вам не подобалася історія?***

– Історія мені подобалася з раннього дитинства, в основному зі шкільних підручників. Але у своєму житті, особливо в юнацькому віці, років чотирнадцять – шістнадцять, я радше бачив себе студентом географічного факультету в Чернівцях. Але найбільше душа лежала до Інституту фізкультури і спорту у Львові. В юнацькі роки я серйозно займався футболом.

– ***Чи вважаєте професію історика престижною? У Вас, наскільки ми знаємо, є сини. Чи бачите Ви їх істориками (не стільки враховуючи їхні задатки, а радше, чи бачите Ви професію історика корисною для них?)***

– По-перше, професія історика є недооціненою. Немає тих напрямів, які треба застосовувати на історичному, щоб професія готувала людей, котрі змогли би достойно та гідно себе утримувати в житті. Друге, дуже важливе, історія дає надзвичайно серйозне, стереоскопічне розуміння всього, що відбувається у світі та допомагає передбачити те, що відбуватиметься. А стосовно своїх синів, то я не маю права диктувати їм своїх умов для їхнього життя. Я можу тільки підказати і допомогти їм зробити правильний вибір, відповідно до їхніх же талантів та можливостей, якими вони володітимуть. А їхні таланти не обов'язково мають бути такими, як у мене. Тобто мені легше дається щось одне, а їм, можливо, щось зовсім інше. А нав'язувати їм свою думку, я не бачу потреби і взагалі вважаю це шкідливим.

– ***Чим Ви займалися в студентські роки, окрім історії?***

– Всім, чим лише було можливо: спортом, музикою і навіть кіно.

– ***Тобто, Ви кіноман чи були якимось безпосередньо пов'язані зі зйомками?***

– Мені завжди подобалося все, що було якимось пов'язане з кіно, я навіть пробував на деякі ролі. Був такий досвід, щоправда з того нічого не вийшло, адже в

1990-х роках український кінематограф був дуже слабким. І одна з моїх цілей, тепер, уже будучи істориком, – це якось вийти на людей, які б могли спродюсувати і відзняти якийсь хороший історичний документальний або художній фільми, щоб можна було проконсультувати їх і навіть знятися в якійсь невеличкій ролі.

– ***Ви любите мандрувати? Знаємо про Ваші часті поїздки за кордон.***

– Так, але за кордоном я тільки по роботі. Для мене іноземні країни привабливі, насамперед, з професійної точки зору. В мене, наприклад, немає якогось неймовірного бажання поїхати до Нью-Йорка чи будь-якого іншого розрекламованого міста. Мені подобається так звана Стара Європа, середньовічний світ із його характерними містечками, певною атмосферою, стилем життя.

– ***Тобто Ви не хотіли б жити за кордоном?***

– Жити?! Однозначно ні. Поїхати на якийсь час (десь походити, щось подивитися), але не жити, бо в Україні мені найкраще. Я не можу бути за кордоном довше ніж місяць два, мене починає перевертати зсередини.

– ***Як сталося так, що Ви займаєтеся історією Угорщини?***

– Вибір теми курсової на 4 курсі, на кафедрі історії Стародавнього світу та Середніх віків і, власне, теперішній наш завідувач Олег Станіславович Жерноклеєв визначив мені тему «*Русько-угорські відносини XI–XIII ст.*». Я її написав, пізніше трохи розширив, а вже згодом це стало певним фундаментом для двох дисертацій і почало розвиватися в інші напрями.

– ***Ви вважаєте освітній процес в Україні зараз на достатньому рівні, аби назвати його європейським? Чи є якісь суттєві недоліки?***

– Недоліків маса, але є й свої плюси. Якщо розглядати історичну спеціальність, наприклад, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника і порівнювати з аналогами інших вузів України, то ми виглядаємо відносно непогано. Але будь-який розвиток починається не з накидання якихось законів, котрі треба виконувати, а з внутрішніх потреб змінюватися зсередини, як викладачам, так і студентам. Тому західні вузи цим якраз і відрізняються. Там студенти і викладачі свідоміші того, що вони хочуть від навчання. Студенти там, як правило, обирають собі вузи не за бажанням батьків, а за власним покликом. І це є якраз велика різниця, принципова і фундаментальна.

– ***Тобто, перефразовуючи відомий вислів, можна сказати, що українське студентство має ті університети, на які воно заслуговує?***

– Кожен має те, на що заслуговує. І, на превеликий жаль, часто батьки реалізують власні нездійснені мрії за рахунок своїх дітей. А це і є великою проблемою, адже діти повинні жити своє життя, а не їхнє. Через це п'ять років вони змушені займатися тим, що не має нічого спільного з талантами, якими наділив їх Бог. Це є проблемою, це дійсно велика проблема, адже потім виникає питання, де взяти нормального штукатура, дизайнера, бухгалтера, історика, лікаря і т. д.

– ***Ви відчуваєте себе у своїй ніші і не змінили б фах, якби була така можливість?***

– Я впевнений у своєму виборі на всі 100%, я міг би його доповнити, але не змінити.

– *Ви сказали, що вам подобається жити в Україні і змінювати місце проживання не плануєте. А як щодо освітніх закладів? Ви хотіли б викладати тільки у Прикарпатському чи готові змінити місце роботи?*

– Так, готовий. Адже вже маю досвід читання лекцій за кордоном, зокрема у Польщі та Словаччині.

– *Там легше читати лекції, зважаючи на інший підхід студентів до справи?*

– Легше в тому сенсі, що, по-перше, читаєш їх не українською, а це вже є якийсь цікавіший, поважніший досвід. По-друге, кількість людей, котрі тебе слухають, – не сотня, як у нас, а вузькі колективи, як правило, у рамках спеціалізації, максимум 15–20 осіб. По-третє, часто це конференції, де присутні колеги, які займаються тим що й ти. Просто коли я про щось розповідаю, то бачу адекватну реакцію зали і розумію, що їм це цікаво. В даному випадку там дійсно, мабуть, трохи простіше, бо це тісні, спеціалізовані колективи, які розуміють, про що я говорю, тому було б цікаво почитати лекції закордонним студентам, але не на постійній основі.

– *Який напрям в історії Ви зараз вважаєте найперспективнішим?*

– Важко сказати. Є ті, які вже досліджені дуже добре, а є такі, де бракує фахівців, відтак окремі періоди в історії людства вивчені слабше. Період Середніх віків, до речі, один із них, особливо в українському контексті. Але це й антична доба, орієнталістика, історія країн Сходу, балканістика, Нова історія. В Україні таких людей відносно мало (відповідно до кількості вишів та населення країни), особливо тих, які б володіли іноземними мовами, вели активну та плідну дослідницьку роботу. Це і є перспективні напрями, ба, навіть не просто перспективні, а вкрай необхідні.

– *Будь ласка, коротко охарактеризуйте ідеального, на Вашу думку, студента.*

– Ну, по-перше, студент має бути свідомим свого вибору – це найважливіше. Він не має загубитися в тому середовищі, де знаходиться. В ньому він повинен усебічно розвиватися, адже університет, на мій погляд, – це, насамперед, люди: з одного боку викладачі, з іншого – студенти. І одні, й інші повинні постійно перебувати в процесі самовдосконалення, саморозвитку, взаємодоповнення один одного. Тому студент повинен отих п'ять років цим займатися. Його самоосвіта є набагато важливішою за те, що він почує в університетських аудиторіях. І не треба забувати основний принцип: крім того, що студент повинен вчитися, він має бути фізично здоровим, щоб гармонійно себе почувати, не бути поглиненим суто аудиторним навчанням і закінчити університет через п'ять років з виразкою шлунку чи горбом. А, навпаки, щоб він прекрасно себе почував фізично, був здоровим інтелектуально, аби після закінчення університету він чітко знав, чого він хоче, що далі робитиме і поступово, крок за кроком, ідучи нелегкими шляхами, досягав своєї цілі.

– *На Ваш погляд, що потрібно робити, аби стати відомим та хорошим істориком?*

– То відомим чи хорошим?

– *Це для вас різні речі?*

– Так. Адже, розумієте, відомі історики, це не відомі спортсмени. Є такий вислів «добре відомий у вузьких колах» – це про історика, а спортсмени, політики –

люди публічні. Щоб стати хорошим істориком, потрібно любити свою професію і постійно вдосконалюватися в ній, як і в будь-якій іншій, зрештою. Так чи інакше на певному етапі життя ти досягнеш якоїсь планки, але не можна зупинятися, а навпаки, треба ставити наступні завдання. Є така закономірність, що, досягаючи якоїсь межі відчуваєш неймовірне спустошення. Але, насправді, то є просто якийсь важливий рубіж, не більше й не менше, просто важливий рубіж, після якого буде наступний, потім наступний і так доти, доки ти цим займатимешся.

– Ви вважаєте, історики варто виступати в ролі «публічного інтелектуала»? Чи він повинен писати історію для історії, а вже хтось інший, чи то політик, чи журналіст, опираючись на плоди його праці, може виконувати цю роботу?

– Бажано, щоб результати роботи істориків політики не коментували, як і журналісти теж. Якщо історик може поєднати написання праць з доведенням своїх ідей у простій формі до ширшого загалу, то це лише на його користь. Не кожен, звісно, може таке собі дозволити, бо не кожен добрий дослідник є хорошим лектором, але такі люди існують і наш земляк – Ярослав Грицак тому хороший приклад.

– Що Ви б хотіли побажати або порадити студентам-історикам?

– Любити історію. Ви повинні любити те середовище, в якому знаходитесь, відчувати потяг до цього, адже якщо ви відчуваєте відразу, то я просто плачу над вами гіркими сльозами. Якщо ви любите те, що робите, – обов'язково з цього вийде щось хороше. Той цвіт дасть величезний плід, і не має значення, чи це історики, філологи або менеджери... Просто ви маєте з любов'ю ставитись до того, що робите.

МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ КУГУТЯК
**(Як це – бути керівником одного з найстарших
структурних підрозділів університету?)**

Це розмова, котра, надіємося, допоможе вам сформуванню уявлення про те, як бути не лише науковцем, а й керівником. Як з простого хлопця без покровителів стати директором одного з найстаріших структурних підрозділів нашого університету. Ми поспілкувалися з Миколою Васильовичем Кугутяком і вивідали дуже багато цікавого.

Микола Кугутяк – доктор історичних наук, професор, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин. Народився 27 жовтня 1952 р. у селі Назавизів Надвірнянського району Івано-Франківської області. Закінчив історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника (1981 р.), аспірантуру в Інституті суспільних наук (м. Львів, 1984 р.). З 1984 р. працює на історичному факультеті Івано-Франківського педінституту: асистент кафедри історії СРСР і УРСР, у 1990 р. отримав вчене звання доцента, у 1996 р. – професора. Кандидатську дисертацію на тему «Становище та революційно-визвольна боротьба сільськогосподарських робітників Західної України в 1929–1939 рр.» захистив 28 червня 1985 р. у спеціалізованій раді Одеського державного університету. 1994 р. в Українському Вільному Університеті (Мюнхен, Німеччина) захистив дисертацію з присвоєнням вченого ступеня доктора філософії. Докторську дисертацію на тему «Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 рр.» захистив 6 лютого 1996 р. в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України за спеціальністю «етнологія». Микола Кугутяк в Інституті історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника створив кафедру

етнології і археології, яку й очолював упродовж 2005–2014 р. Він також у 2008 р. заснував навчально-науковий Інститут історії, етнології і археології Карпат.

– ***Над чим Ви зараз працюєте?***

– Нещодавно вийшла друком книга про скельне святилище в Бубнищі. Тема є неймовірно цікавою для дослідження, як і загалом дослідження Карпат, яким ми займаємося вже біля 10 років. За цей час вдалося нагромадити дуже багато різноманітної інформації, зокрема, виявити близько 50 стародавніх скельних храмів. Це свідчить про те, що ми натрапили на залишки якогось культового поясу, який іде вздовж Карпат і котрий був осередком стародавніх цивілізацій, можливо, трипільців і навіть до трипільців. Важко собі уявити, наскільки наша область малодосліджена, якщо за 10 років розвідок нам вдалось виявити більше 300 історичних пам'яток, про які досі ніхто не знав. Серед них стародавні середньовічні монастирі, городища, фортеці, замки і т. д.

Особливе місце серед монастирів нашого краю займає Манявський Скит, який нас вразив настільки, що ми вирішили окремо зупинитися на ньому й опублікувати кілька томів його історії. У румунському монастирі Путна збереглося два манявські рукописи. Їхні дослідники донедавна вважали, що ті були написані монахами цього монастиря в XVII–XVIII ст., проте насправді це «*Жуміє*» написане в Маняві. Ті рукописи давно вже перекладено німецькою, англійською, французькою, румунською. Зрозумійте, в якій історіографічній ямі ми знаходимося, що тільки тепер довідалися про наші неймовірні твори, зокрема XVII ст., і лише щойно переклали українською мовою. Все треба починати спочатку. Така вона Україна, яку треба по-новому відкрити.

– ***Яких основних постулатів у своїй роботі Ви дотримуєтесь?***

– Нашим принципом є навчання, поєднане з наукою і наука, поєднана з навчанням. Зокрема в роботі дирекції головними залишаються три пріоритети: навчальний процес, наука і виховання. І всі вони нерозривно пов'язані. Студенти виховуються нашим способом життя.

– ***Вважаєте, історію потрібно знати не тільки історикам?***

– Безперечно. Хіба може бути добрий журналіст, який не знає історії? Журналіст цікавий нам тоді, коли він аналізує, а не просто подає сухі факти. А як можна робити аналіз, не знаючи історії, не проводячи паралелей між минулим і сьогоденням? Добре підготовлений студент-історик може бути і непоганим економістом, адже всі ці процеси вже колись відбувалися. А як інакше? Адже економіку творять люди. В нас класна спеціальність у тому розумінні, що це стержень усієї гуманітарної сфери. Добрий історик може бути і хорошим спеціалістом в різних сферах суспільного життя, бо ми це вивчаємо, ми підготовлені до будь-яких процесів. Наша наука охоплює все: історію медицини, астрономії, математики, мистецтва, філософії і т. д.

– ***Ви багато років працюєте, займалися великою кількістю проектів, то чи можете сказати, що багато досягли?***

– Багато досяг? Митрополит Андрей Шептицький якось сказав такі слова: «Я так багато хотів зробити у своєму житті, а і з того, що я бажав, я нічого не зробив [...]». І я не вперше це чую, особливо від людей з досвідом. Розумієте, коли тобі настає 50–60 років і ти кидаєш погляд на прожите, тоді виявляється, що насправді не всі твої грандіозні плани здійснилися. Проте все одно важливо їх будувати, бо все починається з

мрії, адже якщо немає чітко сформульованої ідеї, якщо ти сьогодні нічого не зробив для цього, то завтра, зрозуміло, нічого і не буде.

– ***Наш Інститут один з найбільших в університеті. Чи важко керувати такою великою кількістю викладачів та студентів?***

– І так і ні. Нашому Інституту, як відомо, вже 76 років. Тобто це один з тих трьох перших факультетів, а теперішніх інститутів, завдяки якому і функціонує Прикарпатський національний університет. Це один з «батьків-засновників» нашого вишу. Перед нами були дуже відомі люди; люди, з яких можна було брати приклад, – чесні, порядні, віддані цій науці, цілеспрямовані, працьовиті, які давали якісь орієнтири, які присвячували себе чомусь, які реалізовували певну місію в житті. Кожен має обрати свою дорогу. Зрозуміло, що це важко, що це не так просто. Якщо ти любиш свою роботу, то для тебе не мають значення гроші, не так важлива зарплата, час – то повністю присвячуєш себе чомусь, відчуваєш, що воно твоє. Це є одним із прикладів того, що кожен іде своїм шляхом, а досвід, зважене ставлення до різноманітних питань, проблем, ситуацій, – вони приходять, звичайно, з роками. Секрет життєвого успіху відомий, усі знають, з чого він складається: цілеспрямованість, коли ти знаєш, що ти хочеш, та працьовитість. І успіх в людини буде обов'язково, можливо, не так швидко, як би хотілося б, але то вже інша справа. Були не завжди фанфари чи паради, були і неприємні ситуації. Це робота з людьми, молодими людьми. Молодь дуже творча, тому цікава, але, як і кожна робота з людьми, вона різна, має різні сюжети, різні історії і не завжди приємні, звичайно. Тому, відповідаючи на Ваше запитання, хочу сказати, що це просто, адже є досвід, є хороший колектив, (важливо, щоб були не просто виконавці, а соратники, побратими). Я радий, що у викладачів нашого інституту є розуміння важливості того, чим ми займаємось, адже саме університети формують націю.

– ***Чи важко Вам давалось навчання?***

– Ні. Я багато працював. Одразу після закінчення пар ішов у бібліотеку, адже літератури було мало, тому потрібно було встигнути взяти необхідні книги, поки їх не розібрали інші однокурсники. Чи важко буде тобі даватися навчання чи ні, – залежить від мотивації, що привела тебе сюди. Якщо ти прийшов на історію чи політологію, тому що погано знаєш математику чи фізику, а не через свідоме бажання, то, звичайно, тобі буде важко вчитися.

Хоча, через недосконалість радянської системи освіти, деякі предмети доводилося опановувати самостійно. Це було, напевне, найбільшим недоліком. Попри те, що панувала марксистсько-ленінська ідеологія, знання ми отримували серйозні й відбувалося це системно. Проте я не можу сказати, що навчання було важким – радше веселим, тому я часто раджу студентам, щоб вони творчо і з позитивом ставилися до навчального процесу. Треба зарекомендувати себе як старанного студента, проявляти волю і успіх обов'язково прийде.

– ***Тобто Ви ніколи не шкодували, що пов'язали своє життя з історією?***

– У жодному разі. Я посійно тільки переконувався в тому, що зробив правильний вибір.

– ***Яке Ваше ставлення як історика до подій на сході України?***

– А яке може бути ставлення історика до цих подій? Ми всі добре розуміємо роль і місце нашої політичної верхівки і людей, які воюють у цьому конфлікті.

Очевидно, що ми зараз переживаємо один з найкритичніших періодів у нашій історії. За роки незалежності України наші громадяни вперше виявили щось приспане, котре залишилося нам ще від козацьких часів. Це козацький дух; і в найнеобхідніший момент він проявився. Зауважу, що найрішучішою була молодь, з якої усе й почалося. Саме завдяки молоді відбувається колосальний поступ України вперед. Вивчаючи свою історію, українська молодь робила все нові кроки на шляху до самоутвердження, на шляху до нашої незалежності. Тому в історичному плані я оптимістично дивлюся на все, що відбувається, оскільки розумію, що за довгі роки в нашого народу нарешті починає проявлятися свідомість, українська ідентичність. Наші люди показали героїзм та сміливість; як виявилось, нікому не вдається повторити український Майдан. Я переконаний, що в Україні є своя місія. Я прихильник провіденціалізму в історії, тому вважаю, що Україна вийде успішно з цієї війни, проте для перемоги нашої держави мусимо здійснити цілий ряд реформ і дати собі раду з важкою, марудною роботою без виконання якої Майдан 2014 року ризикує залишитися звичайним бунтом. І вся надія на молодих людей. Інакше не маємо на кого покладатися, тим більше історики мають бути в авангарді цих процесів. І вони там завжди є. Студенти нашого Інституту завжди були в епіцентрі всіх найважливіших подій країни. Спочатку це була Помаранчева революція, потім Майдан 2014 р., а тепер найсвідоміші воюють на фронті. Я не можу точно сказати, чи головні події вже відбулися, чи вони ще попереду, але точно знаю, що наша держава успішно справиться з внутрішніми і зовнішніми проблемами і перепонами. Зараз ми поставлені перед фактом: або – або. Або нас заганяють в «руський мир» і це історичний тупик, або ми продовжуємо боротися і будемо свою незалежну, повноцінну державу. Події і люди будуть змінюватися швидко. Недавно один житель Одеси сказав: «Я всю життя прожив в Одесі і не підозревав, що я український патріот». Тобто, коли його поставили перед вибором, от тоді він почав усвідомлювати, що він є українцем і любить свою державу; так і ми всі повинні чітко усвідомити, хто ми є. Знаєте, у нас, в українців, зараз просто немає альтернативи, бо інакше – війна, кров, терор і безпросвітність. Тому, рано чи пізно, всі починають розуміти, що нам нема особливо з чого обирати. Хоча, на жаль, цей процес, очевидно, буде йти дуже важко. Проте я щиро вірю в нашу перемогу.

– ***Що Ви хотіли б побажати студентам?***

– Європейської, процвітаючої держави, де будете впевнені за майбутнє своїх дітей, за свою освіту, де матимете можливості себе реалізувати. Адже це дуже важливо. Щоб Ви, здобувши омріяний фах у нашому Інституті, працювали на власну країну, а в інші держави їздили виключно з туристичною метою.

ОЛЕГ СТАНІСЛАВОВИЧ ЖЕРНОКЛЕЄВ
«Сама історія для мене хобі»

Сьогоднішнє інтерв'ю з одним із найпривітніших викладачів нашого Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Олегом Станіславовичем Жерноклеєвим. Напевно, не було таких випадків, коли б він не посміхнувся до Вас у відповідь, адже усмішка – це неодмінний атрибут успішної людини. Цим інтерв'ю прагнемо показати професора О. Жерноклеєва не тільки як хорошого науковця та викладача, а ще й як добру та щирю людину.

Олег Жерноклеєв – завідувач кафедри всесвітньої історії, доктор історичних наук, професор. Народився 4 квітня 1967 р. у місті Львові, закінчив Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені Василя Стефаника 1991 р. Упродовж 1991–1994 рр. – аспірант кафедри історії України Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. У 1995 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «*Український соціал-демократичний рух у Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. (1899–1918 рр.)*» (спеціальність «Історія України», науковий керівник – доктор історичних наук, професор О. Ю. Карпенко). У 1995–1997 рр. працював науковим співробітником

Відділу регіональних проблем Інституту національних відносин і політології НАН України (нині – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса Національної академії наук України) та Прикарпатського університету імені В. Стефаника. З 1997 р. – асистент, старший викладач, згодом доцент, а впродовж 2003–2006 рр. – докторант кафедри всесвітньої історії цього ж вишу. Після завершення докторантури 2007 р. у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (спеціальність «*Всесвітня історія*»), науковий консультант – доктор історичних наук, професор М. Кугутяк) захистив докторську дисертацію «*Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)*». У червні 2006 р. обраний завідувачем кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

– ***Коли Ви вчилися в школі, Ви були відмінником?***

– Так, я був відмінником, закінчив школу із золотою медаллю. Хоча за неї довелося боротися. Школа сильна, медалістів було немало, тому частину вирішили «зрізати», але з допомогою вчителів і дирекції, мені все-таки вдалося відстояти медаль, проте я багато працював, щоб її отримати.

– ***Хто спонукав Вас до вступу в Прикарпатський університет на спеціальність «історія»?***

– Це було тільки моє рішення. З дитинства, як і, мабуть, будь-який хлопець, я захопився військовою історією, мріяв бути військовим. Однак на мій остаточний вибір, вплинуло, як мінімум, два фактори. Перше – в результаті читання та навчання в мене почав падати зір, а військовий з поганим зором – не військовий. Другий фактор – це переоцінка армії. Я два роки служив у радянській армії, і це вплинуло на те, що я по-іншому почав її оцінювати, позбувся її ідеалізації, більш дорослими очима став дивитися на те, що таке армія та що таке війна. З часом я зрозумів (це розуміння з віком приходить): війна – це жахлива трагедія, руйнація. Тому ці юнацькі захоплення військовою історією минули, але після них залишилося захоплення історією загалом. Через участь у громадській діяльності, власне, я почав цікавитися історією політичних партій і рухів. Зайнявся дослідженням австрійського періоду історії Галичини, діяльністю тут політичних партій і громадських організацій. Предметом моєї кандидатської дисертації стала українська соціал-демократія Галичини і Буковини, а докторської – австрійська соціал-демократія.

– ***Ви з першого разу вступили до університету?***

– Так, як медаліст, я здав тільки один екзамен з історії на відмінно, чим ще раз продемонстрував, що я її дуже люблю і добре знаю.

– ***Як проходили Ваші студентські роки? Як Вам давалося навчання?***

– Зовсім не важко. Коли ти любиш щось, цікавишся тим, чим займаєшся, тобі буде легко в морально-психологічному сенсі, хоча може бути важко фізично. Ми опрацьовували до семінарів велику кількість першоджерел та монографій, особливо на перших курсах. Потрібно було прочитати, законспектували великий обсяг інформації, ксероксів та мобілок з камерами, які полегшують життя теперішніх студентів, тоді ще не було. Але це була більш ефективна праця, оскільки те, що читав, ти пропускав крізь себе, формував свій погляд на ту чи іншу проблему. Знаєте, університет – це було те, що

давало мені сили. Я пішов в армію після першого курсу, і коли було особливо важко фізично та морально, я мріяв повернутися в університет, уявляв, як буду писати свою курсову роботу, як знову сидітиму за книгами в бібліотеці. Це дійсно допомагало вижити в найважчі моменти життя.

– **Коли Ви навчалися в університеті, Вам вистачало літератури?**

– Звичайно, що не вистачало; було багато книжок з вирваними сторінками, але ми відчували цінність тої літератури, тому що в інтернеті не можна було знайти, скажімо, електронні примірники. Проте, коли ми вчилися, у нас було багато такого, чого теперішні студенти не уявляють. Наприклад, читальний зал працював до десятої години вечора, ми в бібліотекарів просили книжки і журнали на ніч, а зранку приносили.

– **У Вас у студентські роки було хобі?**

– Сама історія для мене хобі, це моя улюблена справа; так добре, коли хобі і робота – одне ціле, це дає можливість людині почувати себе щасливою. Насправді я багато чим займався в студентські роки, однак це було давно, тому зараз не все легко пригадати...

Я займався громадською роботою, захоплювався футболом. А ще я все життя грав на гітарі та співав. Ми навіть створили свій вокально-інструментальний ансамбль, я був солістом. На другому курсі ми заснували дискусійно-філософський клуб, організовували публічні заходи, на які збиралися сто і більше людей, щоб послухати наші дискусії. Це якраз був період «перебудови», коли тільки почали з'являтися різноманітні статті, які проливали світло на минуле Радянського Союзу. Всю цю періодику ми виписували. Пам'ятаю, листоноша не мав уже куди засувати ті журнали, газети, настільки у мене була забита поштова скринька.

– **І Ви все встигали?**

– Це все було взаємопов'язано; ці речі сприяли навчанню, оскільки про те, що обговорювали в нашому клубі, ми вели мову на семінарах та лекціях. Нам про це розказували наші викладачі – професор Микола Кугутяк і професор Степан Возняк, які мали свої дискусійні клуби, професор Олександр Карпенко та багато інших.

– **У Вас було улюблене місце в університеті, де Ви проводили найбільше часу?**

– Так, було – під фікусом [сміється. – І. С.]. Це був невеличкий куточок біля актового залу, там стояла якась рослина – пальма чи фікус, саме там ми збиралися на свої засідання студентського дискусійного клубу. Ну, звичайно, і читальний зал, де ми також проводили дуже багато часу.

– **Ви одразу після закінчення навчання почали працювати в університеті?**

– Я починав працювати вихователем в інтернаті для дітей-сиріт. Знаєте, це неоціненний педагогічний досвід. Насправді, інтернат – дуже складне місце праці, теоретично ці діти вважаються складними, але протягом усього періоду роботи я з ними не мав жодних проблем. Тому що справжня любов породжує любов; коли ти ставишся до дітей з любов'ю, якими б важкими вони не були, вони відповідатимуть тим же. Я дуже тішуся, що починав саме з такого місця праці. Однак паралельно я поступив до аспірантури, уже мав декілька годин пар – цікаво було навчати в університеті тих людей, від яких ти старший тільки на декілька років.

– **Коли вперше Ви йшли на пару до студентів, відчували хвилювання?**

– Хвилювання викладача перед виходом за кафедру, особливо якщо то лекція, – це явище не тільки нормальне, воно необхідне. Погано, коли в такі моменти ти не відчуваєш хвилювання, коли це стає чимось буденним і ти починаєш ставитися до цього, як до чогось другорядного. Кожна пара має мати якісь елементи театру, гру одного актора (в хорошому сенсі цього слова), щоразу має бути щось нове.

– ***Ви одразу знайшли спільну мову зі студентами?***

– Якщо відкинути зайву скромність, то так [сміється. – І. С.]. Секрет у тому, що я почав викладати одразу після закінчення навчання в університеті, тому завжди почував себе таким, як вони; і це відчуття я почав втрачати зовсім недавно, усвідомлюючи, що вже скоро 25 років, як я не студент.

– ***Що Ви побажаєте нашим студентам?***

– Віднайти справжній сенс свого життя, те, заради чого варто працювати і жити. Є такий хороший вислів, що належить засновникові Товариства Ісуса Ігнатію Лойолі, який писав, що «Бог створив людину для себе, а весь світ – для людини». Людина повинна служити Богові через служіння людям, бо безкорисливе служіння – це єдиний шлях до щастя.

Ірина Санига (Івано-Франківськ)

ДЕЩО ПРО ІСТОРИОГРАФІЮ ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ ТА ЛЕКЦІЇ НА ЗАПРОШЕННЯ ЦЕНТРУ МЕДІЄВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

19 травня 2016 р. для студентів-істориків, головно другого курсу, відбулася гостьова лекція, яку провів запрошений Центром медієвістичних студій російський професор Олександр Євгенович Мусін.

Олександр Мусін (народився 6 червня 1964 р. в місті Ленінград, Росія) – історик і археолог, провідний спеціаліст Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук. У 1992 р. закінчив історичний факультет Санкт-Петербурзького державного університету по кафедрі археології. В 1995 р. завершив навчання в Православній Духовній академії Санкт-Петербурга та здобув науковий ступінь кандидата богослов'я. В 1997 р. захистив кандидатську дисертацію *«Християнские древности Средневековой Руси IX–XIII вв.»*. 2002 р. захистив докторську дисертацію *«Христианская община средневекового города Северной Руси XI–XV вв. по историко-археологическим материалам Новгорода и Пскова»*. Перу автора належить більше 230 публікацій, зокрема 10 монографій. Серед них *«Христианизация Новгородской земли*

IX–XIV вв.» (2002), *«Императорская Археологическая комиссия: 1859–1917»* (2009), *«Церковь и горожане средневекового Пскова»* (2010). Унікальне поєднання історичної, археологічної та богословської освіти дозволяють автору побачити «іншу Русь».

Лекція розпочалася зі знайомства професора зі студентами, після чого О. Мусін зробив короткий вступ про тему та мету виступу: «Мое основне завдання, як і завдання будь-якого іншого викладача, розказати студентам те, чого вони не знайдуть в інтернеті» (від себе додаю, що поставлене завдання було виконано. – *І. С.*). Сама ж лекція була присвячена найбільшій для студентів питанню – історіографії (тому ми з напруженням чекали цієї пари).

Лектор підготував цікаву презентацію, за допомогою якої він розкрив першу частину заняття, присвячену історіографії Середніх віків. Розпочав із цитати німецького дослідника Леопольда фон Ранке: «Мета історіографії – це об'єктивна реконструкція минулого таким, яким воно було насправді». Цією тезою О. Мусін актуалізував важливу для істориків проблему – вивчення тієї чи іншої епохи крізь призму сучасності, накладання на неї суб'єктивного тла століття, в якому живе історик. Як приклад він навів термін «феодалізм», який виник у Франції на рубежі XVIII–XIX ст. і був застосований до соціальних відносин епохи Середньовіччя. А як показують сучасні студії відомої американської дослідниці Елізабет Браун, «термін, створений у XVIII ст., не можна переносити на період Середніх віків».

На питання студентів, яким терміном, якщо відкинути дефініцію «феодалізм», користуватися, позначаючи соціальні відносини характерованої епохи, лектор відповів, що нічого немає проти самого поняття – його хвилює зміст, який у нього вкладають вчені. Оскільки, як пояснював нам О. Мусін, на період Середніх віків не існувало іншої форми соціальних відносин, крім «феодально-васальних», то не варто оцінювати її з сучасного погляду і поспішно давати цій системі негативну оцінку. А для того, щоб оцінка була об'єктивною, досліджувану проблему потрібно вивчати на основі джерел. Професор навів слова французьких істориків Шарля-Віктора Ланглуа та Шарля Сеньобоса, які говорили, що «історія пишеться за документами. Документи – це сліди, залишені думками та діями людей, які жили колись». Так ми плавно перейшли до другої частини лекції, присвяченої історіографічним кліше в житті доньки київського князя Ярослава Мудрого та дружини французького короля Генріха I – Анни. В цій частині заняття професор познайомив нас з основними аспектами, як французької, так і російської історичної науки, присвяченими постаті цієї жінки.

Зокрема О. Мусін розповів романтичну теорію французького дослідника Франсуа Ед Мадере про неймовірну красу Анни – настільки відому, що про неї говорила вся Європа. Чутки про її вроду жінки дійшли і до Франції, де про доньку київського князя дізнався французький король і одразу ж забажав одружитися з нею. Проте, як зауважує лектор, ця версія побудована радше на фантазії її автора, аніж на історичних документах. Іншою, вдало спростованою автором лекції, була теорія французького вченого П'єра Шарль Лавека, який у своїй праці *«История России конца XI – начала XIX вв.»* писав, що бажання французького короля одружитися з Анною з'явилося через інформацію про буцім-то неймовірне багатство Русі та щастя її мешканців у XI ст., чого не було у Франції.

Професор О. Мусін також згадав російського вченого Олександра Лобанова-Ростовського, який першим звернув увагу на нотування королеви Анни в документах деяких французьких вельмож того часу під іменем Агнеса. На основі цього науковці висунули думку, що після одруження з Генріхом I вона змушена була прийняти католицизм і взяти інше ім'я. Однак, як відзначив автор, королева згадувалася під цим іменем лише в роки шлюбу, натомість після смерті чоловіка Анна стала регентом при своєму малолітньому синові, повернувши собі попереднє ім'я.

Саме тоді в студентів виникло запитання, яке є важливим для майбутніх істориків «[...] чи можемо ми брати до уваги та вважати достовірною ту інформацію, яка згадується тільки в одному джерелі?». Професор нам відповів, що до уваги історик повинен брати будь-яку інформацію, навіть якщо вона вціліла тільки в одному джерелі. Проте в такому разі вага цієї інформації зменшується і, використовуючи її у своїй роботі, історик бере на себе відповідальність за її достовірність.

Намагаючись пожвавити лекцію, О. Мусін розповідав нам веселі жарти про студентське життя (чим просто підкорив студентську аудиторію). На завершення лекції, гість зауважив, що ми живемо в епоху комп'ютерних технологій, у якій головним другом студентів є інтернет. Тому він порекомендував велику кількість наукових сайтів, де ми при бажанні зможемо знайти для себе багато корисної та потрібної інформації з будь-якої проблематики. Насправді, заняття виявилися для студентів надзвичайно пізнавальними; лектор зумів продемонструвати нам, що історіографія – це зовсім не страшно та нудно, а навпаки – цікаво та захоплююче. Завдяки професорові О. Мусіну ми позбавилися страху перед словом «історіографія», за що ми йому щиро вдячні.

Після лекції студенти мали змогу особисто поспілкуватися з російським професором та поставити кілька питань. Такою нагодою вдалося скористатись і мені, а Олександр Євгенович люб'язно погодився відповісти на всі мої запитання.

– **Коли Мирослав Михайлович** [директор Центру медієвістичних студій на громадських засадах, професор кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, Україна), доктор історичних наук Мирослав Волощук. – *I. С.*] **запропонував Вам прийхати в Україну і прочитати лекцію, чи довго Ви вагалися, враховуючи ситуацію в нашій державі?**

– Ні, зовсім не вагався. І я можу пояснити чому. Так склалося, що в дитинстві, коли я жив у Санкт-Петербурзі, в мене не було телевізора; не бажаючи порушувати цю традицію, я так його і не придбав (сміється. – *I. С.*). Тому я не в курсі тих «жахіть», що творяться в Україні, про які розповідає російське телебачення.

– **Вам сподобався наш університет?**

– Так, і мені здається, що у вас хороший потенціал розвитку. Оскільки в молодих навчальних закладів значно більше шансів досягти високої якості, аніж у старих наукових шкіл.

– **Чи є різниця між російськими університетами і нашими?**

– Незначна, однак усе-таки є. Ця різниця проявляється в доступі до інформації. В Петербурзі або Москві велика кількість бібліотек, велика кількість спеціалістів, у

яких є свої домашні бібліотеки. Звичайно, що це полегшує доступ до потрібних книг або текстів. Зрозуміло, що у вас поки що немає великої сучасної бібліотеки, однак мені здається, що в майбутньому вона у вас поступово сформується. Насправді, великою проблемою, як для України, так і для Росії, є різниця між столичним університетом і провінційними (це є прокляттям Східної Європи). Перебуваючи в Західній Європі, мене вразило, що в них такої різниці практично не існує, вона просто стерта. Однак я бачив сьогодні ваші очі, я бачив у них велике бажання та потенціал. І я вважаю, що після тих подій які сталися в Україні, ви маєте велику можливість перебороти цю проблему в освіті. Адже бажання – це вже половина успіху.

– ***На Вашу думку, на якому етапі свого розвитку знаходиться зараз історична наука?***

– Насправді наука завжди знаходиться на одному етапі. Я сьогодні намагався вам показати, що не зважаючи на різні напрями в історіографії, на час написання праць, в істориків одна мета – правильно зрозуміти людину минулого та досконало вивчити епоху, в яку вона жила. Я б сказав, що багато чого зараз знаходиться на одному етапі. Наука завжди знаходиться в процесі.

– ***Чи може історик дійсно об'єктивно відобразити історію минулого?***

– Об'єктивність історії – це суб'єктивність історика. Тобто наскільки історик сумлінно опрацьовує документи, наскільки він чесний, у тому, що пише і перед тими, для кого він пише, тим об'єктивнішою буде його праця. Для мене об'єктивною є та історія, яка зародилася на майданчику дискусії. Чим більше різних думок з однієї і тієї ж проблеми, тим досконалішим вийде дослідження.

– ***Що Ви побажаєте нашим студентам?***

– Дорогі студенти, вчіть іноземні мови [сміється. – I. С.].

Розмова з Олександром Євгеновичем Мусінім вийшла дуже приємною. Практично весь час професор посміхався, завдяки чому склалося про нього дуже хороше враження. Хотілося б побажати, щоб такі гостьові лекції і надалі проводилися, оскільки в мене є переконання, що вони користуватимуться великою популярністю в студентів.

Автори

Андрухів Іванна – студентка V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію жіноцтва в часи Другої світової війни.

Глинчак Іван – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає історію спортивних змагань у Римській державі.

Голинська Ірина – студентка IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає народну магію бойків.

Димидюк Дмитро – студент V курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна). Вивчає історію Вірменії часів династії Багратидів.

Кавацюк Дмитро – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує традиції українського парламентаризму XIX – початку XX ст.

Кардаш Остап – студент IV курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться кельтськими старожитностями ранньосередньовічної Європи.

Качанський Михайло – студент III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).

Климович Михайло – студент III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує скандинавські старожитності східнослов'янських земель IX–XI ст.

Носенко Андрій – аспірант I курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає генеалогію

рязанських Рюриковичів XII – першої третини XIII ст., руських князів-утікачів у землі П'ястів XI–XIV ст.

Олійник Олег – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію Франції часів П'ятої республіки.

Петраш Андрій – магістрант V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує єретичні рухи доби Середньовіччя XI–XIV ст., міфи та історичні реалії у ставленні до хрестових походів та інквізиції.

Санига Ірина – студентка III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна).

Степанова Тетяна – студентка III курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, Україна). Цікавиться середньовічною історією Англії часів нормандського завоювання другої половини XI ст.

Ферков Клаудія-Штефанія – студентка II курсу історичного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет». Досліджує історичне минуле села Великі Геївці Ужгородського району Закарпатської області доби Середньовіччя та Раннього нового часу.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	
<i>Голинська Ірина (Івано-Франківськ). Народна магія в традиційній культурі Бойків</i>	4
<i>Климович Михайло (Івано-Франківськ). Варяги в басейні Західного Бугу і Дністра</i>	10
<i>Ферков Клаудія-Штефанія (Ужгород). Проблеми земельно-майнових відносин села Великі Геївці Ужгородського району Закарпатської області періоду Середньовіччя та Нового часу</i>	19
<i>Каваціук Дмитро (Івано-Франківськ). Українське представництво в Палаті послів австрійського парламенту 1861–1873 рр.</i>	28
STUDIA MEDIAEVALIA	
<i>Кардаш Остап (Івано-Франківськ). Місіонерська діяльність Св. Колумбана та його учнів у Центральній Європі в першій половині VII ст.</i>	33
<i>Димидюк Дмитро (Львів). Питання про можливість карбування Багратидською Вірменією власної монети</i>	39
<i>Степанова Тетяна (Івано-Франківськ). Військово-політичні наслідки нормандського завоювання Англії (1066–1072 рр.)</i>	43
<i>Носенко Андрій (Івано-Франківськ). Ростислав Ярославович Рязанський. Життя та діяльність князя: реконструкція подій (частина друга)</i>	50
<i>Петраш Андрій (Галич – Івано-Франківськ). Сучасні міфи про хрестові походи та інквізицію</i>	58
MISCELLANEA	
<i>Глинчак Іван (Івано-Франківськ). Гонки на колісницях у стародавньому Римі</i>	68
<i>Андрухів Іванна (Івано-Франківськ). Жінка в умовах окупації в роки Другої світової війни</i>	73

<i>Олійник Олег (Іван-Франківськ). Відносини П'ятої Французької республіки з країнами «соціалістичного блоку» (1958–1981 рр.) у контексті міжнародних відносин періоду «холодної війни»</i>	79
ІНТЕРВ'Ю З ІСТОРИКОМ	
<i>Качанський Михайло, Санига Ірина (Івано-Франківськ). Деякі цікаві відомості про життя та погляди викладачів-істориків Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)</i>	87
<i>Санига Ірина (Івано-Франківськ). Дещо про історіографію історії Середніх віків та лекції на запрошення Центру медієвістичних студій</i>	101
АВТОРИ	105
ЗМІСТ	107

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Інститут історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (місто Івано-Франківськ) приймає статті до дев'ятого випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання історії і етнології.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор;
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виділення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямі.

Матеріали необхідно надіслати до **31 березня 2017 р.** за адресами: myrko79@rambler.ru (відповідальний секретар – **Волощук Мирослав Михайлович**) та Dertasiel@email.ua (магістрант Інституту історії, політології і міжнародних відносин – **Андрій Петраш**) або ж подати на диску разом з одним видрукуваним примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 14) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком появи, а їх список подавати в кінці тексту згідно з вимогами ДАК України.

Наприклад:

У тексті: Серед найбільш вагомих робіт – монографія російського вченого А. Насонова, який, завдяки ретельному вивченню літописання, на наш погляд, цілком аргументовано довів, що самє поняття «Русь», чи «Русская земля» на захід від Києва простягалося не далі меж верхніх течій Горині та Збруча¹.

У списку літератури:

¹ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси / А. Насонов. – СПб. : Алетейя, 2002. – С. 28.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК та ББК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**

*Інститут історії, політології і міжнародних відносин
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

вул. Шевченка, 57

м. Івано-Франківськ

Україна, 76025

Контактні телефони: +30506651069, +30981204650, +30966090922

*З повагою
редакційна рада*

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2016. Вип. 8.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
А. Носенко, А. Петраш*